

EL PATRIMONI HIDRÀULIC DE LES SÉQUIES DEL TRIBUNAL DE LES AIGÜES DE VALÈNCIA

Enric Guinot
Sergi Selma
Reis Lloría

València, 10 de novembre de 2003

MEMÒRIA

ÍNDEX

1. Introducció: les séquies de la Vega de València.
2. Gènesi i breu història dels sistemes hidràulics de la Vega de València.
3. Un patrimoni hidràulic complex: Paisatge Patrimonial o Patrimoni Territorial, Patrimoni Arquitectònic i Etnològic, Patrimoni Jurídic, Patrimoni Documental, Patrimoni Immaterial.
4. Metodologia del treball.
5. El patrimoni territorial de les séquies de la Vega de València.
 - 5.1. Descripció i avaluació dels traçats de les séquies i les seues hortes.
 - 5.1.1. Séquia de Mestalla
 - 5.1.2. Séquia de Rascanya
 - 5.1.3. Séquia de Tormos
 - 5.1.4. Séquia de Rovella
 - 5.1.5. Séquia de Favara
 - 5.1.6. Séquia de Mislata-Xirivella
 - 5.1.7. Séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar
 - 5.1.8. Séquia de Quart
 - 5.1.9. Séquia de Benàger
 - 5.1.10. Séquia de Faitanar
6. El patrimoni arquitectònic de les séquies de la Vega de València.
 - 6.1. Tipologia d'elements construïts:
 - 6.1.1. Elements de captació de l'aigua: els assuts.
 - 6.1.2. Elements per la conducció de l'aigua: canals o séquies, aqüeductes i canos o sifons.
 - 6.1.3. Elements per al repartiment de l'aigua: llengües i partidors.
 - 6.1.4. Elements per a l'aprofitament energètic: els molins.
 - 6.2. Catàleg i avaluació de l'arquitectura hidràulica de les séquies de la Vega de València.
 - 6.2.1. Séquia de Mestalla
 - 6.2.2. Séquia de Rascanya
 - 6.2.3. Séquia de Tormos
 - 6.2.4. Séquia de Rovella
 - 6.2.5. Séquia de Favara
 - 6.2.6. Séquia de Mislata i Xirivella
 - 6.2.7. Séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar
 - 6.2.8. Séquia de Quart
 - 6.2.9. Séquia de Benàger
 - 6.2.10. Séquia de Faitanar

Annex I: Plànol de les séquies de la Vega de València.

Annex II: Dossier de les fitxes de l'Inventari del Patrimoni Hidràulic de les séquies del Tribunal de les Aigües de València.

1. INTRODUCCIÓ: LES SÉQUIES DE LA VEGA DE VALÈNCIA.

L'horta, Horta, és el nom popular que reben les terres de regadiu a la societat valenciana, amb un valor afegit de què eixos espais territorials tenen una llarga història al darrere i que aquell paisatge de l'aigua, a més, està vertebrat per un sistema de regadiu organitzat d'antic, un sistema hidràulic que molt sovint es remunta a "època dels moros", amb una difusa consciència que aquestes hortes valencianes tenen els seus orígens i primera organització del territori en època islàmica, abans de la conquesta del rei Jaume I.

Aquest plantejament de la cultura popular és molt adequat per a entendre la diferència fonamental entre el regadiu i l'horta/les hortes, perquè el primer nom correspon a qualsevol espai agrícola dotat d'un mètode de distribució d'aigua, mentre que l'horta té un valor històric i, molt important, també PATRIMONIAL, definible, coneixible i avaluable en termes actuals. Podem parlar, per tant, de l'existència a terres valencianes d'hortes històriques, que no són més que una reduïda part del total del regadiu contemporani.

En un segon nivell hem d'assenyalar que, des d'època baixmedieval, la societat valenciana ha utilitzat no tan sols el terme "horta", sinó també el de "horta de.....", amb un sentit geogràfic. Es parla de l'horta d'un poble, vila o ciutat concreta: l'horta de València, l'horta de Xàtiva, l'horta de Castelló o qualsevol altra, atribuint-li un espai i un territori definit, i lligant poblament, nucli de població, i el seu territori irrigat. Això és, es fa referència a l'estreta relació que va existir entre terra cultivable i lloc d'habitatge des dels seus orígens a l'hora de la creació dels paisatges valencians de l'aigua i del seu patrimoni hidràulic.

Aquesta realitat de les hortes locals continua clarament vigent i viva a la majoria de les ciutats i pobles valencians, però no hi ha dubte que ha estat en el cas de la ciutat de València, el cap i casal, on ha pujat quasi a la categoria de model paradigmàtic. L'horta de la ciutat de València, vertebrada per les séquies que naixen del riu Túria, és l'horta de València, senyal d'identitat dins però també fora de la nostra societat. Tant és així que aquesta horta històrica ha estés el seu territori simbòlic per a acabar englobant bona part d'allò que foren els termes generals de la ciutat foral. És la constitució de la

comarca de l'Horta, ara sí amb majúscules, i dividida a efectes administratius en les usuals Horta Nord i Horta Sud.

Però com acabem d'explicar, no tota la comarca és l'horta històrica de la ciutat de València, de la mateixa manera que tot regadiu no és una horta històrica. En el cas de la ciutat, aquesta és la que ve definida pels perímetres de les séquies d'origen islàmic que capten l'aigua del Túria, les séquies del Tribunal de les Aigües.

I aquesta situació ens obliga a fer una nova matisació; des de la mateixa època de Jaume I va establir-se una diferència, potser hereua dels musulmans valencians com tants altres costums del reg, que separava la Reial Séquia de Montcada de les altres, les set séquies de la Vega de València. La "Bega", un terme àrab per a designar l'horta i que hui en dia continua en ple vigor d'ús en la visió del territori dels llauradors de València.

D'altra banda, aquesta diferència entre la séquia de Montcada i les séquies de la Vega té, a més, un altre element simbòlic i material que la visualitza immediatament: el Tribunal de les Aigües de València, que és la institució que reuneix a les dites set séquies de la Vega per a aplicar la justícia dels llauradors quant als usos i conflictes pel reg al si de cadascuna de les comunitats de regants que en participen.

Això vol dir que Vega i Tribunal fan referència a bona part de l'Horta de València, però no a tota, si bé és evident que en l'imaginari social actual el Tribunal i la Vega han acabat identificats amb el tot de l'Horta de la ciutat de València.

Cal aclarir encara dos aspectes més; d'una banda que les set séquies de la Vega acullen al seu darrere una realitat organitzativa més complexa a l'hora d'estructurar les comunitats de regants que s'aprofiten de les seues aigües. Això és, hi ha més comunitats de regants que no séquies, perquè algunes d'elles comparteixen el mateix sistema hidràulic. A la banda esquerra del riu la coincidència és total: tres séquies i tres comunitats de regants, Mestalla, Rascanya i Tormos. Però a la banda dreta del riu, amb quatre sistemes hidràulics són set les comunitats organitzades: Rovella, Favara, Mislata, Xirivella, Quart, Benàger-Faitanar, el Comuner d'Aldaia i el Comuner de Manises. Aquestes quatre darreres comparteixen un mateix assut i la mateixa séquia mare inicial, i el mateix fan Mislata i Xirivella.

El segon aspecte és que tot i que la ciutat de València té un evident protagonisme quant a l'espai d'horta que vertebrava, aquest espai està conformat per una

llarga llista de municipis del seu voltant, i que en eixe sentit també són “Horta de València”. Les séquies de la banda nord del riu, a més de la ciutat de València i les seues pedanies de Benimàmet, Borbotó i Carpesa, també reguen terres dels municipis de Paterna, Burjassot, Godella, Tavernes Blanques, Alborà i Almàssera. I les séquies de la banda sud del riu, a més del propi terme municipal de la capital, reguen terres dels municipis de Manises, Quart de Poblet, Aldaia, Alaquàs, Torrent, Picanya, Mislata, Xirivella, Paiporta, Benetússer, Sedaví, Alfafar, Lloc Nou de la Corona, Massanassa, Catarroja i Albal. Tot això vol dir que encara que parlem de l’Horta de València, des del punt de vista organitzatiu i d’anàlisi tenim entre les mans un territori molt més complex que una realitat única.

És a partir d’aquestes premisses sobre les quals hem encetat i dut a terme l’estudi, documentació i avaluació del patrimoni hidràulic que han generat al llarg dels segles aquests set sistemes hidràulics i deu comunitats de regants que formen part de la institució del Tribunal de les Aigües de València.

2. GÈNESI I BREU HISTÒRIA DELS SISTEMES HIDRÀULICS DE LA VEGA DE VALÈNCIA.

La qüestió dels orígens del sistema de reg de l'Horta de València ha estat un tema que ha cridat l'atenció dels historiadors i abans encara dels erudits des de fa molt de temps. Segons els corrents dominants en la historiografia de cada moment, s'ha parat especial atenció a l'època musulmana o a l'època romana, i fins i tot algunes vegades s'ha volgut remuntar els més primitius antecedents a temps dels ibers.

Evidentment no és una qüestió fàcil de resoldre, però un punt de partida per a entendre'ns pensem que sí és possible d'establir. Es tracta de diferenciar entre regadiu i sistemes hidràulics, un poc com acabem de fer amb la diferenciació entre regadiu i horta. Del primer, del regadiu, crec que no podem dubtar que és conegut per les societats Mediterrànies des de l'època Neolítica. Sempre que s'ha pogut, les societats mediterrànies sedentàries organitzaren formes de captació d'aigua i de la seua conducció als camps segons les possibilitats tècniques, primer element, però també segons les seues necessitats socials. I aquesta segona qüestió, les necessitats socials, no són una mera variable quantitativa: produir més aliments, sinó que fa referència al model de relacions socials imperants en cadascuna de les societats que han viscut en aquestes terres i a la definició de quin o quins sectors socials foren els decisius a l'hora d'organitzar la propietat de la terra, i de l'aigua, els processos de treball, i la forma d'organització de les estructures familiars.

Regar sempre s'ha regat de dalt cap avall, llevat dels pous si volem, però no ha estat el mateix al llarg dels segles la forma d'organització social i com la societat romana, la societat islàmica i la societat feudal i moderna han organitzat els seus respectius territoris del regadiu, les estructures de poblament, els models familiars, l'explotació de la terra, els processos de treball, etc.

Per això hi ha regadiu a època romana, a època islàmica, a època feudal i a època moderna, però no són idèntics els sistemes hidràulics que han generat cadascuna d'aquestes societats. Les séquies han estat excavades sempre a la terra, però no hi ha hagut el mateix disseny del territori, la mateixa construcció del paisatge, ni la mateixa forma de decidir com i per on passaven les séquies, es feien els partidors o es posaven els casals de molins.

És per tant a partir d'aquestes premisses com, en base a l'anàlisi històric dels sistemes hidràulics que coneixem a les terres valencianes, podem afirmar que aquestes séquies de la Vega de València, com una majoria dels altres sistemes valencians, foren dissenyades i construïdes en època islàmica, abans de la conquesta feudal del segle XIII i no són una herència directa de l'època romana, malgrat que en una sèrie de casos podria ser que s'estigueren regant les mateixes terres en alguna part de l'entorn de la ciutat. En tot cas el que no hi hauria és el concret disseny del territori que es va produir amb la interrelació llocs de poblament –alqueries musulmanes– i perímetres de reg. És aquesta una de les qüestions que podem avaluar de forma més clara amb una anàlisi del territori de l'Horta: l'establiment d'una relació entre els sistemes de partició interns de l'aigua en cadascuna de les séquies de la Vega, i la localització dels nuclis de poblament de cada territori. Per exemple, la séquia de Tormos té el seu primer partidor en forma de llengua als peus de Benimàmet, i la seua funció és tallar l'aigua de forma proporcional i continuada en direcció als dos grans espais de reg que té: els termes de Benicalap i els de Borbotó.

Aquests sistemes hidràulics es construïren raonablement d'una forma escalonada entre els segles X i XII, implicant cadascú dels nous projectes un plantejament d'organització d'un espai nou per a permetre l'assentament de les comunitats o grups clànics que havien d'instal·lar-se a les alqueries disperses pel perímetre a regar i posar en marxa els respectius espais d'horta irrigada. La història més concreta d'aquesta època islàmica és la més difícil de fer per la falta de documentació escrita i bàsicament només l'arqueologia hidràulica està començant a donar-nos informació. Sobre aquestes qüestions se sol citar la notícia de l'historiador àrab Ibn Idari, qui a la seua obra *Al Bayan al Mugrib* escrivia referint-se a l'any 1094: “El dia de l'aparició de la lluna de sauwal (14 d'octubre) els musulmans celebraren l'oració en comú per la festa del trencament del dejuni, a Manzil Ata (Mislata), vora la séquia Hawwara (Favara)”.

En tot cas, els documents i testimonis dels anys de la conquesta cristiana del segle XIII, en temps de Jaume I, palesen la realitat física i material de les séquies de la Vega i la seua adopció per part dels repobladors cristians tal com funcionaven “en temps de sarraïns”, una frase repetida en aquell primer segle de la societat feudal valenciana. El document clau és el conegut privilegi del rei Jaume I del 29 de desembre de 1239, tres mesos després de la rendició de la ciutat de València, en què declara:

“Donem i atorguem per a sempre totes i cadascuna de les séquies de València, llevat de la que va a Puçol, de tal manera que sempre pogueu regar tal com és costum d’antic”.

En aquesta concessió reial del 1238 rau, per tant, el dret dels regants a constituir-se en comunitats de regants i a organitzar el sistema hidràulic en tots els seus aspectes. Això vol dir que s’heretaren els perímetres de reg i l’arquitectura hidràulica que existia en aquell moment, i que a partir d’aleshores, durant segles, les comunitats han continuat amb la gestió, i transformació quan els ha calgut, d’eixes infraestructures del reg. Tot i això cal fer una observació; efectivament existeixen alguns exemples clars de modificació fins i tot en el traçat d’alguna de les séquies mare, com ara el canvi de la séquia de Favara cap el límits del poble de Mislata per a incorporar al seu sistema el molí senyorial de la població, el molí d’Aranda o Nou, qüestió datada abans del 1421 segons les Ordenances de dita séquia de Favara. Però en línies generals no ha estat possible al llarg dels segles dur a terme canvis significatius en el traçat de les séquies mare i en la instal·lació de les principals architectures, partidors de llengua i molins, perquè canvis d’aquesta mena impliquen immediates alteracions en els equilibris del repartiment de l’aigua de reg amb els conseqüents conflictes socials entre regants.

Això vol dir que la història de les comunitats de regants de la Vega de València és molt llarga i complexa des del segle XIII fins al segle XX, però que, en canvi, els territoris de reg de cadascuna i els seus elements arquitectònics tenen un component d’estabilitat molt més elevat. No immobilitat ni falta de transformació material, sinó estabilitat quant a la seua localització i funció en el sistema hidràulic corresponent.

És per tant d’aquests aspectes del patrimoni territorial i arquitectònic o etnològic del què anem a parlar, estudiar i avaluar en les següents pàgines.

3. UN PATRIMONI HIDRÀULIC COMPLEX: PAISATGE PATRIMONIAL O PATRIMONI TERRITORIAL, PATRIMONI ARQUITECTÒNIC I ETNOLÒGIC, PATRIMONI JURÍDIC, PATRIMONI DOCUMENTAL, PATRIMONI IMMATERIAL.

Quan parlem del patrimoni hidràulic d'una societat històrica concreta, pot semblar a primera vista que estem parlant només d'aquells elements arquitectònics que tenen relació amb el procés de captació i distribució de l'aigua necessària per a fer funcionar el sistema de reg. Evidentment aquest és un apartat molt important, i també pot ser més visible malgrat els nivells de destrucció i eliminació tan elevats als quals estem arribant. Però pensem que cal entendre aquest concepte de patrimoni hidràulic d'una forma més extensa, incloent altres aspectes que també són consubstancials al procés de creació d'espais irrigats per part de les societats històriques. Els sistemes de reg de les hortes Mediterrànies marquen una forma concreta i peculiar d'organització del territori, del recorregut dels canals, de les zones de cultiu i de la ubicació dels llocs de poblament. La història d'aquests sistemes de reg s'ha vehiculat durant molts segles al voltant dels regants que se n'aprofitaven, organitzats en Comunitats de Regants sotmeses als canvis institucionals i de relacions de poder de les diverses èpoques: època feudal, època de la monarquia absoluta, la revolució burgesa del segle XIX, la societat democràtica del segle XX.... I, evidentment, segles i segles de treball de la terra i distribució de l'aigua a l'Horta han generat una autèntica cultura popular del reg, de l'ús de l'aigua en l'abundància i en la sequera, de les necessitats i demandes hídriques del diversos conreus, i de tants altres aspectes.

És per tot això que podem parlar de com aquestes comunitats de regants de l'horta de València han anat acumulant durant segles un important patrimoni històric que el podem identificar i organitzar en diversos apartats. Primer, podem parlar de l'existència d'un patrimoni territorial o paisatge patrimonial, que és el format pel territori concret que ocupen les seues hortes i la forma en què aquest ha estat organitzat al llarg dels segles. Un segon patrimoni és el de tipus material i arquitectònic, format pels elements construïts al llarg del temps per a l'ús i funcionament de l'aigua de cadascuna de les séquies: els assuts, els partidors i les llengües, les parades i els

quadrats, o els diversos tipus de molins. Un tercer patrimoni seria el jurídic, el cos legal format per les seues ordenances i els acords i sentències presos i rebuts també al llarg del temps, i de vegades recollits en les seues actes i al·legats en els pleits. Un quart tipus de patrimoni és el documental, el format pels textos custodiats als seus arxius particulars, però també i encara més en proporció usualment pels documents que en parlen d'elles en d'altres arxius públics i privats. Per últim però no menys important, cal parlar de l'existència d'un veritable patrimoni etnològic, aquell referit a la cultura del conreu de la terra, dels usos de l'aigua, de les formes de reg, i del vocabulari històric valencià que s'ha generat al voltant de tot això.

Un primer aspecte de les séquies de la Vega de València és el del seu **patrimoni territorial** o **paisatge patrimonial**, i volem arreplegar sota aquest concepte el valor de patrimoni del traçat històric de cadascuna d'elles i dels seus espais de reg i paisatges d'horta que han generat al llarg dels segles. Cal tenir en compte que, en el cas de les hortes Mediterrànies i concretament de les valencianes, els orígens d'una part important d'aquests paisatges patrimonials són islàmics, originats entre els segles IX al XII, i que, a més, en la seua gènesi i creació hi hagué un component fonamental de DISSENY del territori que anava a ser transformat. Això és, els organitzadors dels sistemes de regadiu de les hortes valencianes planificaren tant la direcció, la forma i el recorregut de cadascuna d'aquestes séquies com la ubicació dels llocs de poblament, de les alqueries, de les vies de comunicació, i dels espais a cultivar, de tal manera que generaren un paisatge històric concret. Calia crear espais d'horta per a cadascuna de les comunitats de llauradors musulmans assentats en les alqueries situades al llarg del traçat de la séquia, més abundants i nombroses que la realitat dels municipis que existirien després a l'època foral o als segles més recents. Aquest disseny implicava varies coses: que calia repartir l'aigua proporcionalment entre els diversos pobles i alqueries, per a la qual cosa calgué construir partidors a les séquies dimensionats a les necessitats de cadascun dels nuclis de poblament. En segon terme, que calia posar aquests nuclis en els llocs que llevaren el mínim de terra de regadiu, i un tercer aspecte, calia repartir la terra entre horta i secà, perquè no tot el perímetre inicial de les hortes islàmiques va estar regat. Evidentment aquest paisatge patrimonial no ha restat fossilitzat sinó que ha canviat amb el pas dels segles, producte de les transformacions de l'època baixmedieval y de l'època moderna, dels canvis de cultius –per exemple de la morera als productes americans–, i

dels canvis socials en la propietat de la terra, i amb una tendència de fons a anar densificant-se i augmentant la població de l'horta i la fragmentació dels camps. Tot aquest procés ha anat sobreposant paisatges històrics, de tal manera que a hores d'ara podem dir que tenim al davant un paisatge històric complex, un teixit territorial, que podem i hem d'intentar explicar en termes històrics abans que la urbanització el faça desaparèixer del tot.

Un segon patrimoni de les séquies de la Vega de València és el **patrimoni arquitectònic i etnològic**, sens dubte l'aspecte més visible i també amb majors possibilitats de convertir-se en construccions valorades i rehabilitades com a símbol puntual de la cultura de l'aigua a l'Horta. Aquesta arquitectura està relacionada amb les diverses funcions que ha de complir tot sistema hidràulic: el procés de captació de l'aigua del riu Túria mitjançant els assuts; la circulació d'aquesta vers les zones de reg i els camps individuals mitjançant els respectius canals i les architectures puntuals que permeten salvar obstacles, com ara aqüeductes i canos o sifons. A continuació està la funció de repartiment de l'aigua des de la séquia mare i entre els diversos braços secundaris, per a la qual cosa cal l'existència de llengües si el repartiment està sempre obert i és proporcional, o partidors amb paletes de moltes i diverses formes i dimensions per a dota d'aigua a files, rolls i bracetes. Finalment, els usos hidràulics de les séquies de la Vega impliquen la seua utilització històrica com a font energètica; els seus salts d'aigua han permès la construcció de molins des d'època islàmica, la gran majoria fariners i arrossers, però també alguns de batans per als draps i algun cas de molí paperer, com el de Mislata del segle XVII. Cal insistir en aquesta arquitectura molinar perquè fins a la lenta generalització del vapor a meitat del segle XIX, i de l'electricitat a principis del XX, l'energia hidràulica de les séquies de l'horta de València va ser la única font d'energia important per a moure les màquines durant molts segles, i això ens permet lligar el regadiu i les séquies amb les primeres indústries.

Un tercer patrimoni del que podem parlar és el **patrimoni jurídic** i d'història del dret que han generat com a institucions, les comunitats de regants, que es remunten al segle XIII i han funcionat sense talls fins a l'actualitat. Pot parlar-se per tant d'un procés d'acumulació de "dret d'aigües" des d'època medieval, dels acords interns de les comunitats, de les sentències judicials per l'aigua i la seua gestió, dels privilegis reials,

dels plets entre les diverses séquies, de les decisions dels síndics, elets i juntes basats en el costum i la tradició, i, com a resum de tot això, les diverses ordenances que han tingut en el temps. Una part importantíssima d'aquest patrimoni jurídic és el propi Tribunal de les Aigües com a institució de caràcter judicial, amb totes les peculiaritats tan conegudes sobre el seu funcionament i procediment. A més, el seu caràcter de celebració tots els dijous a les dotze del matí a la plaça de la Seu implica la materialització periòdica dels drets sobre l'aigua de les comunitats que en formen part, i és ací on resideix el seu valor cultural que ha de ser considerat com un patrimoni immaterial de la nostra societat.

Un quart àmbit que existeix és el del **patrimoni documental** que ha deixat memòria de les activitats dels membres d'aquestes comunitats de regants al llarg dels segles. Malgrat la imatge més mítica que real d'un col·lectiu humà, el dels llauradors de l'horta valenciana, desconfiats del paper escrit i orgullosos de la paraula donada i de la inapel·labilitat de les sentències orals del Tribunal de les Aigües, en la pràctica les comunitats de regants de l'Horta han deixat un rastre notable en els arxius històrics i han gaudit històricament d'una organització administrativa interna significativa.

D'una banda cal parlar dels arxius propis de cadascuna de les nou comunitats que existeixen sota el paraigües del Tribunal: les de Mestalla, Rascanya, Tormos, Rovella, Favara, Mislata, Quart, Benàger-Faitanar i Xirivella. En general es tracta d'arxius d'èpoques recents, del segle XX o com a molt del segle XIX, i això per dues raons fonamentals: primera, perquè la gènesi de documentació per aquestes institucions privades ha tingut com a objectiu fonamental el seu ús, un plantejament utilitarista que animava a desfer-se amb el pas del temps dels papers "vells" que no tenien ja validesa burocràtica. La segona pensem que és deguda al fet que no ha estat normal durant molt de temps que aquestes institucions tingueren un local propi per a reunir-se i custodiar els seus papers entre altres coses, sinó que es conservaven en la casa particular del secretari de l'entitat, amb la qual cosa amb el pas del temps i el canvi de persones es va produir una separació entre entitat i papers. Aquestes qüestions han canviat parcialment en els dos darrers segles, per la qual cosa, en major o menor mesura, es conserven actes, alguns llibres de sequiatge, plànols, documentació de plets, d'obres, etc. Sens dubte i amb diferència, el millor arxiu d'aquestes comunitats és el de la séquia de Favara, seguit

del de Benàger-Faitanar, mentre que Rascanya és la que sembla haver perdut pràcticament tota la seua memòria escrita fins a la segona meitat del segle XX.

Aquest patrimoni documental intern de les comunitats encara està per inventariar i catalogar, per la qual cosa no dubtem que ens portarem alguna alegria quant a la identificació de bons materials històrics, però no representen l'única font documental sobre la història d'aquestes comunitats de regants. La seua continuada relació amb la resta de la societat valenciana i amb els poder públics de cadascuna de les èpoques, han anat deixant un rastre significatiu de les seues activitats, interessos i problemes des del segle XIII fins al nostre present en tota una sèrie d'arxius històrics, valencians i no valencians. Hi ha abundant documentació de les séquies de la Vega i sobre elles, si bé molt dispersa, a diverses seccions de l'Arxiu del Regne de València, especialment a les medievals de Governació i Batlia, i a les més modernes també de Batlia i Intendència, a més dels processos de la Reial Audiència. Hi ha documentació de privilegis i drets a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, per la documentació reial que conserva especialment dels segles XIII i XIV. Hi ha documentació molt dispersa i sense catalogar però molt interessant als protocols de l'Arxiu del Col·legi del Patriarca, de València, i també hi ha contínues notícies sobre les séquies de la Vega a l'Arxiu Municipal de la ciutat de València, disperses a la documentació medieval de les actes municipals, més seriada per als segles XVIII i XIX a la seua secció d'aigües. El nom que té també una secció de l'Arxiu de la Diputació de València, on hi ha uns centenars d'expedients sobre i de les pròpies séquies de la Vega entre els anys 1840 i 1900 aproximadament, i tots ells molt superficialment catalogats. No hi ha dubte que encara tenim un llarg camí a recórrer exhumant i estudiant aquest enorme cos documental de la memòria d'aquestes séquies.

Finalment, però en absolut menys important, voldríem assenyalar l'existència d'un **patrimoni immaterial** que es generà al voltant de l'ús i la gestió de l'aigua per a regar els camps, amb pràctiques, sabers i maneres de fer que s'han anat transmetent generació rere generació. I no solament entre els llauradors de cada comunitat, sinó també entre els diferents càrrecs que s'ocupen de la distribució de l'aigua, com ara els sequiers, que han passat de pares a fills i coneixen com ningú que està passant en cada moment arreu de l'horta sobre la qual tenen responsabilitat. Un patrimoni oral que corre perill de desaparèixer, no solament per la pèrdua progressiva de l'espai d'horta, sinó

també per la irreversible modernització del reg i l'efecte de les grans infraestructures que tallen, destrueixen i modifiquen les pautes històriques de distribució i repartiment de l'aigua a zones concretes de reg. És evident que aquest no és un patrimoni exclusiu de la Vega sinó comú en bona mesura a totes les hortes valencianes, però sens dubte la seua aplicació concreta, la seua experiència vital, el seu vocabulari específic, tenen tradicions i solucions peculiars en alguna d'aquestes qüestions, i es fa indispensable el recollir aquesta memòria dels llauradors de l'Horta de València.

La documentació, estudi i avaluació de tots aquests aspectes que conformen el patrimoni hidràulic de l'Horta de València i del seu paisatge històric és un treball molt extens, que cal fer-lo en molt de temps. PER AIXÒ, EN AQUESTA MEMÒRIA ENS ANEM A CENTRAR EN ELS DOS PRIMERS ASPECTES NOMÉS: LA DOCUMENTACIÓ I AVALUACIÓ DEL PAISATGE PATRIMONIAL DE CADASCUNA DE LES SÉQUIES DE LA VEGA, I DE LA SEUA ARQUITECTURA HIDRÀULICA.

4. METODOLOGIA DEL TREBALL

El patrimoni hidràulic de les séquies de la Vega de València ha arribat a la nostra època mitjançant tres dimensions; primera, en base als propis elements materials que formen part d'ell: cadascuna de les séquies, el seu traçat i la seua arquitectura hidràulica. En segon terme, en base a la documentació que s'ha conservat als arxius històrics, bé siguen els de les pròpies comunitats de regants com els dels municipis afectats i els arxius de l'administració de l'Estat. I en tercer lloc però evidentment no menys important, en base a la tradició oral i de costums dels propis llauradors d'aquestes séquies de la Vega.

Aquesta diversitat de fonts d'informació obliga lògicament a generar els mecanismes d'estudi en cadascun dels tres àmbits. Ha calgut fer un treball de visita detallada de totes i cadascuna de les séquies de València, a peu i en vehicle, i tant dels trams que encara resten en funcionament com dels trams que han estat tapats o simplement eliminats pel procés d'urbanització de la ciutat i dels pobles, especialment durant el segle XX. Calia recórrer també els traçats desapareguts per a entendre per on havien anat físicament i poder reconstruir després el seu traçat als plànols, i això ha estat difícil en algunes ocasions.

El segon àmbit d'estudi ha estat la recerca documental als arxius, a la recerca de dades i documents relacionats amb cadascuna de les séquies, així com la localització bibliogràfica d'informació sobre elles.

I el tercer àmbit de recollida d'informació i dades ha estat la història oral i els costums i tradicions dels components de les comunitats de regants de l'Horta. Tot i la riquesa informativa que aporten aquests testimonis, en el marc d'aquest treball ens hem concentrat fonamentalment en la recollida d'informació sobre els traçats històrics, localització d'arquitectures desaparegudes –ubicació de partidors i molins–, i criteris i mètodes de partició de l'aigua dins de cada séquia. La informació arreplegada ha estat de molta utilitat però no exempta de problemes, de vegades que no acabaves d'imaginar-te'ls. Per exemple, el llit nou del riu Túria, el Pla Sud, es construeix en els anys 1960; hui en dia, el guarda-assuter de la séquia de Mislata, la més afectada per aquella obra, tot i tindre 65 anys, no havia conegut personalment els traçats previs de la

seua séquia més que de xiquet i no sempre coneixia el lloc original d'alguns dels partidors i no tenia memòria oral sobre la ubicació de diversos molins.

Materialment, la part de catàleg ha estat elaborada a partir del model de fitxa informàtica aportat per la Direcció General de Patrimoni de la Conselleria de Cultura i Educació de la Generalitat Valenciana. Per aquesta raó, cadascun dels epígrafs i entrades que tenen han estat omplits atenent els criteris d'informació i descripció usats fins ara en aquests catàlegs de la Direcció General.

La primera part del treball ha consistit en una visita detallada pels recorreguts respectius de cadascuna de les séquies, en primera instància les séquies mares i els partidors d'aquestes per als braços secundaris. L'objectiu ha estat identificar i documentar fotogràficament i material les construccions d'arquitectura hidràulica que encara resten físicament, tant amb la intenció d'estudiar-les com amb la de deixar testimoni gràfic de les seues característiques i estat actual. Per a poder localitzar-les ha calgut un treball previ de documentació, especialment als arxius de les séquies, per a seleccionar quins elements arquitectònics, en teoria, eren els significatius del sistema hidràulic, i, posteriorment, contrastar les dades amb els guardes de les séquies per a anar visitant cadascun dels llocs triats.

Una vegada a l'indret, a més de la informació fotogràfica, s'ha pres nota de la seua estructura material, estat de conservació, notícies orals del guarda i evidències físiques d'obres i reparacions, explicació del guarda sobre el seu funcionament i utilitat, i presa de notes i alçament de croquis sobre la seua planta i localització.

Quant al treball d'arxiu, aquest ha estat llarg i encara resta bastant per fer. Sens dubte les séquies de l'Horta de València són les que estan millor documentades perquè els arxius de la ciutat de València i del poder reial arreplegaren sovint més notícies del seu entorn i, també del territori més poblat i actiu econòmicament dels segles passats. Això fa que tinguem tant documentació als arxius de cadascuna de les séquies, molt irregulars i, en general, dels dos darrers segles, com també documents molt més antics a l'Arxiu del Regne de València, a l'Arxiu Municipal de València, a l'Arxiu de la Diputació, i algunes coses medievals a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de Barcelona; a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, concretament a la secció de Clero, i també a l'Arxiu de la Catedral de València.

El problema fonamental de la recerca arxivística és la falta general de catalogació de la documentació per a aquesta tipologia d'elements. Hi ha una gran

dispersió i és molt lent el procés de localització de documents que parlen d'edificis, molins o partidors a la fi de poder datar-los de forma segura. A més, en aquest any 2003 s'ha afegit un segon problema important; d'una banda, el tancament de l'Arxiu Municipal de València, la seua secció històrica, que a data de hui 10 de novembre continua sense poder accedir a informació bàsica sobre les séquies de la ciutat, especialment des de finals del segle XVIII i fins a principis del XX. D'altra banda, el trasllat provisional però que ja porta un any, de l'Arxiu del Regne de València a les dependències de la Biblioteca Valenciana; això ha fet que la part de documentació dels segles XVIII i XIX de les seccions de Batlia i Intendència, entre altres, hagen estat emmagatzemades en un dipòsit situat a Torrent i que la consulta d'aquests expedients, s'haja de fer prèvia petició d'un màxim de 6 caixes a la setmana de dijous a dijous. Com es pot imaginar, a hores d'ara encara estem consultant només una quarta part de la documentació que hem localitzat fins ara d'aquestes sèries.

A més també s'ha fet una primera aproximació general a la documentació de les nou comunitats de regants que en tenen, o haurien de tindre perquè no totes el conserven. En general es tracta d'arxius relativament recents, com a molt de la segona meitat del segle XVIII cas de la séquia de Favara i la de Benàger-Faitanar, però majoritàriament correspon només a volums parcials del segle XIX i, fonamentalment, del segle XX, la qual cosa no és la millor font per a documentar l'antiguitat de molts elements hidràulics. En canvi sí que ha estat majoritària la utilitat per a poder consultar plànols de les séquies almenys de principis del segle XX, tot i que no totes en tenen. El cas més deficitari és el de la séquia de Rascanya, que segons informació del seu secretari-advocat, no conserva res anterior als anys 1960.

De forma complementària s'ha consultat bibliografia sobre els sistemes de reg valencians, històries locals de València i els altres pobles i ciutats inclosos en el territori de la Vega, i estudis primerencs sobre la molineria o l'hidraulisme de l'horta. Les seues referències estan a la bibliografia final i també, en el seu cas, a l'apartat corresponent de la fitxa informàtica. De tota manera és evident que només amb més temps i dedicació podrà traure's profit significatiu de la consulta arxivística, perquè amb cinc mesos de treball no hi ha manera de poder controlar el volum de documentació existent.

5. EL PATRIMONI TERRITORIAL DE LES SÉQUIES DE LA VEGA DE VALÈNCIA.

5.1. DESCRIPCIÓ I AVALUACIÓ DELS TRAÇATS DE LES SÉQUIES I LES SEUES HORTES.

Com han subratllat els especialistes en història del regadiu, un sistema hidràulic no és merament un conjunt inconnex d'elements arquitectònics més o menys visibles, sinó també i en primera instància un territori organitzat pel disseny de la xarxa hidràulica. Això és, hi ha un procés inicial de construcció del territori sobre el qual es bastirà la xarxa del regadiu i que no sols comprén els camps irrigats sinó també el conjunt de canalitzacions i la ubicació dels nuclis de poblament.

Des d'aquest plantejament, el disseny del sistema haurà de considerar al menys tres aspectes: la superfície que vol ser irrigada, el relleu natural d'aqueix espai, i la ubicació inicial o futura dels nuclis de població. Lògicament, una de les conseqüències principals d'aquests principis és la gènesi d'un territori antropitzat, la construcció d'un paisatge peculiar, el de les hortes històriques, que té el valor d'un veritable arxiu històric: és el patrimoni territorial de l'horta.

Per tant i amb aquestes premisses ha de plantejar-se l'existència d'un patrimoni territorial o espacial de cadascuna de les séquies que conformen la Vega de València, constituït pel traçat material dels seus canals i pels camps que formen part de la seua àrea d'ús.

D'altra banda, aquest territori històric no sempre ha estat el mateix; una cosa és el disseny inicial del sistema, amb les previsions de localitzacions i àrees irrigades de l'època islàmica, i una altra l'evolució al llarg dels segles, amb l'aparició de noves necessitats de terra cultivable i de volums d'aigua en funció de la varietat dels conreus i dels canvis en l'estructura social, bé siga en època baixmedieval, en època Moderna o en els temps contemporanis, a partir de la revolució del ferrocarril a mitjan segle XIX i la gran agricultura del taronger.

Cal parlar doncs d'un paisatge històric complex, en el qual s'han sobreposat unes a altres la realitat concreta en l'ús del territori per part de cadascuna de les societats que s'han succeït a l'espai de l'Horta de València des de l'època Romana fins a

l'actualitat. Totes elles han deixat la seua empremta i, al mateix temps, han canviat aspectes del paisatge històric anterior, per la qual cosa l'Horta que podem veure hui en dia no és merament la de la societat contemporània sinó l'acumulació fossilitzada dels paisatges històrics que han anat succeïnt-se: romà, musulmà, cristià medieval, modern i contemporani. Fragments majors o menors de cadascun d'aquests podem llegir-los i interpretar-los encara actualment amb les eines i el coneixement de l'historiador.

També cal fer una observació sobre les avaluacions de la situació del que resta hui en dia d'espai d'horta de cadascuna de les séquies de la Vega. No hem pogut fer encara una avaluació detallada del perímetre de reg per la complexitat de les fonts d'informació, la reserva quasi sepulcral de la majoria de comunitats de regants interessades, i per la impossibilitat material de consultar els plans d'ordenació urbana vigents en la vora vintena de municipis afectats. Només hem pogut tenir accés fins ara al Pla General d'Ordenació Urbana de Valencia, actualitzat per a l'any 2000 quant a modificacions puntuals de PERI's. A partir d'ell hem informat en l'apartat corresponent de cada séquia sobre si la zona que li queda de reg està declarada zona agrària d'horta o urbanitzable, però només per al municipi de Valencia. Cal encara consultar els de la resta de poblacions per a tindre una informació exacta, i per a això cal més temps.

També amb la continuïtat del treball serà possible avaluar les superfícies de reg que li resten a cadascuna de les comunitats. De tota manera cal assenyalar que més de la meitat d'aquestes comunitats de regants del Tribunal de les Aigües estan en un gravíssim procés de desaparició de les seues hortes respectives, amb les conseqüències que això pot tindre quant a la supervivència institucional del propi Tribunal. Concretament les séquies més amenaçades a curt termini són les de Mislata, Quart, Favara, Rovella i Mestalla. No tan greu és la situació de Rascanya, Tormos i Benàger-Faitanar quant al col·lapse del seus perímetres de reg, si bé també ho és quant a la seua fragmentació i pèrdua de valor del seu paisatge i territori patrimonial. De les primeres, d'allò que estem parlant és de la desaparició total del seus perímetres de reg i, per tant, de les conseqüències que això pot tindre per a l'esmentada supervivència del Tribunal i la justificació de la seua existència davant la societat i els organismes institucionals.

5.1.1. SÉQUIA DE MESTALLA

La séquia de Mestalla és la segona que pren l'aigua per la banda esquerra del riu Túria i comprèn en la seua àrea de reg bona part de l'espai situat més a la vora del propi riu al nord de la ciutat de València i fins a la zona del Grau i el Cabanyal, ja vora mar, tal com pot veure's més clarament al plànol corresponent.

El seu traçat presenta algunes característiques ben peculiars que la identifiquen clarament respecte a d'altres de les séquies de l'Horta de València, i que es veuen reflectides en una organització interna diferent. Aquesta séquia està dividida en tres braços: Petra, Rambla i Algiròs, els quals han mantingut una organització econòmica separada, amb llibres de sequiatge propis.

Pensem que tant el traçat com aquesta organització per separat estan relacionades amb un possible origen independent de cadascú dels tres braços, la qual cosa també ajuda a entendre millor el traçat de la séquia mare o comuna de Mestalla entre l'assut del riu i les llengües de Rambla-Algiròs, a la zona de Marxalenes.

A partir d'aquest context dividim el traçat de la séquia de Mestalla i els seus perímetres de reg en quatre espais diferents, per a facilitar la seua avaluació patrimonial:

- 1) àrea de la séquia mare comuna, entre l'assut i les llengües de Rambla-Algiròs.
- 2) àrea de la séquia de Petra.
- 3) àrea de la séquia de Rambla.
- 4) àrea de la séquia d'Algiròs.

1) Àrea de la séquia mare comuna.

La séquia de Mestalla circula en la primera meitat d'aquest tram encaixada vora el caixer del riu Túria, i a partir del desviament del nou llit del riu va separant-se en diagonal en direcció a Benimàmet per a, en un segon tram, creuar en paral·lel al riu però allunyada d'ell, tota l'àrea de l'horta de Campanar, entre aquesta població i el nucli de Beniferri en direcció a Benicalap. En acostar-se a aquest darrer nucli, la séquia gira de nou vers el riu seguint la cota d'altura per a apropar-se a aquest i poder superar per Marxalenes l'esperó més elevat que ve des de Burjassot.

En el segon tram que acabem d'enumerar és on s'hi trobaven també les llengües de Rambla-Petra, i quatre dels molins més importants: Molí Nou, de Pobres, de la

Marquesa i de l'Esperança, però pràcticament no regava terres sinó per alguns quadrats o parades que forçaven el sistema.

Actualment tot aquest recorregut del canal de la séquia es troba substituït pràcticament per una grossa tuberia de vora un metre de diàmetre, encabida en el mateix caixer antic. Només resten a l'aire uns dos-cents metres al principi del tot, just a la vora de la casa de comportes; tot i que en aquest punt també s'ha fet un caixer nou de formigó fa pocs anys, encara és possible identificar part de les parets excavades al terra del caixer centenari.

D'altra banda, i a meitat del recorregut d'aquest tram, la séquia mare de Mestalla passa per la vora del punt de desviament del llit nou del riu Túria, punt on també s'ha fet recentment una autovia. Per aquesta raó el canal de la séquia va ser soterrat completament durant un tram d'uns cinc-cents metres.

I és el mateix que ha passat en l'espai final de tota aquesta zona, des de la nova rotonda oberta en la confluència del carrer Pare Barranco i l'avinguda del Mestre Rodrigo. Des d'aquest punt fins a les llengües de Rambla-Algiròs, situades en el cantó de l'Avinguda de Burjassot amb el carrer Màlaga, la séquia de Mestalla està totalment soterrada i sense senyals externes del seu recorregut.

En resum, aquest tram de la séquia mare de Mestalla ha perdut una part notable del seu valor patrimonial en ser entubada o soterrada, si bé tant la primera part vora el mateix riu, com el segment de l'horta de Campanar, entre el llit nou del riu Túria i la primera rotonda ara edificada al final de l'Avinguda Mestre Rodrigo, mantenen un recorregut per mig de l'horta tradicional.

2) Àrea de la séquia de Petra.

Aquest braç de la séquia de Mestalla naix a l'horta de Campanar, a dos-cents metres aigües avall del Molí Nou, fent un primer recorregut molt encorbat per aquesta horta, primer en direcció a Beniferri, després en direcció a Benicalap, per on circula en paral·lel a la séquia mare de Mestalla. En arribar a l'avinguda de Burjassot, cantó al carrer Fidalgo, gira profundament en direcció nord-est per a passar pel mig del nucli de cases medievals de l'alqueria de l'Olleria, creua en diagonal l'avinguda del Doctor Peset Aleixandre i fa una ampla corba a la dreta en direcció a Torrefiel fins arribar al camí de Montcada. En aquest punt gira cap al nord seguint en paral·lel aquest camí un

tram i ja es dirigeix vers la zona de Poble Nou, espai que acaba regant amb una ramificació de séquies secundàries.

Orgànicament podríem dir que la séquia de Petra comprén a grans trets dos espais de distribució de l'aigua i alguns molins, i dues grans zones de reg. Un primer tram és el de la part alta de Campanar, en el qual hi ha els molins dels Frares, del Comte i de l'Horta, i en el qual el reg era de poca extensió; un segon tram en tota la rodalia del poble de Campanar, que és la seua primera i més important àrea de reg mitjançant el braç del Pouet, el roll del Batle i altres secundaris. A continuació ve un nou tram de distribució, que és l'espai entre Marxalenes-Olleria, i el camí de Montcada, i finalment té el segon gran espai de reg que és la zona de Poble Nou, on estigué en època islàmica l'alqueria de Petra.

Actualment es manté de forma acceptable un primer tram de la zona inicial de distribució a la part alta de l'horta de Campanar, en concret el tram de séquia entre les llengües de Rambla/Petra, i la rotonda d'encreuament del carrer Pare Barranco i Mestre Rodrigo. La séquia té algun tram cobert però en general manté el caixer envoltat de canyes i amb l'ondulació típica dels recorreguts tradicionals. El perill més immediat és el projecte ja aprovat d'ampliació del nou carrer obert entre la rotonda abans dita i el cementiri de Campanar, el qual soterrarà un tram d'uns quatre-cents metres de la séquia de Petra.

Des d'aquest punt la séquia ja està totalment soterrada i entra en espai edificat fins a la zona de Poble Nou, poc abans del Molí dels Alters, quan ha passat per la nova ronda de circumvalació de València, la nova avinguda Hermanos Machado, amb una distància aproximada de 3'5 Qm. A més, en tot aquest recorregut el caixer històric ha estat abandonat sovint i substituït per desviaments en funció de la construcció d'edificis i noves vies públiques com el pas subterrani de l'avinguda Peset Aleixandre.

Quant als espais de reg, la zona de Campanar ha desaparegut completament sota la urbanització dels darrers anys, en el procés que va eixir al debat públic sobre l'horta de Campanar i el Pouet. Per això hui en dia estan anul·lades tant les llengües del braç de Campanar com el roll del Batle. Només resten alguns regs de quadrat o parada en el tram inicial, cap al molí dels Frares.

En canvi una part majoritària de la segona zona de reg de Petra es manté encara acceptablement bé, llevat del general procés de construcció de cases, casetes i alguna fàbrica en tot l'espai de Poble Nou, limitat a l'oest pel camí de Montcada, al sud per la

nova circumvalació nord de València, a l'est per la séquia mare de Rascanya, i al nord quasi arriba al poble de Carpesa, en ser el límit d'aquest perímetre el barranc de la Font.

En resum, del braç de Petra cal recomanar la protecció del primer espai de circulació, el que resta a la part oest de Campanar, entre les llengües de Rambla-Petra i la primera rotonda de Mestre Rodrigo que fita l'actual procés d'urbanització. La séquia encara està descoberta majoritàriament i, sobre tot, manté un entorn d'horta tradicional, a més d'incloure el molí històric més significatiu que resta de tota la séquia de Mestalla, el molí dels Frares amb les seues pintures murals.

En segon terme, cal fixar-se en el tram final, el de Poble Nou, l'únic perímetre de reg tradicional que li queda a aquesta séquia. Des del molí dels Alters, vora el camí de Montcada, fins a Carpesa, aquest espai esdevé el darrer rogle supervivent d'aquest braç, amb l'única llengua descoberta i poc retocada modernament de tota la séquia de Mestalla, si bé en aquests moments ja s'està duent a terme un procés de cobriment dels braços secundaris de reg vora el camí a Carpesa, que va a malmetre el que queda de la séquia de Petra.

Segons el Pla d'Ordenació Urbana de la ciutat de València actualment vigent, en la data d'aquest informe aquest dos perímetres de reg de la séquia de Mestalla estan catalogat com zona agrícola d'horta, que no pot ser construïda, però en el cas de Poble Nou està prevista la construcció d'una nova ronda de circumvalació entre el barranc del Carraixet i el límit de Burjassot, que talla i elimina la part més septentrional d'aquest perímetre de la séquia de Petra.

3) Àrea de la séquia de Rambla.

La séquia de Rambla naix a les llengües de Rambla-Algiròs, situades a Marxalenes, en la cantonada de l'avinguda de Burjassot i el carrer Màlaga. Circula en direcció est, paral·lela al riu Túria, creuant el carrer Sagunt fins arribar al carrer Alboràia, cantó al convent de Caputxins i l'institut Benlliure. Ací estaven les primeres llengües de Rams-Escamarda, i a dos-cents metres més avant, les llengües d'Escamarda-Alegret, i d'Alegret-les Files, amb el molí de Tarongers, espai que ara correspon al límit nord del jardí de Vivers. A partir d'aquest rogle de distribució de braços secundaris, els canals s'allargaven moltíssim en direcció est buscant el Cabanyal i la mar. El braç de Rams, amb ramificacions secundàries com és el braç de l'Arquet, circula aproximadament per l'actual avinguda Blasco Ibàñez, antic camí del Cabanyal,

mentre el braç de l'Arquet passa vora l'actual campus de Tarongers de la Universitat de València; el braç d'Escamarda circula un poc més al nord, relativament paral·lel a l'anterior, pel carrer Batxiller, creua l'avinguda Primat Reig per l'inici del camí de Vera, després creua l'avinguda de Catalunya, i s'endinsa sota l'actual Universitat Politècnica; per la seua banda el braç d'Alegret era el que corresponia a tota l'horta de Benimaclet, nucli que envoltava pel nord, acabant totes aquestes darreres séquies en la séquia de Vera que feia funció d'escorredor final fins a la mar.

Actualment el braç de Rambla ha vist desaparèixer aproximadament el 90% del seu perímetre de reg. El braç de Rams pot considerar-se acabat de facto perquè només resten algunes parcel·les del braç secundari de l'Arquet a la vora del cementiri del Cabanyal, i alguna més vora el ferrocarril València-Barcelona, però totes elles estan en amenaça immediata d'expropiació per a urbanitzar. És el mateix que li passa a les últimes parcel·les del braç d'Escamarda, totalment construït fins a un darrer rogle molt reduït darrere de la Universitat Politècnica, entre l'ermita de Vera i la via del tren esmentada.

Pot dir-se, per tant, que només li resta del perímetre de reg els finals dels tres braços secundaris en què es divideix el braç d'Alegret, i també els darrers camps regats per la Fila Fonda i la Fila Ampla, al límit oriental de Benimaclet, però ja encaixat entre la nova ronda de circumvalació que va de l'autopista de Barcelona i la nova rotonda d'entrada a Alboràia, per l'oest; el límit del terme municipal d'Alboràia pel nord, que correspon a la séquia de Rascanya, i la pròpia autopista de Barcelona per l'est. Entre les cases de Benimaclet i aquesta circumvalació encara resten hui mateix alguns camps, que estan ja en procés d'expropiació per a construir.

En resum, pot avaluar-se que el braç de Rambla només conserva aquest espai de camps entre Benimaclet, el límit del terme d'Alboràia, la Universitat Politècnica i la via fèrria de Barcelona. Segons el Pla d'Ordenació Urbana de la ciutat de València actualment vigent, en la data d'aquest informe aquest perímetre de reg de la séquia de Mestalla està catalogat com zona agrícola d'horta, que no pot ser construïda.

4) Àrea del braç d'Algiròs.

Aquest braç era el que circulava més a prop del riu Túria en direcció a la mar, i comprenia un perímetre de reg que començava a les llengües de Roca-Carmona, a

l'actual avinguda d'Aragó, i s'estenia en un gran rectangle entre el riu i el camí d'Algiròs, prenent com eix l'actual avinguda del Port, fins arribar al Grau.

No en queda res.

- 1) Cal considerar com únic tram representatiu del seu caixer el de l'horta occidental de Campanar, concretament entre quatre-cents metres abans del Molí Nou, encara en terme municipal de Paterna, fins a l'actual primer carrer urbanitzat vora el cementiri de Campanar. En aquest perímetre històric i representatiu de Mestalla estan, tapades sota una llosa de ciment, una de les dues llengües fonamentals de la séquia, les de Rambla-Petra, a més del Molí Nou i el Molí dels Frares. Té el valor afegit de conservar un bon espai d'horta històrica al seu voltant, tot i que en realitat és reg de la séquia de Tormos, i no d'ella mateixa, i li resta valor la situació d'estar entubada en tot el seu recorregut. Just per això és d'especial valor el caràcter de séquia descoberta del braç de Petra en aquest mateix perímetre de Campanar.
- 2) Destacar la supervivència de dues àrees com a únics espais històrics de reg de la séquia de Mestalla. En primer lloc, el perímetre del final del braç de Rambla, entre el poble de Benimaclet, millor dit la nova circumvalació nord de València, i la part nord de la Universitat Politècnica, amb el problema que aquest espai es troba greument fragmentat per l'autopista de Barcelona i un nivell d'edificacions disperses elevat. De tota manera és la única zona d'horta que li queda a Benimaclet. El segon espai és del final del braç de Petra, a Poble Nou, entre el camí de Montcada y Carpesa. És el que manté més clarament la imatge d'espai més extens d'horta, si bé també està amenaçat ara mateix per les obres de cobriment de séquies que duu a terme l'Ajuntament de València.
- 3) Cal intervenir en aquests tres espais si es vol conservar un espai d'horta representatiu de la séquia de Mestalla, vist el que ha passat amb el braç d'Algiròs i en bona mesura també amb el de Rambla i la part de Campanar del braç de Petra.

5.1.2. SÉQUIA DE RASCANYA

Es tracta de la segona séquia en ordre ascendent que rega la part nord del riu Túria, si bé era la darrera que prenia aigua del seu recorregut.

Tenia l'assut en el llit vell del riu, un poc més amunt del poble de Mislata, en terme municipal de Paterna, i mamprenia un primer recorregut paral·lel al riu fins a la zona de Marxalenes, on girava cap al nord-est en direcció al barri d'Orriols i des d'ací ja en direcció nord i paral·lela al carrer Sagunt fins al terme de Tavernes Blanques i el barranc del Carraixet. Just abans de creuar-lo es dividia en dos braços, un vers Alboraia i la seua horta, i l'altre creuava el barranc per regar tot el terme municipal d'Almàssera, tal com pot veure's en el plànol corresponent.

Atenent aquest recorregut i perímetre podem dividir-lo en cinc parts:

- 1) séquia mare, de l'assut antic a les llengües d'Alboraia-Almàssera.
- 2) Els braços d'Orriols i Sant Miquel.
- 3) Braç d'Alboraia.
- 4) Braç d'Almàssera.
- 5) Séquies incorporades: del Palmar i Vera.

1) Séquia mare, de l'assut a les llengües d'Alboraia-Almàssera.

Es tracta del tram inicial de la séquia de Rascanya, que s'enceta a l'assut del riu situat en terme de Paterna, i en un espai actualment deteriorat profundament per l'abocament d'enderrocs en tot el caixer vell del riu. A més, amb el Pla Sud, es va anul·lar aquest assut i es connectà aquest punt amb la nova obra de captació coneguda com "La Cassola", mitjançant una tuberia de grans dimensions.

La séquia de Rascanya circula inicialment per la vora esquerra del riu passant entre el poble antic de Campanar i aquest, per darrere de l'Hospital Nou d'Octubre; creua l'avinguda de les Corts Valencianes i passava per l'actual espai de l'Hospital La Fe en direcció a Marxalenes, per a creuar sota la séquia de Mestalla al punt conegut com El Bullidor, a la vora de l'actual avinguda de Burjassot. Segueix per la vora de l'actual parc de Marxalenes en direcció nord-est, fins arribar a les llengües de Serra, situades en el cantó del camí de Montcada, amb el carrer Economista Gay. Des d'aquest punt la séquia mare o braç d'en Blanc pren direcció nord, paral·lela al carrer Sagunt, per a creuar l'avinguda doctor Peset Aleixandre i passar pel mig del barri de Torreïel, fins a

creuar la nova ronda de circumvalació de nom avinguda Hermanos Machado. Passat aquest punt continua vora un quilòmetre i mig més en direcció nord, passant per damunt del barranc de la Font, vora el cementiri de Tavernes Blanques, per a entrar ja en aquest terme municipal fins a les llengües d'Alboraia-Almàssera, dos-cents metres abans del barranc del Carraixet.

Tot aquest llarg recorregut de la séquia mare es troba tapat o inclòs en espais urbans edificats al damunt. A més de l'abandonament de l'assut, la nova séquia entubada ha destrossat les goles antigues, i quatre dels cinc molins que hi havia fins a les llengües d'Alboraria-Almàssera també estan completament enderrocats. Només hi resta en peus el Molí del Sol, situat a la part oest de l'horta de Campanar, vora l'antic riu, i ara inclòs en el recinte del "Parc de Capçalera", actualment en construcció, si bé es tracta del molí més modern de tots els construïts en aquesta séquia, en la dècada de 1870.

Només en passar la nova circumvalació nord de la ciutat, a l'altura del carrer Joan Pinyol i al límit nord del barri de Torrefiel, podem trobar finalment un tram en què Rascanya ix a l'aire i circula pel seu recorregut històric, just al davant del monestir de Sant Miquel dels Reis. Ací manté prou fidelment el traçat, evidentment revestit de ciment i amb comportes metàl·liques, a més d'un perímetre de reg reduït, encaixat entre la dita avinguda de circumvalació pel sud, la séquia mare per l'oest, el nucli urbà de Taverners Blanques pel nord, i degradant-se vers l'est, a les esqueses del monestir de Sant Miquel per la zona del Racó de Sant Llorenç on ja limita amb el terme i primeres edificacions d'Alboraia. Per exemple s'han construït en aquest darrer espai unes immenses cotxeres del metro.

Ja al límit d'aquest recorregut la séquia mare acaba en les llengües d'Alboraia-Almàssera, el segon punt fonamental en la distribució de l'aigua d'aquesta séquia, i que s'està quedant a la vora de les primeres cases de Tavernes Blanques junt a la carretera que duu a Carpesa. A més, a 50 metres de distància estan fent-se les obres de nova canalització del barranc de la Font al barranc del Carraixet, per la qual cosa aquest punt comença a trobar-se clarament amenaçat per la continuació del procés urbanitzador.

Segons el Pla d'Ordenació Urbana de la ciutat de València actualment vigent, en la data d'aquest informe aquest perímetre de reg de la séquia de Rascanya està catalogat com zona agrícola d'horta, que no pot ser construïda.

2) Els braços d'Orriols i Sant Miquel.

Aquest tram de la séquia de Rascanya estava vertebrat pels braços de Guatla, Orriols i Sant Miquel, i correspon al primer gran espai de reg d'aquesta séquia, el qual s'organitzava en un ample rectangle que correspon al barri de la zona dels Salesians i sobre tot Orriols fins als límits de Benimaclet per l'est, el carrer Sagunt per l'oest, el carrer Maximilià Thous pel sud, i el camp del Llevant Club de Futbol pel nord. Aquesta zona d'horta incloïa dues llengües importants, les del Martell i les de Casanova, i quatre molins ben antics, almenys tres d'ells procedents del segle XIII: els de Serra, Orriols i Sant Miquel o Muntanyana.

Hui en dia tot aquest perímetre de reg ha estat eliminat per la urbanització i només resta en peus el molí de Sant Miquel, al carrer Santiago Russinyol.

3) El braç d'Almàssera.

Comença a les llengües abans dites i de seguida la séquia creua el barranc del Carraixet per un sifó modern que ha substituït el cano documentat del segle XVIII. Seguidament el canal es dirigeix en diagonal vers el centre de la població d'Almàssera, dividint-se a poc a poc fins a quatre braços secundaris que van abastant tot el terme municipal en direcció a la mar. Tot l'espai irrigat a l'oest i al sud del nucli urbà d'Almàssera ja ha estat urbanitzat, les séquies tapades i enderrocant l'únic molí de la població, que estava situat vora la Creu Coberta.

En canvi es manté relativament bé tot l'espai d'horta del final de Rascanya, entre el nucli urbà i la platja, si bé amb uns nivells elevats d'edificació dispersa, algunes d'elles industrials, la qual cosa vol dir que, si es vol mantenir un espai d'horta en aquest terme, caldrà regular el creixement de la població vers l'est.

4) El braç d'Alboraia.

També té el seu inici a les llengües situades vora el Carraixet, en terme de Tavernes Blanques, i pren de seguida el nom de séquia de la Riquera i una direcció vers l'est, cap a la mar. Simultàniament va llançant diversos braços secundaris que prenen direcció sud-est, per l'interior del poble de Tavernes Blanques uns, i en direcció al nucli antic d'Alboraia altres. La part d'horta de Tavernes Blanques pràcticament ha desaparegut ja, urbanitzada, i només en entrar en terme d'Alboraia es manté un rectangle d'horta des del molí de l'Ascensió fins al poble i continua vers la mar, sempre

paral·lel al barranc del Carraixet, si bé la part inicial d'aquest espai, entre els nuclis urbans de Tavernes i Alboraia, està començant a edificar-se, en part per la factoria Lladró.

A l'altra banda del poble d'Alboraia, el braç de la séquia de Rascanya pren el nom de séquia de la Mar, i circula paral·lela al camí del mateix nom. Un bon tram de la seua banda esquerra està ja ocupat per un extens polígon industrial, i l'Ajuntament va a tapar el recorregut d'aquesta séquia en un termini molt breu de temps. Es tracta, doncs, d'un espai d'horta clarament en retrocés en la part més pròxima al barranc del Carraixet, en la partida del Miracle, i millor conservada a la part meridional, entre el poble i la mar, quan s'apropa a la zona de reg de la séquia de Calvet.

A més a més, el terme municipal d'Alboraia té una extensa partida a la banda esquerra del Carraixet, la partida del Gaiato, regada parcialment per un braç d'aquesta séquia de la Riquera, i per braços secundaris que venen del d'Almàssera. Aquest gran quadrat, més allunyat dels pobles i limitat a l'est per la urbanització de Port Saplaya, manté més clarament el caràcter de perímetre d'horta si bé és també evident la densitat de les edificacions disperses, part d'elles industrials.

5) Les séquies incorporades: Palmar i Vera.

A meitat del segle XIX foren incorporades a la comuna de la Séquia de Rascanya diverses séquies situades en terme d'Alboraia i relacionades amb la depressió natural del barranc del Palmar. Les més conegudes són les del Palmar, Vera, Masquefa i Calvet, les quals actualment venen a ser braços finals del sistema de Rascanya.

Aproximadament comprenen un territori en forma de rectangle entre el poble d'Alboraia al nord-oest i Benimaclet pel sud-oest, limitant al sud amb el terme municipal de València i el final del perímetre de reg dels braços d'Alegret, les Files i Escamarda, tots de la séquia de Mestalla. El seu límit oriental fou originalment la mar, a la platja de la Patacona, però aquesta ja està sent urbanitzada. En aquest perímetre, a més, sobreviuen en major o pitjor condició els molins de Farinós, de Vera i de Gamba.

Comparat amb altres indrets, aquestes séquies són de les que es mantenen amb menor pressió urbanística, en part perquè també fan funcions de barrancs de desguàs en temps de pluges, però per la mateixa raó han estat canalitzades en les darreres dècades amb obres de formigó de certa consideració en algun punt, com ara l'inici de la séquia

de Vera. Tot això, però, no ha evitat una proliferació de cases disperses i, a més, l'esmentat gran rectangle està tallat en diagonal per l'autopista cap a Castelló.

- 1) Des del punt de vista del patrimoni territorial d'horta d'aquesta séquia, pot considerar-se que s'ha perdut pràcticament tot el recorregut de la séquia mare, des de l'assut, passant per Campanar, Marxalenes, el camí de Montcada i Torrefiel. De tot aquest espai sembla urgent només l'actuació per salvar l'assut, en evident i gravíssim perill de destrucció. Quant al molí del Sol, l'únic en peu de tot aquest tram, sembla segura la seua conservació en haver estat incorporat al Parc de Capçalera.
- 2) S'ha perdut completament tot el primer gran espai d'horta regat pels braços d'Orriols i Sant Miquel, del qual només resta com element aïllat l'antic molí de Sant Miquel, almenys d'origen medieval si no més antic i ubicat en un extrem del grup de cases que conformen l'alqueria Albors, al carrer Santiago Russinyol. És evident la necessitat d'assegurar la preservació d'aquest edifici.
- 3) Només es conserva sense tapar el tram comú de la séquia de Rascanya des de la nova circumvalació nord (Av. Germans Machado) fins a les llengües d'Alboraia-Almàssera, amb un reduït espai d'horta annexe situat entre la pròpia séquia a l'oest, i l'avinguda de la Constitució per l'est, al davant del monestir de Sant Miquel dels Reis. Correspon a terres del municipi de València, perquè pel nord el nucli urbà de Tavernes Blanques ha arribat ja al límit municipal. Pot haver unes 600 fanecades i seria una possible reserva d'horta d'aquesta séquia. Ja en terme de Tavernes cal assegurar la preservació de les llengües, i del sifó o cano en el barranc del Carraixet, el qual també té una part en terme de Bonrepós i Mirambell.
- 4) El perímetre d'horta del braç d'Almàssera ha perdut tota la seua part occidental, entre l'antic nucli urbà i la carretera vella de Castelló. Resten en millor estat els espais finals de Rascanya vers la mar, així com la partida del Gaiato, d'Alboraia, però també al nord del Carraixet. El problema és que són els espais més finals de la séquia i, per tant no tenen elements arquitectònics notables, però en canvi sí representen l'espai

d'horta encara més tradicional malgrat les construccions disperses en augment.

- 5) Són també les mateixes consideracions quasi que podem fer per al territori d'horta del braç d'Alboraia i les séquies del Palmar, Vera o Calvet. L'espai entre Tavernes Blanques i Alboraia està clarament amenaçat pel creixement urbà, tot i conservar un dels millors molins de l'Horta, el molí de l'Ascensió, a la séquia de la Riquera. En canvi, el perímetre d'horta entre el nucli urbà d'Alboraia i la mar es manté en millors condicions, tot i que cada vegada hi ha més construccions disperses a la zona.

5.1.3. SÉQUIA DE TORMOS

Es tracta de la tercera séquia de la Vega de València en ordre ascendent que pren l'aigua per la vora esquerra del riu, la qual cosa vol dir que comença a una cota de nivell més alta i pot irrigar un perímetre situat per damunt de les zones de reg de les séquies de Rascanya i Mestalla.

Després d'un primer tram de circulació paral·lela al riu, Tormos rega primer bona part de l'horta de Campanar fins a Benimàmet, i es parteix en les llengües de Burjassot-Benicalap per a regar les dues bandes d'aquesta antiga població, arribant fins als límits de Marxalenes. Per la part oriental de Benicalap arriba a regar la zona de la Ciutat Fallera i acaba en el traçat de la séquia de Petra. Per la seua banda la séquia mare continua per la vora de Burjassot, paral·lela a la séquia de Montcada, i va a dividir-se en braços a les llengües de Burjassot-Alborgí, regant primer tot el rogle de terres als peus de Burjassot i Godella. Mentre, la séquia mare continua en direcció a Borbotó i després fins a Carpesa, regant tots els seus termes pràcticament, per acabar amb una caiguda a la séquia de Rascanya a l'altura de l'antic molí de Canyars.

Amb aquest recorregut podem fer una sèrie de trams per a entendre millor el seu perímetre de reg, l'estat en què es troba cadascú d'ells i el valor patrimonial que pot tindre:

- 1) Séquia mare, entre l'assut i les llengües de Burjassot-Benicalap.
- 2) Séquia mare, entre les llengües de Burjassot-Benicalap i les de Burjassot-Alborgí.
- 3) El braç de Benicalap i les seues derivacions.
- 4) Els braços de Borbotó i Carpesa.

1) Séquia mare, entre l'assut i les llengües de Burjassot-Benicalap.

Aquest llarg tram correspon bàsicament al traçat de circulació de l'aigua per la séquia mare des de l'assut fins a les primeres i més importants llengües del sistema. La séquia de Tormos comença a l'assut situat en terme de Paterna i davant del nucli urbà de Manises, perllongant-se durant vora un parell i mig de quilòmetres en paral·lel i per la vora del mateix riu, per la qual cosa té un bon tram també paral·lel al caixer inicial de la séquia de Mestalla però amb una cota uns metres més elevada. Per exemple la séquia de Tormos passa per la porta de la casa de comportes de la séquia de Mestalla.

Aproximadament a l'altura de "La Cassola", el nou assut comú a vàries séquies construït en la dècada del 1960 pel desviament del llit nou del riu Túria, el recorregut de Tormos s'allunya del llit vell del riu i s'apropa al nucli urbà de Benimàmet, a la part alta de la gran horta de Campanar, fins arribar a les llengües de Burjassot-Benicalap, situades a la vora mateix del molí de Bonany, de la séquia de Montcada. Això porta a Tormos a adoptar un traçat paral·lel i a poca distància de la séquia de Montcada a partir d'aquesta zona, i també li permet regar per pendent tot el gran arc de terra entre Paterna, Benimàmet i Campanar, la qual cosa es converteix en el primer gran perímetre de reg d'aquesta séquia.

La major part de tot aquest recorregut manté el seu traçat descobert, amb un caixer no massa ample i revestit de ciment. Només en alguns punts, com ara dos encreuaments amb les noves autovies i el pas vora el desviament del llit nou del Túria, la séquia ha estat completament tapada. En canvi manté un entorn d'horta considerablement ben conservat, especialment el seu perímetre de reg a la zona oest i nord-oest de Campanar. En aquest espai té diverses files que ixen directament de la séquia mare, entre elles la més important, l'anomenada Fila de Campanar, en la qual s'hi troba el molí de Llobera, d'origen medieval si bé clarament transformat des del punt de vista arquitectònic. El procés d'urbanització de la ciutat en la zona del Pouet l'ha afectat encara poc i tot aquest espai té el valor afegit que en uns centenars de metres reuneix el que queda de recorregut tradicional de les séquies de Mestalla, Petra i Rascanya a més d'aquest de Tormos.

Segons el Pla d'Ordenació Urbana de la ciutat de València actualment vigent, en la data d'aquest informe aquest perímetre de reg de la séquia de Tormos està catalogat com zona agrícola d'horta, que no pot ser construïda.

2) Séquia mare, entre les llengües de Burjassot-Benicalap i les de Burjassot-Alborgí.

La séquia mare de Tormos té un segon espai entre les llengües de Burjassot-Benicalap, i les de Burjassot-Alborgí, fent un recorregut en arc i en paral·lel a la séquia de Montcada. Antigament anava prop de les primeres cases de Burjassot, creuant l'actual autovia d'Ademús, la via del metro, l'avinguda de Burjassot, i l'altra línia del metro, la de València-Montcada, però hui en dia és la zona més afectada per la urbanització expansiva de Benimàmet i, sobre tot, de Burjassot.

Les primeres llengües de Burjassot-Benicalap es mantenen al seu lloc tradicional tot i algunes reformes arquitectòniques modernes, però el problema principal que pateixen és que de facto han estat anul·lades i canviades de lloc a uns dos-cents metres més avant arran de l'obertura de la nova autovia annexa. L'aigua continua passant pel lloc però, en perdre la seua funció original, és evident el perill de què, en una reparació del caixer, siguen eliminades del tot.

A pocs metres d'elles la séquia de Tormos està ja tapada i torna a eixir a la llum quan creua el camí vell de Lliria, però només en un tram d'uns quatre-cents metres fins a l'autovia d'Ademús. A més, acaben d'encetar-se a la seua vora obres d'urbanització d'un gran polígon, que ja està desviant la séquia de Montcada en aquest punt, i és previsible que Tormos acabe també ací subterrània.

Això és el que ja ha passat amb la resta del traçat de la séquia fins a les llengües de Burjassot-Alborgí, situades a la vora de la línia del metro, vora el col·legi públic N^a S^a dels Desemparats, i del camí de l'Alborgí, ara tallat definitivament. Aquestes segones llengües més importants de la séquia de Tormos es troben en un xicotet rectangle encerclat per una tanca metàl·lica i conserven una magnífica estructura en carreus d'evident origen medieval. El seu problema fonamental és el caràcter d'element aïllat per la pràctica desaparició de la séquia al seu entorn i el perill claríssim de què la bona voluntat porte al seu soterrament. La solució evident és dignificar el seu entorn, cosa que encara resulta possible per tractar-se d'una gran replaça encara per urbanitzar, i és podria actuar amb previsió incorporant l'element i convertint-lo així en una fita, menuda, però fita de la séquia de Tormos per als veïns de Burjassot.

3) El braç de Benicalap i les seues derivacions.

Aquest braç vehiculava un dels dos grans perímetres de reg històric de la séquia de Tormos, el qual s'organitzava a les dues bandes del llarg esperó de terra més elevat que existeix entre Burjassot i Benicalap-Marxalenes. Aquest esperó és el que han d'evitar les séquies de Mestalla i Rascanya, però que Tormos creua per la seua part alta, prop de Burjassot, mitjançant aquest braç, el qual es divideix en altres dos en les llengües del Raig, situades ara a la vora de l'estació del metro coneguda com de "l'Empalme".

El braç de la dreta de Benicalap regava tota la zona del Palau de Congressos i baixava fins a Marxalenes. Actualment pot considerar-se desapareguda, restant només mitja dotzena de parcel·les en immediat procés d'expropiació urbana.

Quant al braç de l'esquerra de Benicalap, creua la via del metro i l'avinguda de Burjassot, passant per vora l'alqueria dels Moros per a regar mitjançant diversos braços secundaris tot l'espai a l'entorn de la Ciutat Fallera i de la pròpia població de Benicalap, arribant per l'est fins pràcticament el camí de Montcada a l'altura de Poble Nou. Bona part d'aquest espai ha desaparegut ja o està desapareguent just en aquests moments; no fa més de sis mesos que han començat les obres d'edificació en un extens rogle de terra entre la Ciutat Fallera i l'avinguda Joan XXIII, just ampliant per l'est el barri de Benicalap. Pot considerar-se que, tal com està redactat actualment el Pla d'Ordenació Urbana de València, pràcticament tot el perímetre de reg del braç de Benicalap desapareixerà en breu perquè queda inclòs dins el traçat ja parcialment en construcció del corredor nord de circumvalació de la ciutat. Només restarà una xicoteta franja vora el camí vell de Godella.

4) Els braços de Borbotó i Carpesa.

Finalment podríem parlar d'una quarta àrea o perímetre de reg de la séquia de Tormos, que comprèn l'espai d'horta vertebrat pel braç de l'Alborgí o també séquia mare de Tormos, des de les llengües de Burjassot-Alborgí fins el seu final al molí de Canyars, en el límits del terme municipal de Carpesa amb el de Tavernes Blanques. Bàsicament correspon als termes de Burjassot, Borbotó i Carpesa i representa encara hui en dia el major espai d'horta conservat d'aquesta séquia i també dels perímetres de reg de les tres séquies de la Vega en la seua banda septentrional del riu.

És un espai que es manté amb usos d'horta en línies generals, amb una presència de tarongers poc massiva, i uns nivells d'edificació dispersa que podem qualificar de baixos, especialment en comparació amb la densitat de poblament dispers dels altres dos majors espais d'horta del final de la séquia de Rascanya, els de la part més oriental i vora mar dels termes municipals d'Alboraia i Almàssera. Fins i tot manté encara l'estructura de comunicacions d'origen medieval, basada en el camí vell de Godella i el camí de Montcada, i amb alguna agrupació de cases antigues en forma d'alqueries històriques que són ja molt escasses a l'horta.

Pensem que es tracta del millor paisatge històric de l'Horta Nord, juntament amb el que queda de Campanar, i encara més perquè té continuïtat natural amb un gran rogle de terres d'horta de la séquia de Montcada, entre Borbotó i Benifaraig, i el nucli urbà de Montcada i Massarrojos pel nord. A més, té el valor afegit de la continuïtat física amb uns altres perímetres d'horta més reduïts situats a la part oriental: un és el cas de l'horta de Petra en la zona de Poble Nou, l'únic espai d'horta significatiu que li resta a la séquia de Mestalla; i l'altre és el rectangle d'horta de la séquia de Rascanya en terme de València, el situat al pla de Sant Bernat, al davant mateix del monestir de Sant Miquel dels Reis.

Per últim, aquest espai conserva, un poc en la seua perifèria, les llengües de Burjassot-Alborgí, i dos molins, el de Colau o Sebastià, prop de Borbotó i a la vora del camí vell de Godella, que tot i ser del segle XIX és dels pocs que conserva la maquinària. Però sobre tot cal destacar la presència del molí de la Sal o del Salt, el vell molí històric de Burjassot, situat prop de les llengües abans dites, i que encara hui en dia treballa parcialment amb l'aigua de la séquia. Arquitectònicament s'ha ampliat considerablement durant el segle XX, però manté una completa sala de moles antiga amb tres moles completes i tota la maquinària corresponent, emmarcat en una alqueria amb traces clares dels segles XVII i XVIII, però que se sobreposa a una de medieval. És un dels dos o tres millors molins hidràulics que resten a l'Horta de València.

Segons el Pla d'Ordenació Urbana de la ciutat de València actualment vigent, en la data d'aquest informe aquest perímetre de reg de la séquia de Tormos està catalogat com zona agrícola d'horta, que no pot ser construïda, però sí està prevista la construcció d'una gran avinguda de circumvalació, coneguda també com "corredor comarcal", que aniria des del barranc del Carraixet fins a Burjasst i tallaria pel mig la part meridional d'aquest gran perímetre de reg del sud de Borbotó i Carpesa.

RESUM DE LA SÉQUIA DE TORMOS

- 1) La séquia de Tormos és la que manté en millors condicions una part considerable del traçat històric de la séquia mare, només afectat pel creixement urbà en el tram entre Benimàmet i Burjassot. Ha perdut pràcticament del tot un terç del seu perímetre de reg, a les dues bandes del braç de Benicalap, fins a Beniferri i Marxalenes per la banda dreta, i fins al propi Campanar i la Ciutat Fallera per la banda esquerra.
- 2) En canvi, manté encara poc afectat un primer perímetre de reg històric en la part occidental de l'horta de Campanar, allà on coincideix territorialment amb recorreguts de les séquies de Mestalla, Petra i Rascanya. De fet pràcticament tot el que queda d'horta de la zona de Campanar és reg de Tormos. També hi té un molí, el de Llobera.
- 3) Especialment conserva en bones condicions el perímetre de reg de la seua segona meitat, a partir de les llengües de Burjassot-Alborgí i el molí de la Sal, comprén part de l'horta de Burjassot i el que serien els termes de Borbotó i Carpesa, limitat al sud pel camí vell de Godella. Aquest perímetre es veu amenaçat en la part sud per la nova ronda, però a canvi té com a continuació natural d'aquest paisatge històric els perímetres annexes d'horta de la séquia de Montcada pel terme de Benifaraig, de la séquia de Mestalla, braç de Petra, per Poble Nou, i de la séquia de Rascanya al davant del monestir de Sant Miquel dels Reis. El barranc del Carraixet tanca pel nord-est aquest territori que és, en el conjunt de les diverses séquies, el més extens i en millors condicions de conservació del nord de la Vega del Túria.

5.1.4. SÉQUIA DE ROVELLA

La séquia de Rovella és la que pren l'aigua més avall en el riu Túria d'entre totes les séquies de la Vega de València, tant per la banda dreta, com per l'esquerra. Però també és especialment coneguda per tractar-se de la séquia urbana per excel·lència, la que creua la ciutat històrica i compleix no sols funcions de reg de les terres sinó també de subministre a les demandes urbanes de neteja i consum des de la més antiga època medieval. De fet, fa pocs anys els treballs arqueològics del SIAM tragueren a la llum les ruïnes d'un molí hidràulic islàmic al carrer Salvador Giner del barri del Carme, la qual cosa ha permès testimoniar l'existència d'aquesta séquia periurbana ja a meitat del segle X, en plena època del Califat de Còrdova. I per les mateixes raons, aquest pes de l'espai urbà de la séquia de Rovella no ha de fer-nos oblidar l'important perímetre de reg que comprenia tradicionalment. En època medieval va ser anomenada la séquia de Russafa, perquè era la que anava cap aquesta població i regava tot l'espai entre València, el riu pel nord, Russafa pel sud i fins a Natzaret a la vora de la mar, formant així un gran rectangle paral·lel al riu. En arribar a l'actual camí de Pinedo, vora riu, la séquia de Rovella-Valladar pren direcció sud, ara paral·lela a la mar, i rega un segon gran rectangle en les partides de La Punta d'en Silvestre i del Perú, fins al límit meridional de la desembocadura del llit nou del riu Túria.

D'altra banda el perímetre de reg de Rovella i el seu paisatge patrimonial han estat els que han patit amb major intensitat i des de més antic el procés de creixement urbà de la ciutat de València, transformant el seu territori, convertint parts de la séquia en séquia urbana i claveguera, fent aparèixer i desaparèixer elements arquitectònics per a cobrir les necessitats d'aquests canvis en els usos, i modificant el traçat de la xarxa de canals segons les pautes d'aquests canvis, bé fent desaparèixer ja fa segles la séquia que envoltava la muralla de València vora el riu Túria, bé ampliant-les vora la zona de Francs i Marjals del voltant de la carrera d'En Corts, o estenent-se vers el sud des de la partida de La Punta, amb la nova zona de reg de la partida del Perú.

Per totes aquestes raons no és fàcil descriure d'una forma senzilla i lineal el que ha estat el traçat de Rovella i els seus perímetres de reg, però bàsicament podem plantejar els següents trams. Un primer és el de la séquia mare, des de l'assut fins al carrer Colon, on antigament eixien de les muralles els dos braços principals; un segon espai és el de l'horta de Russafa i la partida del Salinar, vora riu i paral·lel a ell fins a

arribar a prop de Natzaret; i un tercer gran espai pot ser el del final de la séquia de Valladar, quan baixa des del riu vers el sud, paral·lela a la mar i al camí de Pinedo, fins al llit nou del Túria.

Amb major detall són els següents:

1) El primer tram és el que correspon a la zona urbana més antiga de la ciutat de València, començant el seu traçat a l'assut històric, i fins a finals del segle XIX el podríem dividir en dues seccions. Una primera entre l'assut i la Beneficència, i un segon quan la séquia circula i es divideix en dos braços per l'interior de la ciutat emmurallada. La primera secció comença a l'assut del riu, situat un poc més avall de l'antiga Presó Model de València i en un espai que va ser ajardinat fa uns anys, fent-se sobre part d'ell una edificació moderna que fa funcions de comissaria de la policia local. Des d'ací la séquia mare anava paral·lela al Túria i creuava el Jardí Botànic, per a entrar a la ciutat antiga pel costat de la Beneficència, pel carrer Corona. Aquest espai fou encara d'horts tancats i terres regades fins a passat el 1850, però com és lògic hui en dia no en queda res, excepte el propi reg del Jardí Botànic.

La segona part és la pròpiament urbana dels segles passats, quan entrava per l'esmentat carrer Corona fins a la plaça del mercat de Mossén Sorell. Ací partia en dos el seu traçat: el braç de l'esquerra era el més antic i rebé el nom del Valladar, perquè era el que feia funcions de vall de la primitiva muralla islàmica de la ciutat. Aquest braç anava per la plaça del Mercat, després pel nord de l'antic convent de Sant Francesc, ara plaça de l'Ajuntament, i pel carrer Barques i Pintor Sorolla eixia del recinte emmurallat de València pel portal dels Jueus al carrer Colon. Quant al braç pròpiament anomenat Rovella, feia una corba més gran pels carrers Moro Zeit i Peu de la Creu per a eixir al molí de Rovella, al cantó de darrere del mercat central amb l'actual avinguda de l'Oest; des d'ací creuava més en diagonal vers el convent de Sant Francesc i eixia de la ciutat paral·lela al carrer Lauria, per dins de les cases, al carrer Colon, ja fora de les muralles. A l'interior de la ciutat vella aquestes dues séquies es ramificaven en desenes i desenes de sequioletes i braços que pràcticament passaven per tots els carrers, per abastir els horts annexos a les cases i per a funcions de neteja i clavegueram. Evidentment i des d'època baixmedieval tant Rovella com el Valladar són séquies urbanes cada vegada més soterrades i invisibles, però amb la funció inclosa de desguàs urbà.

2) El segon gran espai històric de la séquia de Rovella és el perímetre de reg que s'encetava a l'eixida de la ciutat emmurallada, actual carrer Colon de València, i s'estenia en forma de gran rectangle paral·lel al riu pels actuals barris de l'Eixample, Montolivet, horta al nord de Russafa, partida del Salinar i fins a prop de Natzaret. Aquesta zona ha estat vertebrada durant segles pels dos braços principals d'aquesta séquia, el Valladar que circula més a prop del riu i passa pel costat de l'església de Montolivet, i la pròpia séquia de Rovella que circula un poc més al sud i que acaben unint-se vora la rotonda actual on s'enceta l'autovia del Saler, entre el Museu de les Ciències i el centre comercial "El Saler". Des d'aquest punt només continua una séquia mare amb el nom de Valladar que va paral·lela i prop del llit vell del riu fins a l'inici del camí de Pinedo.

Aquest territori d'horta de Rovella va existir des d'època islàmica fins a les darreries del segle XIX, quan va urbanitzar-se la gran ampliació de València vers l'est coneguda com l'Eixample i que va fer desaparèixer en molt pocs anys, al voltant del 1900, tota l'horta fins pràcticament el camí de Trànscits, actual avinguda Peris i Valero. Des d'ací el perímetre d'horta de Rovella ha anat desapareixent molt més lentament durant el segle XX, més prompte vora riu a la zona del barri de Montolivet. El gran canvi s'ha produït durant els darrers 10 anys amb les operacions urbanístiques de l'Hemisfèric, el Museu de les Ciències i l'Oceanogràfic, que han fet desaparèixer tota la séquia mare de Rovella i retrocedir de forma important el seu paisatge patrimonial.

Hui en dia sobreviu aproximadament un 10% d'aquest gran espai, delimitable pel camí de les Moreres vora riu al nord, i pel camí del Pou d'Aparisi pel sud, amb una franja que tindrà uns tres-cents metres d'ample només. Més al sud continua l'horta vora el camí d'En Corts, però no és el territori de la séquia de Rovella. Per l'oest, vora la ciutat, aquesta horta comença actualment en la ronda en construcció a la banda de fora del centre comercial El Saler, i per l'est arriba a l'esmentat camí de Pinedo. La part més a prop de la ciutat, al voltant del camí del Pou d'Aparisi es manté en millors condicions patrimonials, amb un territori no massa construït i, sobretot, que manté una molt densa i magnífica xarxa de séquies de reg de Rovella i el Valladar, i una altra xarxa entrecreuada d'escorredors del sistema de Francs i Marjals, perquè tota aquesta zona era antigament marjalenca. Més cap a Natzaret augmenta prou l'edificació dispersa i els camps estan sovint envoltats de cases, naus industrials i contenidors, amb una evident degradació de l'entorn. Atenent aquestes consideracions, hem d'assenyalar l'interès de

l'espai primerenc que li queda a aquesta séquia històrica, el dels voltants del camí del Pou d'Aparisi, amb dos valors afegits. Un primer consisteix en que és un tipus d'horta marjalenca que no existeix actualment a la resta d'hortes històriques de la Vega de València, amb una elevada densitat de séquies de terra i sistemes tradicionals de reg i de drenatge. El segon valor és que, encara hui en dia i no sabem per quant de temps, tot i les seues reduïdes dimensions territorials, forma un espai ampliat i continuat per l'horta de Francs i Marjals de les dues bandes del camí d'en Corts. Estem parlant per tant d'un espai d'horta, a les portes de la ciutat, i que té un especial valor patrimonial que recomanem siga protegit immediatament.

Segons el Pla d'Ordenació Urbana de la ciutat de València actualment vigent, en la data d'aquest informe aquest perímetre de reg de la séquia de Rovella està catalogat com zona agrícola d'horta, que no pot ser construïda.

3) El tercer i darrer gran espai d'horta de Rovella és el tram final de la séquia mare, quan gira vers el sud i va paral·lela al camí de Pinedo per les partides vora mar de La Punta i del Perú, fins al llit nou del riu Túria. Aquesta zona no és la més antiga del perímetre de reg d'aquesta séquia i fa segles degué funcionar més mitjançant escorredors, sènies, caigudes de Favara i Rovella, i les fonts de la zona de Francs i Marjals. A mesura que Rovella pergué espai de reg al voltant de la ciutat, aquesta zona s'integraria en el seu sistema i seria inclosa en el sequiatge, potser entre els segles XVIII i XIX, tal com passà en aquesta darrera centúria amb els extrems de la séquia de Rascanya, en terme d'Alboraia, séquies de Vera, Calvet i Masquefa. En tot cas hui en dia és el segon espai de reg que li resta a Rovella i també està desapareixent a gran velocitat. La xarxa de canals de la séquia en aquestes dues partides és molt simple, formada només per una séquia com a eix central, de la qual van eixint les canals secundàries mitjançant parades a la séquia mare i portells laterals, per la qual cosa no té una arquitectura hidràulica d'importància rellevant. Des del punt de vista de l'espai d'horta, el procés d'urbanització és relativament dens al principi, amb una clara presència de cases i naus industrials que van fent desaparèixer les parcel·les de cultiu. Però la situació és molt pitjor en el tram final, al sud de la partida de la Punta i la partida del Perú, on la ZAL actualment en obres ha eliminat una part molt considerable del perímetre de reg que li restava a Rovella. Tal com estan les coses és probable que només puguem plantejar una certa protecció de la part septentrional de la partida de La

Punta, la que queda limitada per l'actual traçat de la via del ferrocarril València-Barcelona i l'autovia del Saler, lligant-la a la zona que hem descrit en l'apartat anterior.

- 1) La séquia de Rovella es caracteritza històricament per ser la séquia urbana de València per excel·lència, i això més d'una vegada ha deixat més en l'ombra l'existència d'un considerable perímetre de reg. Constava d'un primer espai menut abans d'entrar a la ciutat, la zona actual del Jardí Botànic, però sobretot s'estenia fins a finals del segle XIX a l'est de l'actual carrer Colon, per un gran rectangle vora riu limitat al sud pel poble antic de Russafa i el camí del Pou d'Aparisi. Al seu interior incloïa la zona de Montolivet i la partida del Salinar, arribant fins a Natzaret. Un segon rectangle ara cap al sud, paral·lel a la mar, inclou en el seu perímetre les partides de La Punta i el Perú.
- 2) És de les séquies més afectades pel creixement urbà de València, i a més des d'època medieval. En tot cas va ser a finals del segle XIX quan va perdre un primer gran espai per la construcció de l'Eixample de València, i el segon gran tall ha estat la dècada de 1990 amb les construccions de l'Hemisfèric, el Museu de les Ciències i els barris annexos, i l'ampliació del port per la zona de La Punta.
- 3) De tot el primer tram de la séquia i de part del segon, des de l'assut fins al centre comercial El Saler, a Montolivet, poc més pot fer-se que reconstruccions sobre el plànol i actuacions arqueològiques en els caixers medievals.
- 4) Com a espai d'horta més notable, li resta hui en dia la zona que era coneguda com partida del Salinar i que s'estén entre el camí de les Moreres, vora riu, pel nord, el camí del Pou d'Aparisi al sud, el centre comercial El Saler a l'oest com a límit urbà, i els voltants del camí de Pinedo fins a Natzaret. És el rogle que li resta a Rovella en millors condicions d'horta tradicional amb manteniment del seu paisatge patrimonial, especialment a la zona més propera a la ciutat, i més degradada vers Natzaret. Destaquem especialment el caràcter peculiar d'aquesta horta, feta sobre zona de marjal, i en la qual abunden les séquies d'escorredor encara fetes de terra, així com bona part dels braços de Rovella-Valladar. Recomanem la urgentíssima protecció d'aquest

darrer espai de Rovella, o aquesta séquia desapareixerà com a comunitat de regants.

- 5) La zona final del seu perímetre, partides de La Punta i el Perú, es troba en principi més degradada hui en dia que l'anterior. Especialment el sud de la Punta i el Perú han estat pràcticament eliminades per la construcció de la ZAL del port, actualment en marxa, i van a restar parcel·les aïllades. La zona nord de la Punta, més cap al llit vell del riu, pateix una clara pressió per la construcció de cases disperses, naus industrials i contenidors, però podria plantejar-se una recuperació lligant-la a l'espai anterior de Rovella, el de la partida del Salinar, a més de lligar les dues al bon territori d'horta que encara es conserva del perímetre de Francs i Marjals al voltant del camí d'en Corts. Recomanem estudiar aquesta situació perquè és un espai de paisatge patrimonial d'horta diferent al de la resta de séquies de la Vega de València.

5.1.5. SÉQUIA DE FAVARA

La séquia de Favara és la tercera que pren aigua en ordre descendent pel marge dret del riu Túria d'entre les de la Vega de València, i és una de les anomenades majors, això és, que li correspon major dotació d'aigua, concretament les 14 files front a les 10 de les menors tal com es va fixar al segle XVII. És també la séquia que té un major recorregut lineal de la seua séquia mare perquè es considera tal el seu traçat des de l'assut, en terme de Quart de Poblet, fins a les llengües finals de Catarroja-Albal, passant el barranc de Xiva o Torrent. També podríem considerar-la la séquia que rega major nombre de pobles i termes municipals distints: València i les seues pedanies del sud, Sedaví, Alfafar, Benetússer, Lloc Nou de la Corona, Massanassa, Catarroja i Albal, tots ells com és evident situats a la comarca de l'Horta-sud, a banda de la capital. Tot i que és difícil de quantificar perquè al llarg dels segles ha anat variant la xifra, és una de les séquies que històricament a regat una major superfície, i, per últim, és la séquia que està documentada amb el seu nom amb una data més antiga. És cert que totes les de la Vega foren dissenyades i construïdes en època islàmica, però d'aquesta sabem que l'any 1094 ja existia i portava aigua per a regar segons cita una crònica andalusí.

D'altra banda el seu traçat és un dels que s'acosta més al nucli urbà antic de la ciutat de València i, tot i que no és la séquia urbana natural –ho és la de Rovella--, des d'època baixmedieval el traçat dels dos primers braços, Rajosa i Sant Jeroni, passen i circulen vora el perímetre urbà meridional de les noves muralles del segle XIV i arriben fins a Russafa, regant-ne l'horta al sud d'aquest nucli. El creixement urbà de València i dels altres nuclis de població abans detallats durant la segona meitat del segle XX i, especialment, els darrers anys, l'ha afectada de forma molt seriosa i greu, retallant moltíssim el seu perímetre de reg tradicional i propiciant una desaparició molt important del seu patrimoni arquitectònic hidràulic. Primer li afectà de forma clara l'expansió de la ciutat de València vers l'oest, el sud-oest i el sud del seu terme municipal, encetada a principis del segle XX i que ha anat a més fins a afectar la major part de la seua horta periurbana abans del llit nou del riu Túria. Un segon problema va ser justament les obres del pla Sud que li llevaren un rectangle de la seua horta, però sobre tot varen generar la divisió del seu sistema hidràulic en dues parts; una, la de l'esquerra del llit nou del Túria, que mantingué el canal de la séquia mare com a distribuïdor, i un altre de nova factura pel marge dret del llit nou i que connecta directament amb la segona secció

de la séquia, coneguda amb el nom de secció dels pobles, si bé és cert que ambdues estan unides per un sifó. I el tercer procés que l'ha afectada de forma important és l'accelerat creixement urbà i industrial a base de polígons de grans dimensions en els pobles de la seua segona part, entre Sedaví i Albal, de tal manera que la reducció del seu perímetre de reg i de l'arquitectura hidràulica ha estat molt elevada.

Atenent aquestes consideracions, plantegem la divisió del seu perímetre de reg històric en una sèrie de trams per a una millor anàlisi. Un primer espai pot ser el tram inicial de la séquia mare, entre l'assut i el partidor del braç de Jesús, situat a l'antic poble de Patraix. Un segon tram, la zona dels grans braços perpendiculars a la séquia mare, entre Patraix i el llit nou del Túria, i un tercer gran tram, el del perímetre de reg dels pobles al sud del llit nou i fins a Albal.

1) La séquia mare fins a Patraix.

Aquest tram de la séquia de Favara correspon al seu recorregut des de l'assut, situat al final del terme de Quart de Poblet, ja prop del de Mislata, i fins a l'antic nucli urbà de Patraix. La séquia inicialment va vora riu, per marge de l'horta de Mislata, si bé fa un pronunciat gir en direcció al seu vell nucli urbà per a passar per l'important molí d'Aranda, ja desaparegut. Després pren una direcció sud-est fins a creuar durant un tram l'actual avinguda Pérez Galdós fent una gran corba que la fa dirigir-se vers el sud i directe al nucli de Patraix. Poc abans de creuar Pérez Galdós es trobava el gran molí dit de "Nou Moles", del qual tampoc no en queda res, i des d'ací començaven els primers braços de reg en direcció al vell nucli emmurallat de València, actual carrer Guillem de Castro. Són els braços de Rajosa, Sant Geroni o Vintimilla, i el Roncador o Roll de la Barca, els quals s'allargaven pel districte de la Roqueta, creuaven en perpendicular el carrer Sant Vicent i les vies del tren actuals i arribaven a tota l'horta al sud de Patraix, desguassant a les séquies de Francs i Marjals, la més important la séquia d'en Fluvià, hui en dia coneguda com séquia de Fabiana. En aquests braços, a més de l'extens perímetre de reg, hi havia fins a cinc molins dels quals no en queda rastre. Com es pot deduir per l'àrea geogràfica descrita, tota aquest territori de Favara i el seu paisatge patrimonial ja podem donar-lo per desaparegut, inclòs el seu assut.

2) El tram central de la séquia, entre Patraix i el llit nou del Túria.

Tot i que aquesta divisió no seria evident ni necessària abans de meitat del segle XX. Tot i això alguns geògrafs han considerat que a partir d'aquest punt, coincidint amb el braç Nou que passa pel Forn d'Alcedo, estaríem al davant d'una ampliació i perllongament de la séquia de Favara produït en el segle XIII per part dels repobladors cristians. En la nostra opinió aquesta idea és incerta i tota la séquia fins a Catarroja és d'època islàmica. En tot cas estem davant d'un espai d'horta amb forma relativament quadrada i que ve delimitat per la séquia mare per l'oest, la qual manté una direcció general vers el sud, passant per darrere de l'Hospital Peset i del cementeri general de València. En tot aquest recorregut la séquia mare està tapada i sovint soterrada dins la trama urbana. Des d'ella ixen els braços de Jesús, el de les Monges i el de la Gàbia, a més d'algun altre de menor entitat, que creuen i reguen les terres en direcció a la mar, creuant en perpendicular també el carrer Sant Vicent extramurs i la via del tren i apropant-se fins al barri de Malilla i els extrems a la Font de Sant Lluís i la pista de Silla, on també connecten i cauen aquests braços a les séquies de Francs i Marjals de l'Ajuntament de València. Tot aquest territori ha estat un gran espai d'horta fins a meitat del segle XX, només tallat fins aquell moment per les vies del tren i les edificacions sorgides al voltant del carrer Sant Vicent com ara el barri de Sant Marcel·lí i la Creu Coberta, a més del rogle que anava estenent-se del cementeri general. Però els darrers deu anys el creixement urbà de València l'ha afectada de forma quasi total, molt evident amb la construcció de la nova ronda sud ja en funcionament. Hui en dia resta només algun camp aïllat davant el Cementeri, i ja cal passar a l'est de les vies del tren per a trobar un altre rogle en procés de desaparició immediata al final de la carrera de Malilla, espai on va a fer-se el nou hospital La Fe. Resta poc més que una estreta franja al voltant de la gran estació de tren de la Font de Sant Lluís, i un altre rectangle mínim, aïllat de la resta, a l'est del futur carrer Alcalde Gisbert i fins al tram que falta de la ronda sud. Tot aquest espai pensem que no té salvació i que serà edificat en els anys immediats perquè ha estat catalogat pel Pla General d'Ordenació Urbana de València actualment en vigor com de construcció urbana o de dotació d'infraestructures per l'ampliació de l'estació de RENFE de la zona de la Font de Sant Lluís; els camps que hui en dia sobreviuen estan envoltats de construccions i no representen en general un paisatge patrimonial significatiu, fora que puga documentar-se alguna alqueria com a construcció antiga i de valor arquitectònic.

3) El tram situat hui en dia al sud del llit nou del Túria.

Un tram que comprén també el perímetre de reg dels pobles situats entre Sedaví i Albal. Ací la séquia mare manté una línia quasi recta vers el sud i va llançant braços cap a la mar mitjançant partidors de llengua. En general la séquia mare de Favara va per zona agrària o perifèria urbana, però fa pocs anys va ser tapada amb grans lloses de formigó que han desvirtuat completament el seu valor com a paisatge patrimonial, molt evident en el soterrament total o parcial de les grans llengües que el caracteritzen. Quant al perímetre de reg, en els darrers anys ha viscut una retallada d'enormes dimensions en tots els termes municipals afectats. En general hui en dia resten només espais fragmentats en cada poble i que no enllacen amb altres, sent així més fàcil que acaben urbanitzats.

Tradicionalment el perímetre censat de Favara arribava fins al que hui en dia és la pista de Silla, però durant el segle XX s'han anat incorporant al comú de la séquia les terres més a prop de l'Albufera. Per això en aquests pobles es manté encara una reserva final de reg, fonamentalment dedicada a l'arrossar la qual cosa representa un tipus diferent d'horta i paisatge patrimonial que no correspon a l'històric de Favara. Evidentment és un paisatge i hui en dia forma part administrativa, però volem fer notar la necessitat de preservar algun espai representatiu del seu paisatge històric.

Potser aquest espai, també fragmentat, el podríem trobar en el perímetre de reg més a prop del llit nou del Túria, al sud d'aquest i més concretament a l'extrem del terme de València, pedanies de La Torre i Forn d'Alcedo. No és massa gran i està creaut per diverses infraestructures de tràfic intens, però manté dues llengües només mig tapades, les d'Estadella i Sant Jordi, i alguna alqueria d'evident valor com l'alqueria d'Alba situada vora la séquia mare de Favara. Segons el Pla d'Ordenació Urbana de la ciutat de València actualment vigent, en la data d'aquest informe aquest perímetre de reg de la séquia de Favara està catalogat com zona agrícola d'horta, que no pot ser construïda. El perill més evident per l'experiència de casos anteriors és que s'aprofite la infraestructura de les avingudes per a canviar la qualificació dels espais interiors.

- 1) La séquia de Favara és, històricament, una de les de majors dimensions, major superfície de reg i amb major número d'elements d'arquitectura hidràulica de la Vega de València. S'estén des de l'assut al terme de Quart de Poblet fins als pobles d'Albal i Catarroja a l'Horta-sud, abarçant antigament un gran perímetre de reg situat a la part oest més immediata a la ciutat de València i tot el sud d'aquesta fins als pobles vertebrats per l'antiga carretera reial de Madrid.
- 2) El creixement urbà de la ciutat i dels pobles per on passa l'han afectada de forma impactant i accelerada els darrers 15 anys, de tal manera que han reduït el seu perímetre de reg fins a deixar-lo en poc més del 15% del tradicional. Això s'ha vist compensat en el segle XX per la inclusió en el seu comú de regants de les terres d'arròs veïnes a l'Albufera, però que no representen el mateix espai patrimonial.
- 3) Un primer gran tram des de l'assut i que arribaria fins a l'antic poble de Patraix es caracteritza per una primera zona en què la séquia mare creuava Mislata i arribava a la zona de l'avinguda Pérez Galdós. Només dos grans molins, ja desapareguts, el distingien. Un segon espai seria el dels primers braços i el seu perímetre de reg, braços de Rajosa, Sant Geroni i el Roll de la Barca, que arribaven fins al carrer Sant Vicent, vies del tren i tot el sud de l'antic poble de Russafa. Com és evident, tota aquesta zona és ja urbana i no resta res.
- 4) Un segon gran tram és entre Patraix i el llit nou del Túria. S'ha mantingut com un gran espai d'horta fins les darreres dècades del segle XX, vertebrat pels perímetres de reg dels braços de Jesús, les Monges i la Gàbia, que arribaven per l'est fins a la Font de Sant Lluís i la pista de Silla. Hui en dia està en procés de quasi total desaparició, afectat per la nova ronda Sud i el creixement urbà sobre la zona de Malilla. Encara resten camps i volem parlar especial atenció en un reduït rectangle d'horta entre les vies del tren i el llit nou del Túria al voltant del camí de les Fonts i el camí vell de Malilla.

- 5) El tercer gran espai és el de les hortes dels pobles situats al sud del llit nou del Túria, des de les pedanies de La Torre i Forn d'Alcedo fins a Albal passant per Sedaví, Alfafar, Benetússer, Lloc Nou de la Corona, Massanassa i Catarroja. El seu territori històric era entre la séquia i l'actual pista de Silla per l'est, però el creixement urbà i, en especial, dels polígons industrials, ha fet desaparèixer també la majoria d'aquest espai d'horta. En general només van quedant perímetres bastant reduïts i, a més, aïllats uns dels altres, per la qual cosa no som massa optimistes sobre el seu futur. Cal pensar en la necessitat de preservar alguns espais representatius del paisatge patrimonial de la séquia de Favara i, tal com estan les coses, poc més podrà fer-se que plantejar-ho a nivell municipal. Tot i això volem parar atenció i recomanar la protecció de l'espai situat just al límit meridional del terme de València, a les pedanies de La Torre i Forn d'Alcedo. Tot li les carreteres que comencen a proliferar, potser siga aquest espai més immediat a la séquia mare el que reuneix encara un valor més elevat.

5.1.6. SÉQUIA DE MISLATA-XIRIVELLA

La séquia de Mislata és el segon gran sistema hidràulic de la Vega de València que pren l'aigua per la banda dreta del riu, entre l'assut de Quart i el de Favara. El seu punt d'inici al riu es troba a la part alta de la població de Manises i la séquia mare pren una direcció paral·lela al Túria, creua primer pel mig de l'horta de Manises, passa per la vora de les cases d'aquesta localitat i continua a tocar de les cases de Quart de Poblet, entre elles i el riu. En arribar a l'altura del nou assut de les séquies construït amb l'obra del llit nou del Túria, i conegut com "La Cassola" o "assut del Repartiment", la séquia de Mislata gira vers el sud-est i passa per baix del que ara és zona urbana de Quart, mentre que antigament ja començava a regar mitjançant els primers rolls. Al poc d'entrar en terme municipal de Mislata i prop del final de l'avinguda del Cid, hui en dia l'autovia València-Madrid, es trobava el molí de Cabot, un punt clau d'aquest sistema hidràulic perquè d'ell partien fins a cinc séquies que distribuïen ja per braços tota l'aigua pel perímetre de reg, bàsicament format pel terme municipal de Mislata i la part oest del terme municipal de València.

El terme de Mislata era cobert a grans trets per tres braços de la séquia, el dels Moros, el braç dels Horts, i el del camí de Quart, mentre que el perímetre del terme de València correspon a la zona compresa entre el riu Túria, a l'altura de l'antiga Presó Model, l'avinguda Pérez Galdós fins a Patraix per l'est, i el traçat de la séquia de Favara pel sud i sud-est. Des del molí de Cabot, el braç d'Andarella mantenia la cota més alta, feia de límit amb el terme municipal de Xirivella, i regava per braços tota la zona de les dues bandes de l'avinguda del Cid, avinguda Tres Cruces, polígon industrial de Vara de Quart i un bon tram a l'altra banda de l'avinguda de Tres Forques, fins a les esquenes del cementeri general de València. A grans trets el seu territori de reg tenia una forma de L invertida amb un costat sobre el riu, i la resta encaixat, més o menys, entre els perímetres de reg de Xirivella i Faitanar, per l'oest, i el de Favara per l'est.

Una peculiaritat històrica d'aquest sistema és que des d'època medieval ha estat també la séquia mare de les séquies de Faitanar i Xirivella. En el primer cas de forma clarament més artificial i complexa, perquè la de Mislata va esdevenir només un recorregut parcial molt probablement per a poder generar el salt del roll de Faitanar i fer el molí de Manises. En el cas de la séquia de Xirivella, que gaudeix de fa segles d'una comunitat de regants pròpia, des del punt de vista formal es tracta d'un braç de la séquia

mare de Mislata que individualitzà el reg del seu terme municipal, tal com hem vist també en el cas de la séquia de Benàger i el roll d'Aldaia.

Com és d'imaginar, tot aquest disseny de la xarxa hidràulica i el paisatge històric que va generar durant segles ha tingut una transformació profunda en els darrers temps. Primer, la construcció del llit nou del riu Túria en la dècada de 1960 li va afectar de forma impactant; és la séquia de la Vega de València que va veure retallada la seua horta de forma més extensa, va destruir el punt clau de distribució de l'aigua del seu sistema: el molí de Cabot i les diverses llengües que hi existien, i encara va obligar a tota una reconstrucció de la séquia mare per a repartir-la en dues seccions, Mislata dreta i Mislata esquerra, en funció d'haver quedat el perímetre de reg a una i altra banda de l'esmentat caixer nou del Túria. De fet l'impacte d'aquests canvis és tan fort que hui en dia, uns quaranta anys després de les obres, no és fàcil en absolut disposar de testimonis orals que recorden la vella xarxa de braçals i rolls que tenia el sistema de Mislata. La memòria oral és ja només la posterior a les obres del anys 1960.

En segona instància, el creixement urbà de València i de Mislata han afectat de forma brutal el seu paisatge patrimonial. Només enumerant els espais de l'avinguda del Cid, del polígon Vara de Quart o de l'avinguda Tres Forques de València ens adonem de com ha avançat la urbanització. Però al terme municipal de Mislata ha passat exactament el mateix, amb un creixement urbà actualment en marxa que està fent desaparèixer el poc que resta de la seua horta vora l'antic riu.

La situació actual del paisatge patrimonial de la séquia de Mislata és greu i preocupant, perquè en la pràctica només resten dues reduïdes zones de la seua horta, unes 250 fanecades a l'horta del braç dels Moros, vora el nucli urbà de Mislata, i unes 350-400 fanecades al final de tot el sistema, a l'extrem del braç d'Andarella, banda dreta del llit nou del Túria, i tallat per la meitat per la nova autovia de València a Torrent. A banda resten alguns camps aïllats i condemnats a una desaparició ràpida vora la banda esquerra del llit nou del riu, i en punts concrets dels barris al voltant de l'avinguda Tres Forques.

Atenent, per tant, totes aquestes circumstàncies podem intentar un apropament al que serien les parts principals del seu traçat i del seu paisatge patrimonial. Bàsicament hi hauria un llarg primer tram de la séquia mare, entre l'assut del terme de Manises i l'antic molí de Cabot; un segon espai és el del braç i horta dels Moros, en terme de Mislata; un tercer seria el perímetre dels braços del Salt, dels Horts i del camí de Quart

o braç del mig; un quart seria el perímetre del braç d'Andarella, i un cinquè el del braç i horta de Xirivella.

1) La séquia mare de Mislata, entre l'assut i el molí de Cabot.

Es tracta del traçat inicial de la séquia, des del terme de Manises on està l'assut fins al principi del terme municipal de Mislata, on es distribuïa tradicionalment tot el sistema en braços, davant l'esmentat molí de Cabot. La seua capçalera és l'assut de Mislata, que es troba en acceptables condicions malgrat una reparació en formigó molt agressiva, i en un entorn del riu encara en condicions tradicionals. La séquia mare circula després pel mig de l'horta de Manises i segueix el traçat del Túria, tota revestida de formigó però descoberta i així passa també pel terme de Quart fins a l'altura de "La Cassola" i l'antiga fàbrica de Turégano. En general la séquia no és visible en la majoria de llocs pels quals passa, encaixada entre edificacions o molt a prop del caixer del riu. A partir d'aquest punt de la fàbrica, situada també al costat de l'antiga carretera reial de Madrid dins el poble de Quart de Poblet, la séquia mare gira vers el sud-est i circula subterrània sota les cases de la zona durant mig quilòmetre aproximadament fins a creuar la via del tren València-Manises, actualment en obres de gran volum per a construir la línia subterrània del metro des de Mislata fins a l'aeroport.

En aquest punt ens trobem amb un estret reducte d'horta que resta en terme de Quart de Poblet, entre la dita via del tren-metro i el polígon industrial de vora l'autovia València-Madrid, que és creuat per la séquia mare de Mislata pel seu traçat històric i a uns 200 metres de la séquia de Faitanar. El valor màxim que té aquest tram de només uns tres-cents metres de llarg és que la séquia mare encara és de terra, amb un traçat ple de corbes i amb les seues voreres plantades d'arbres fruiters, canyes, etc., que permeten veure de forma ÚNICA a tota l'horta de València el que era un traçat tradicional d'una séquia històrica. És evident la importància de prendre una mesura ràpida de protecció d'aquest paisatge patrimonial.

Poc més avant la séquia mare passa vora el cementeri de Mislata i ja resta soterrada i l'escenari del molí de Cabot amb tots els seus partidors i llengües destruïts per la construcció del caixer nou del riu Túria.

2) El braç i horta dels Moros.

Es tracta del primer braç que eixia per la banda esquerra de la séquia mare de Mislata, encara en terme de Quart de Poblet i just dins les actuals instal·lacions de la fàbrica Turégano, i té com a funció regar la part del terme de Mislata situada entre el poble i el llit antic del riu, l'espai conegut com a horta dels Moros. Hui en dia tot el seu inici ha quedat soterrat i alterat per la construcció del caixer nou del riu, fins i tot amb la construcció d'un sifó, però poc abans d'arribar a l'altura del desaparegut assut de Favara ix a la llum i circula vora l'antic riu fent un arc fins a arribar al partidor de llengües del braç dels Moros-braç del Franc, just al límit del terme de Mislata, per començar a regar tota aquesta horta. El valor fonamental que té aquest espai és tractar-se d'un dels dos reduïts perímetres d'horta que li resten a aquesta séquia i que, a més, el braç dels Moros encara és de terra, la qual cosa permet veure encara hui en dia un traçat tradicional, enfilat tot d'arbres i canyes, i amb un partidor de carreus amb poca intervenció moderna. Sens dubte és fonamental protegir aquest espai de forma urgent en trobar-se amenaçat pel creixement urbà de la vila de Mislata, i això tant pels seus valors patrimonials d'horta històrica com perquè pot esdevenir la única reserva d'horta que dóna raó d'existir a aquesta séquia.

3) El perímetre de reg dels braços del Salt, dels Horts i del Mig o del camí de Quart.

Es tracta de l'espai d'horta de la séquia de Mislata que encerclava el nucli antic de la població i que es desenvolupava entre la part sud de la població, el límit del riu Túria per la zona de l'antiga Presó Model de València, l'avinguda Pérez Galdós per l'est i les dues bandes de l'avinguda del Cid fins a l'altura de l'Hospital Provincial. Com pot deduir-se en enumerar els límits aproximats, tot aquest espai ha desaparegut.

4) El perímetre de reg del braç d'Andarella.

El braç d'Andarella mantenia la cota més alta per la banda dreta d'aquesta horta a partir del molí de Cabot, i feia al mateix temps de límit amb el terme municipal de Xirivella. Tota la zona que rega correspon a terres del terme municipal de València i amb els seus diversos braços com el braç de Cama o el roll de Pellicer regava una zona molt extensa situada a l'oest de Patraix i el sud de Soterna, que venia a ser fins a un 40% del total del perímetre de reg de la séquia de Mislata. El polígon industrial de Vara de Quart significà un bon retall al seu espai central i el creixement urbà ha acabat per

arraconar unes poques parcel·les en punts aïllats i vora el llit nou del riu, però és evident que el seu destí és la desaparició a curt termini per la urbanització de la zona.

Només resta un espai d'horta just al final del braç d'Andarella i a la banda dreta del riu nou, als dos marges de l'autovia València-Torrent. És el final del sistema i reunirà al voltant de les 400 fanecades, però ha rebut encara una retallada fa uns anys amb la construcció d'una gran depuradora d'aigües residuals, la de Faitanar, i el seu extrem meridional es veurà afectat per la construcció de les vies de l'AVE. Es tracta doncs d'un perímetre de reg pràcticament desaparegut en un 90%, amenaçat per noves retallades i amb un tipus d'horta que pensem té inferior interès al de l'altre nucli de la séquia de Mislata, el del braç dels Moros.

5) La séquia de Xirivella.

Aquesta séquia ha constituït una comunitat de regants diferenciada de la de Mislata des de fa segles, però des del punt de vista del sistema hidràulic ve a ser un braç important d'ell, que té com a funció fonamental separar la dotació d'aigua utilitzada per a regar estrictament el terme municipal de Xirivella.

Tenia el punt de partida històric a les portes del molí de Cabot, ara destruït pel caixer nou del riu, i es dirigia en direcció sud-oest per la part oriental del nucli antic del poble de Xirivella. Mitjançant una dotzena de braços i rolls secundaris que eixien de la séquia "mare" de Xirivella de forma perpendicular s'anava regant tot el terme, caient tots els seus sobrants a la séquia d'Andarella, també de Mislata. El perímetre de reg històric tenia una forma lleugerament rectangular i es va veure afectat de forma important per la construcció del llit nou del Túria. Aquest va tallar la superfície regada de Xirivella per la part oriental, deixant a l'altra banda del riu nou un 15% de la seua horta.

Hui en dia tot aquest espai s'ha vist fortament afectat pel procés d'urbanització. La part d'horta situada a l'esquerra del llit nou, vora l'avinguda del Cid, ha desaparegut totalment, i a l'altra banda el nucli urbà de Xirivella s'ha estès sobre la part alta del traçat i dels braços. Resta aproximadament un 50% del perímetre de reg històric d'aquesta séquia, corresponent a la part meridional del terme municipal. Es tracta d'un paisatge plantat bàsicament de tarongers i que té l'avantatge d'estar unit físicament a l'horta de Faitanar, formant una continuïtat que permet parlar de la subsistència d'un paisatge patrimonial de l'horta encara relativament extens.

RESUM DE LA SÉQUIA DE MISLATA-XIRIVELLA

- 1) La séquia de Mislata és la segona per la banda dreta del riu Túria a la Vega i regava bàsicament els termes municipals de Mislata i Xirivella, i una sèrie de partides rurals de l'oest del terme de València situades entre l'antiga Presó Model de València vora riu, l'avinguda Pérez Galdós fins l'oest de Patraix, i totes les zones situades al voltant de l'avinguda del Cid, avinguda Tres Cruces i avinguda Tres Forques fins a les espatlles del cementiri general de València pel sud.
- 2) La construcció del llit nou del Túria pel Pla Sud va afectar profundament el seu traçat i va retallar de forma notable el seu perímetre de reg, destruint elements d'arquitectura hidràulica importants com el molí de Cabot i els partidors i llengües que tenia annexes. Hui en dia només sobreviuen pràcticament dos espais d'horta, separats per un de l'altre.
- 3) El tram inicial de la séquia mare es manté en general descobert però normalment encaixat entre zones semi-urbanes i el llit del riu. No hi ha arquitectures destacables, però la séquia mare manté un tram d'aproximadament tres-cents metres en terme de Quart de Poblet, abans del cementeri de Mislata, on conserva el traçat tradicional de terra, amb les freqüents corbes del recorregut i un paisatge d'arbres a les seues vores. Sembla indispensable protegir aquest reduït espai.
- 4) Un primer espai d'horta que sobreviu és el del braç dels Moros, encaixat entre el terme de Quart de Poblet, el nucli urbà de Mislata i el llit vell del riu. Té unes 250 fanecades d'extensió i una magnífica séquia de terra amb un partidor en condicions molt poc alterades, la llengua del braç dels Moros-braç del Franc. Cal protegir urgentment aquest espai pel seu valor patrimonial d'horta històrica i perquè es convertirà en l'única àrea de reg que li quedarà a aquesta séquia. Si no s'atura, simplement desapareixerà.
- 5) Els grans perímetres de reg de tots els braços que eixien del molí de Cabot en direcció al poble de Mislata, l'avinguda del Cid, Patraix i l'avinguda Tres Forques, pràcticament han desaparegut hui en dia per la total urbanització. Resten aïllades algunes parcel·les condemnades a la

seua ràpida desaparició. Només queda un reduït espai d'unes 300-440 fanecades a la banda dreta del llit nou del riu, al sud del terme municipal de Xirivella, aïllat totalment de la resta, i ja retallat per la depuradora de Faitanar.

- 6) El braç de Xirivella constitueix des de fa segles una comunitat de regants separada abastant el que és el seu terme municipal. El seu perímetre de reg i la xarxa de séquies també s'han vist afectades per la construcció del llit nou del Túria, i el creixement urbà de Xirivella ha fet desaparèixer tota la part alta del sistema. Hui en dia resta aproximadament la meitat de la seua horta tradicional, al sud del terme, que té una continuïtat física amb la veïna horta de Faitanar.

5.1.7. SÉQUIA COMUNA DE QUART-BENÀGER-FAITANAR

El sistema hidràulic de les séquies de Quart-Benàger-Faitanar és el primer que pren l'aigua del riu Túria per la banda dreta d'entre les séquies de la Vega de València. Ho fa mitjançant l'assut de Quart situat només a uns tres-cents metres aigües avall de l'assut de Montcada, entre els termes de Paterna i Manises.

Aquest sistema és el més complex de l'Horta de València, no tant per la seua morfologia física, que també, sinó per les vicissituds històriques que han dut a la fragmentació de l'organització del reg en quatre comunitats de regants distintes: la de Quart, la de Benàger-Faitanar, la d'Aldaia i la de Manises. Aquesta complexa organització ha contribuït a fets tan peculiars com l'alteració en la distribució de l'aigua ja en època baixmedieval, com ara el desviament de la dotació d'aigua de la séquia de Faitanar per un tram de la de Mislata, la qual cosa al capdavant ha generat alguns elements arquitectònics específics.

La séquia comuna és la que circula entre el punt de captació de l'aigua al riu, l'assut de Quart, situat al terme municipal de Manises, i el punt en què s'enceten les dues séquies i comunes separades de Quart i Benàger, a les llengües de Sant Onofre en terme ja de Quart de Poblet, vora l'ermita del mateix nom i la carretera reial de Madrid.

Aquesta séquia té una funció primera i primordial de circulació de l'aigua vers les principals zones de reg, però per la realitat física del seu traçat per vora el poble de Manises, entre el casc urbà i el riu, acabà generant la creació d'una horta pròpia, ja en època medieval, a partir de la captació directa d'aigua de la séquia mare de Quart-Benàger-Faitanar, amb l'aparença de tractar-se d'una situació “de facto”, no regulada per la comunitat de regants, la qual cosa es constataria per l'absència d'una “séquia mare de Manises”. D'altra banda la construcció de la central hidroelèctrica Volta a l'antic molí de Daroqui, aigües amunt del poble de Manises, va implicar la construcció en 1905 de tot un nou canal que va substituir l'antiga séquia mare en un llarg tram d'uns 3,2 Km. Per tot això sembla necessari dividir el traçat i el territori hidràulic d'aquesta séquia en una sèrie d'espais per a una millor anàlisi i comprensió.

1) El canal de Daroqui.

Es tracta del nom que rep la nova canalització construïda a partir de 1905 entre l'assut històric de Quart i la nova central hidroelèctrica Volta, i que substitueix la séquia

mare encara de terra en aquella època. Rep el nom de l'antic molí de Daroqui, al costat del qual es va fer la nova instal·lació industrial.

En aquest tram la séquia o canal va encaixada en el marge dret del riu, guanyant cota a poc a poc, i no té cap element arquitectònic significatiu fins arribar al gran partidor vora la central, que talla l'aigua de les séquies de Quart-Benàger-Faitanar per la dreta, i la del riu que cau pel salt de la central hidroelèctrica, per l'esquerra. El canal és de formigó, encara en bones condicions aparents, i és de dimensions més grans que els caixers de les séquies de la Vega per eixa necessitat de transportar l'aigua del salt, però la seua estructura material és de principis del segle XX. No sembla que el seu entorn estiga especialment alterat, mantenint-se en les mateixes condicions que la ribera del riu.

Sí cal destacar en aquest tram els elements arquitectònics del principi i el final del canal. L'assut de Quart es troba en regulars condicions de manteniment però té el valor de ser una construcció dels segles XVII-XVIII, malgrat la seua llunyania física de la resta del sistema hidràulic i els seus elements. Quant a la central hidroelèctrica Volta, va substituir el molí de Daroqui, de la primera meitat del segle XIX, i és ella mateixa un exemple d'arquitectura industrial de principis del XX.

En línies generals es tracta d'un canal modern, amb menor valor històric que altres trams d'aquesta i altres séquies de la vega, poc visible pel seu encaixament en la ribera del riu, i que potser reuneix l'element més interessant en l'esmentada central hidroelèctrica.

2) La séquia comuna fins al Roll de Faitanar.

Un segon tram de la séquia comuna de Quart és el corresponent a la séquia pròpiament dita des d'aquest partidor del molí de Daroqui, on se separa de l'aigua de la central, i el partidor o roll de la séquia de Faitanar, on pren la seua dotació aquest braç, i que està situat al davant de la plaça de l'ajuntament de Manises. El seu traçat es desenvolupa en bona mesura vora les primeres cases de Manises cara al riu. El caixer està tapat amb lloses i convertit en un passeig peatonal i mirador sobre l'horta de la població. Més a prop de la central elèctrica la séquia encara va descoberta, i és en tot aquest tram en conjunt on s'hi troben els vora 30 rollets i portells que reguen l'esmentada horta, en la seua majoria també soterrats. Acaba aquest espai al roll de

Faitanar, el partidor que nodreix aquesta séquia i on de fa segles ha existit primer un molí fariner, al segle XIX un de vernís, i una fàbrica industrial ja al segle XX.

El patrimoni territorial d'aquest tram és actualment de regular valor atenent el soterrament de la séquia comuna, si bé es manté parcialment l'horta històrica d'origen medieval de Manises. Aquesta es troba ja en procés de destrucció pel creixement urbà sobre ella, encetat per la part més oriental, i caldria avaluar potser més a nivell local l'interès per conservar almenys una part d'ella com a espai peculiar de la població. Cal tenir en compte que és una horta que no gaudeix d'una séquia mare, sinó que es vertebrava mitjançant una sèrie de rollets que van sagnant perpendicularment la séquia comuna.

3) Del roll de Faitanar a l'aqüeducte dels Arquets.

Un tercer tram és el que va del molí del Roll de Faitanar fins a les llengües de Sant Onofre. En aquest espai la séquia comuna manté el seu traçat tradicional caracteritzat per una profunda corba de gran radi que l'allunya del riu Túria vers el sud, limitant per l'est l'antic casc urbà de Manises; així va guanyant cota per a creuar l'ample barranc del Salt de l'Aigua, entre Manises i Quart de Poblet. Es ací on s'hi troba el magnífic aqueducte dels Arquets, una obra d'arquitectura hidràulica almenys d'època islàmica i un dels elements de majors dimensions físiques de tots els sistemes hidràulics de la Vega de València.

La primera part d'aquest tram ha quedat soterrada pel creixement urbà de Manises vers l'est, part d'ell ja antic perquè correspon a indústries del segle XIX que s'aprofitaren de l'aigua de la séquia per al seu treball. Per aquesta raó és un dels punts on podria documentar-se arqueològicament el caixer més antic, amb les voltes de rajola i argamassa, que en alguns indrets serà del segle XIX i fins i tot del XVIII. Però, per aquesta mateixa raó, en alguns punts es troba en clar estat de ruïna i assolament.

En canvi la segona part d'aquest tram és la que conserva millor hui en dia els valors del patrimoni hidràulic d'aquesta séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, amb l'esmentat aqueducte. S'estén entre la via del ferrocarril València-Manises, i la factoria Elcano al final d'ell, mantenint la séquia descoberta en uns centenars de metres. De l'aqüeducte parlem amb més detall en l'apartat corresponent dels elements d'arquitectura hidràulica però cal recordar que seria la construcció més antiga de les séquies de la Vega, tot i les repetides reconstruccions parcials de la seua estructura i la molt agressiva intervenció en formigó del nou caixer que el cobreix a sobre, de mitjans

del segle XX. Tot i que és usual considerar-ho romà, encara no s'ha fet un estudi exhaustiu sobre ell. Continua en ús i atenent les seues dimensions no és previsible que pugui ser afectat directament per alguna urbanització, sent el perill més real el del seu assolament per no fer-se les reparacions oportunes. El millor punt d'observació del paratge és la carretera local d'Aldaia a Manises, que passa a uns 100 metres al sud d'ell.

Quant l'entorn, el barranc està sec habitualment i ha estat colonitzat per camps de tarongers, la qual cosa li dona la imatge d'estar immers parcialment en una zona agrària. El creixement urbà encara no afecta directament la zona, però les edificacions de Quart de Poblet ja envolten l'espai, i afecten incipientment a la seua "línia del cel". És evident que les dues qüestions més importants sobre aquest espai són la protecció del propi aqüeducte, i la preservació d'un entorn visual que evite les construccions a una distància mínima. També cal plantejar-se no permetre el recobriment de la séquia i el sentit del caixer de formigó per sobre de l'aqüeducte.

4) El tram final fins a les llengües de Sant Onofre.

Un darrer espai d'aquesta séquia és el del tram final, en arribar a les llengües de Sant Onofre al terme de Quart de Poblet. La séquia comuna, en eixir de la factoria Elcano, entra a la zona urbana de Quart i creua perpendicularment l'antiga carretera reial de Madrid, vora l'ermita de Sant Onofre, per a partir les aigües allí davant. El caixer està descobert encara però encaixat entre cases i tanques dels horts veïns, i acaba soterrat uns pocs metres abans de la carretera, on està el partidor del rollet de Gràcia de Quart. Poc més endavant torna a quedar descoberta en un tram d'uns 50 metres, just fins arribar al tallamar de les llengües, per a tornar a quedar tapats els dos braços. El resultat és la pràctica invisibilitat de la séquia, tot i l'entorn ajardinat que l'envolta i la reconstrucció que s'ha fet del partidor amb materials de construcció molt moderns, evidentment amb la millor intenció del món.

Pensem que és interessant reflexionar sobre la pèrdua de valor patrimonial que s'ha donat en aquest espai, malgrat l'ajardinament, en deixar les llengües com si foren una font o estany decoratiu. Sembla lògic plantejar la protecció de les llengües, però també el reflexionar sobre el canvi del paisatge hidràulic que s'ha produït.

RESUM DE LA SÉQUIA COMUNA DE QUART-BENÀGER-FAITANAR

- 1) La séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar té un recorregut de més de 6,3 Qm entre l'assut de Quart, al riu Túria, i les llengües de Sant Onofre, en terme de Quart de Poblet, corresponent quasi tot el seu traçat al terme municipal de Manises.
- 2) Un primer tram d'ella correspon al conegut com "canal de Daroqui", entre l'assut i l'antiga central hidroelèctrica "Volta". Es tracta d'una canal vora riu, construït al 1905, i que va substituir l'antiga séquia de terra. És una obra molt moderna i sense elements arquitectònics notables, llevat de l'assut i la central, i que circula en un entorn que és el propi de la ribera del riu.
- 3) El segon tram, entre la central i el roll del molí de Faitanar, correspon en la seua major part al traçat que permet regar el que queda de l'horta medieval de Manises. La séquia ha estat tapada de forma quasi general perquè circula vora les cases de la població, i només sobreviuen les ruïnes del molí de Faitanar. Aquesta horta medieval de Manises és peculiar perquè no disposa d'una séquia mare i, tot i ser de reduïdes dimensions, comença a estar amenaçada per la urbanització encetada a la seua banda oriental. Cal pensar en algun tipus de protecció a nivell municipal com a espai i paisatge històric de Manises.
- 4) El tercer tram és el més important perquè s'hi troba l'aqüeducte dels Arquets, sobre el barranc del Salt de l'Aigua, entre Manises i Quart, la construcció hidràulica de majors dimensions i probablement antiguitat de tota la Vega de València. La séquia té una primera zona subterrània sota les antigues fàbriques de ceràmica, però l'entorn de l'aqüeducte encara es manté sense excessiva pressió urbana i amb un paisatge en part agrícola. Cal recomanar la immediata protecció i l'estudi de l'aqüeducte, i valorar la importància de la protecció de l'entorn per a mantenir una mínima "línia del cel" quant a la visibilitat de la construcció.
- 5) Un darrer tram és el de la séquia quan arriba al seu final en les llengües de Sant Onofre, a Quart. Tot i vindre descoberta en un espai semiurbanitzat, just l'entorn de les llengües ja està construït si bé

dignificat per una zona ajardinada. És aquest un punt que convida a reflexionar sobre les intervencions de consolidació i restauració del paisatge hidràulic, perquè el que s'ha aconseguit justament és fer prou invisible aquest paisatge.

5.1.8. SÉQUIA DE QUART

La séquia de Quart comença el seu recorregut a les llengües de Sant Onofre i rega de forma pràcticament única el terme d'aquesta població, amb allò que sembla una voluntat definida des de fa segles de municipalitzar el sistema de reg.

Morfològicament la séquia consta d'una séquia mare relativament curta que circula des de les dites llengües en direcció sud fins a passar l'actual autovia València-Madrid, i una sèrie de braços que ixen d'ella de forma perpendicular, en direcció est. La major part de la seua horta medieval es trobava al sud del poble, entre aquest i el límit municipal amb Aldaia.

El tram de la séquia mare conserva el seu traçat tradicional si bé completament soterrat i en part ja dins de zona urbana i zona industrial, la qual cosa també ha afectat a les dues llengües fonamentals del seu sistema hidràulic. Aquesta evolució ha fet que els primers braços, concretament el rollet de Gràcia i el braç del Molí, pràcticament hagen desaparegut, no sols a la vista sinó també per la pèrdua de les seues funcions en el primer cas, i la urbanització de tota la seua horta en el segon. Tot i això aquest braç encara manté el seu ús, de forma subterrània, per a nodrir d'aigua el braç de l'Alter, que rega l'extrem més oriental del terme municipal, a l'altra banda del llit nou del riu Túria.

També bona part dels trams inicials dels altres braços han desaparegut pel creixement urbà de Quart, per l'ampliació del polígon industrial i per la pròpia autovia València-Madrid, amb la conseqüència que hui en dia ja ha desaparegut la major part de la seua horta històrica.

Bàsicament només resten tres zones de paisatge hidràulic d'aquesta séquia, de diferents dimensions i separades unes de les altres. La més extensa és la meridional, situada al sud de l'esmentada autovia, molt encaixada amb el límit municipal d'Aldaia i que només respira per l'existència d'un entrant del terme en direcció sud fins a Xirivella. Correspon en la seua major proporció al reg del braç Forà i en part al braç del Mig, que eren els darrers de la séquia. És una horta amb clar predomini del taronger i té com a valor afegit conformar un espai continu amb la veïna horta d'Aldaia, de la séquia de Benàger, la qual cosa permet sumar un territori molt més extens que el propi que li queda a la séquia de Quart.

Un segon rogle, molt més reduït, és el rectangle d'horta que queda entre el nucli urbà també per la seua part sud, i el polígon industrial annex a l'autovia. Està regat pel

final del Bracet, i algunes caigudes del braç del Molí, i actualment en clara regressió per la construcció de les vies soterrades del metro de València a Quart, i per la planificació urbana d'aquesta població. Té el valor afegit de conservar al seu extrem oriental, vers el límit municipal amb Mislata, els traçats antics de les séquies de Mislata i Faitanar, excepcionalment encara supervivents en terra. És la única séquia mare que queda a la Vega de València amb el seu caixer mil·lenari.

El tercer espai hidràulic de la séquia de Quart es troba a l'extrem oriental del seu terme municipal, ja en els límits amb el terme i la població de Mislata. Era i continua sent regat pel braç de l'Alter, i en la dècada de 1960 va quedar molt definit físicament per la construcció del llit nou del riu Túria, que el va separar radicalment de la resta del terme de Quart. Ara ha quedat com una illa entre aquest, el llit antic del riu abandonat i l'expansió urbana de Mislata, però a canvi conforma una magnífica continuïtat de paisatge hidràulic amb el que queda, poc, de la séquia de Mislata.

Pensem que cal parar atenció sobre aquest espai, no tant per les seues dimensions, que seran d'unes 300 fanecades o poc més, com pel veïnatge amb un dels dos únics espais d'horta que queden de la séquia de Mislata, el del braç dels Moros, d'aquesta darrera séquia, que circula amb el seu caixer de terra, i perquè representa un espai totalment aïllat del creixement urbà de Quart.

- 1) La séquia de Quart és una de les que estan més amenaçades per la desaparició de la seua horta, que és de reduïdes dimensions comparada amb algunes de les altres séquies de la Vega, i això es reflecteix en un paisatge hidràulic no massa extens i en un reduït nombre d'elements d'arquitectura hidràulica històrica.
- 2) El seu espai és el del propi terme municipal de Quart, al sud i a l'est de l'antic nucli urbà, però s'ha vist radicalment disminuït en extensió pel creixement urbà de la ciutat, per la construcció de l'autovia València-Madrid, per la construcció del gran polígon industrial annex a ella, i finalment per l'impacte del caixer del llit nou del riu Túria. Tot això ha fet que el patrimoni hidràulic d'aquesta séquia es trobe clarament sota mínims i és possible que estem assistint al final del seu espai d'horta.
- 3) Resten només tres zones d'ella: la més extensa al sud de l'autovia, i limitant amb el terme d'Aldaia. És la menys amenaçada a curt termini, si bé no seria d'estranyar que es planifiqui un nou polígon industrial ací.
- 4) El segon rogle és un estret rectangle d'horta que queda entre el centre urbà i la via del metro en construcció, i el polígon industrial veí de l'autovia. Està directament amenaçat per les obres del metro i per l'ampliació urbana que ja ha començat. És un espai especial perquè hi creuen les séquies mare de Mislata i Faitanar, les dues amb els seus caixers encara de terra com a únics exemples a tota la Vega de València dels traçats històrics.
- 5) El darrer espai d'horta que li queda a la séquia de Quart és el de la séquia de l'Alter, a la banda oriental del terme municipal i del llit nou del riu Túria i vora el terme de Mislata. Té el valor afegit de formar una continuïtat amb un dels dos únics espais d'horta de la séquia de Mislata, i que en principi no sembla amenaçat pel creixement urbà de Quart –sí pel de Mislata–. És un espai de poc més de 300 fanecades i manté algunes de les darreres séquies de terra de la Vega. Proposem la seua conversió en una reserva d'horta d'aquesta séquia, paral·lela a la que es podria fer amb l'espai veí de la séquia de Mislata.

5.1.9. SÉQUIA DE BENÀGER

La séquia de Benàger comença a les llengües de Sant Onofre, en terme de Quart de Poblet, i es dirigeix vers el sud fins arribar al nucli antic de la població d'Alaquàs; ací gira en direcció sud-est, cap a la mar, per a creuar el terme de Picanya i acabar caient a la séquia de Faitanar a l'entrada del poble de Paiporta. El seu sistema rega les hortes medievals d'Aldaia, d'Alaquàs, la part occidental del terme de Xirivella, un xicotet rogle a Torrent, i la major extensió a l'horta de Picanya, en la part d'aquest terme situada al nord del barranc de Torrent.

Ja des d'antic el perímetre hidràulic d'aquesta séquia ha estat molt marcat per l'existència de diversos municipis –i segles passats també senyorius feudals–, per la qual cosa podem dividir el seu paisatge patrimonial del regadiu en diversos espais: un primer potser l'inici de la séquia mare i l'horta d'Aldaia, que gaudeix a més d'organització administrativa pròpia; un segon espai seria el de la zona central, l'estreta horta medieval d'Alaquàs i la més extensa de la part occidental del terme de Xirivella; i finalment un tercer espai seria el dels termes de Torrent i Picanya, ja en tot el perímetre final de la séquia de Benàger.

1) L'horta medieval d'Aldaia.

La séquia mare de Benàger té un primer tram des del seu inici a Quart fins a les llengües del roll d'Aldaia amb una funció únicament de circulació de l'aigua, sense regar el seu entorn. El seu traçat va actualment per la vora esquerra de la carretera Quart-Aldaia, en la seua major porció ja tapada tot i que sobreviu l'enfilat de canyes que marquen la seua presència. És previsible que el seu caixer acabe sota l'ampliació de la carretera i pot considerar-se un tram ja perdut com a paisatge hidràulic.

Just quan comença el terme municipal d'Aldaia es troben les llengües del seu roll, en un punt al qual acaba d'arribar la urbanització de l'entorn, tant per les primeres cases d'Aldaia com per la rotonda de circumvalació que s'hi ha fet. L'objectiu d'aquesta llengua era separar de la séquia de Benàger tota la dotació d'aigua del terme municipal d'Aldaia, fent-la circular per una séquia paral·lela a l'anterior i de la qual anaven eixint els diversos rolls que regaven i reguen el seu terme. És per tant un clar exemple de “municipalització” del sistema de reg, equivalent al veí cas de la séquia de Quart. Aquesta séquia del roll d'Aldaia ha estat desviada fa pocs anys més a l'est, a l'exterior

de la citada ronda de circumvalació d'Aldaia, per la qual cosa tan el caixer del roll com els partidors dels rollets són d'època molt recent. Les llengües del roll d'Aldaia resten al mateix lloc tradicional, però estan totalment soterrades i amb mínimes possibilitats d'estudiar-les sense trencar la capa de formigó.

Quant al paisatge hidràulic de l'horta d'Aldaia, encara es manté en una proporció considerable, tot i que amb diversos retalls a la seua extensió. És fonamentalment una horta de tarongerar, i ha perdut un espai no massa ample a la vora mateix del centre urbà. A l'extrem oriental del terme municipal, vora el de Xirivella, s'ha produït una urbanització desordenada, de cases i fàbriques, que ha començat a menjar-se el seu paisatge per la degradació de l'entorn hidràulic. Per últim, aquesta horta d'Aldaia, ampliada un poc al nord i més a l'est pel que queda d'horta medieval del terme de Quart de Poblet, ha quedat tallada i separada de la seua continuïtat al sud, que és l'horta d'Alaquàs i Picanya, pel procés d'urbanització que s'ha generat als dos marges de l'antic camí de València, que va de Xirivella fins a Aldaia mateix

A curt termini no sembla que el procés d'urbanització vaja a ser accelerat i, de fet, a questa horta encara li resta un cert territori, però és evident que ja ha esdevingut un espai tancat, sense continuïtat amb la resta de l'horta del seu mateix sistema hidràulic, i que va a continuar el procés d'ampliació de construccions al voltant de l'eix del camí de València en perspectiva de crear-se una conurbació entre Aldaia i Xirivella. És per això que proposem crear una reserva d'horta d'aquesta séquia i comunitat aprofitant l'espai que resta dels termes d'Aldaia i de Quart.

2) L'horta d'Alaquàs i Xirivella.

El seu territori correspon a la zona intermèdia del paisatge patrimonial de la séquia de Benàger, situat entre el límit oriental del terme municipal d'Alaquàs i la part occidental del de Xirivella, si bé el sistema hidràulic ací no té cap nivell de municipalització, com sí passava en el cas d'Aldaia. Al poc d'entrar al terme d'Alaquàs, la séquia de Benàger té el seu partidor més important, les llengües del Terç situades antigament a la vora del castell i del molí d'Alaquàs, però hui en dia tot aquest escenari ha desaparegut completament pel creixement urbà. De fet Alaquàs s'ha estès considerablement vers l'est, menjant-se la seua horta medieval i els espais de capçalera de la séquia del Terç i de la séquia mare o del Dijous fins a passar la nova ronda de circumvalació per l'est que ve des de Torrent. Des del punt de vista del paisatge

patrimonial al poble d'Alaquàs li queda una horta medieval molt reduïda, si bé això es veu compensat perquè té continuïtat física sobre el territori amb l'oest del terme de Xirivella. Actualment resta la part que és regada pels trams finals dels braços que venen de la séquia mare de Benàger, la séquia de Samarra i el braç del camí de València fonamentalment, i és un horta en gran mesura de tarongerar. El seu extrem més oriental, ja al límit per on baixa la séquia de Faitanar i prop del nucli urbà de Xirivella, ha estat també urbanitzat en un rogle de considerable extensió pel polígon industrial de la Mare de Déu de la Salut. De fet aquest polígon fa una barrera parcial respecte a l'espai hidràulic de la séquia de Xirivella.

3) L'horta de Picanya.

El tercer gran espai del paisatge patrimonial de la séquia de Benàger correspon al seu territori final, que comprèn un espai més menut a la part més occidental regat pel braç del Terç, entre Torrent i Picanya, i especialment per les seues dimensions la gran horta del terme de Picanya, regada per la séquia mare de Benàger si bé ja dividint-se en diversos braços, el de la Pastora, el de la Martina, el del Xiprer o el braç mitger. Aquest territori està limitat naturalment per la seua vessant sud pel barranc de Torrent, i es tanca hidràulicament per l'est pel traçat de la séquia mare de Faitanar que baixa pràcticament en direcció nord-sud. La séquia de Faitanar, però, no fa de barrera des del punt de vista del paisatge patrimonial sinó que permet una continuïtat vers l'est, en direcció a València i el llit nou del riu Túria, conformant així en el seu conjunt el segon espai més extens d'horta històrica que resta hui en dia a la Vega de València quant a hectàrees reunides. Atenent els valors que té aquest espai, la part corresponent al terme municipal de Picanya va ser declarada reserva agrícola.

Hui en dia els principals problemes que té aquest espai d'horta és el creixement del polígon industrial de Picanya per la part sud, al voltant del antic raval de Vistabella però que ara ja s'ha estès fins a connectar amb la nova autovia València-Torrent i ha fet desaparèixer el final del reg de Benàger. El segon problema és l'existència d'un incipient urbanisme dispers en la zona, amb la construcció d'algunes naus industrials vora la part nord de l'autovia València-Torrent, o polígons aïllats però de certa extensió com el polígon esportiu de Picanya. El tercer problema i sembla que encara més urgent és la planificació de l'entrada de les dues vies de l'AVE Madrid-València, per Conca i per Albacete, que entren a l'horta entre Alaquàs i Torrent la primera, i entre Torrent i

Picanya la segona, confluïnt just en aquest espai patrimonial. Les dues vies i la de confluència per a entrar a València tallen aquesta horta pel seu terç meridional i acaben per fer-la disminuir d'una forma molt impactant.

Atenent tots tres problemes sembla lògic pensar que caldrà prendre alguna mesura de protecció d'aquesta horta i séquia de Benàger, tot i la seua major extensió inicial.

- 1) La séquia de Benàger i el seu perímetre de reg s'estén bàsicament pels termes municipals d'Aldaia, límit oriental d'Alaquàs, part oriental del de Xirivella, un reduït espai a l'est de Torrent i la major superfície en l'horta de Picanya. Però hui en dia només reuneix el segon major espai d'horta de la Vega de València en sumar-se a les hortes de Xirivella i Faitanar.
- 2) L'horta d'Aldaia representa el seu primer espai, amb un sistema de reg municipalitzat des d'antic; conserva una part majoritària de la seua extensió tradicional si bé tota la séquia del roll d'Aldaia i els 12 partidors dels rollets del terme han estat traslladats a un nou traçat més a l'est, fora de la nova circumvalació del poble. Aquesta horta ha quedat tallada en bona mesura pel sud de la resta de l'espai patrimonial de la séquia de Benàger pel procés d'urbanització a les dues bandes del camí de València, que ve des de Xirivella. En canvi encara manté una continuïtat amb el que queda d'horta al final de la séquia de Quart, per la qual cosa pot ser té més valor perquè permet respirar a aquesta darrera, sens dubte més amenaçada. Cal pensar en algun tipus de protecció via reserva agrícola del terme d'Aldaia.
- 3) L'horta d'Alaquàs ha retrocedit de forma clara i extensa, han desaparegut les llengües del Terç i el molí d'Alaquàs, i només resta un reduït espai a l'est del municipi, si bé limita amb l'horta més extensa de l'oest de Xirivella. És la zona intermèdia del reg de Benàger i enllaça amb el terme de Picanya. En canvi ha patit una certa disminució per la construcció fa uns anys del polígon industrial de la Mare de Déu de la Salut, al límit de Xirivella.
- 4) L'horta de Picanya, regada pels diversos braços del final de la séquia de Benàger: la Pastora, la Martina i el Xiprer principalment, conforma l'espai més extens de paisatge patrimonial del regadiu d'aquesta séquia i, junt a les zones veïnes d'Alaquàs i Xirivella, el perímetre més extens de la Vega de València a l'Horta-sud perquè té continuïtat amb les veïnes hortes de les séquies de Xirivella i Faitanar. És un paisatge bàsicament de tarongerars i amb poca arquitectura hidràulica significativa per

tractar-se de séquies ja al final del seu sistema; aquest espai està només incipientment amenaçat pel creixement urbà i industrial de Picanya al nord del barranc de Torrent i fins a l'autovia de València-Torrent. El perill més greu per a la seua conservació és la prevista construcció de les vies de l'AVE pel mig d'aquesta horta, les quals vindran a tallar-la en dues porcions reduïnt el paisatge patrimonial d'una forma impactant. Cal avaluar la necessitat de protegir almenys la part més considerable d'aquesta horta, ja que sembla impensable evitar aquest tall.

5.1.10. SÉQUIA DE FAITANAR

La séquia de Faitanar forma part administrativament de la comunitat de regants de Benàger i Faitanar, i rep l'aigua de la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, regant un espai situat al sud del poble de Xirivella, la part més occidental del terme de València i, en el seu final, el terme de Paiporta. Comprèn per tant la zona de patrimoni hidràulic situada entre la séquia de Benàger per l'oest, la séquia de Xirivella pel nord, i l'espai de la séquia de Mislata i Favara per l'est.

Però si des del punt de vista formal la seua organització és clara, no ho és tant la forma que ha tingut de captació de la seua aigua i la connexió amb les altres séquies del sistema durant les èpoques antigues. Concretament la séquia de Faitanar ha tingut durant segles una peculiaritat importantíssima des del punt de vista hidràulic; a l'altura del centre del poble de Manises, en la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, un roll prenia l'aigua que li corresponia i la deixava caure dins la séquia de Mislata, que circula en paral·lel a aquesta però a cota més baixa. La caiguda era aprofitada des d'època medieval per a moure un molí que era monopoli dels senyors de Manises. Durant uns tres quilòmetres l'aigua de Faitanar circulava junt a la de la séquia mare de Mislata i, en arribar aquesta al molí de Cabot, uns metres abans naixia la séquia pròpia de Faitanar mitjançant una llengua, tal com ho feia també la séquia de Xirivella al seu costat. A partir d'aquest punt la séquia mare de Faitanar prenia i pren direcció sud, envoltant el poble antic de Xirivella per la seua banda oest i un quilòmetre més endavant començava a regar.

Aquest peculiar sistema, després de segles de protestes dels regants de Faitanar, va ser finalment eliminat els anys 1849-51, quant la comuna de regants va comprar els terrenys necessaris per a construir un canal propi i diferenciat de la séquia de Mislata i de la séquia de Quart, des del mateix roll del molí situat a Manises, fins a uns centenars de metres abans del molí de Cabot, on enllaçava amb el caixer centenari. Aquest canal de la séquia mare és el que encara hui en dia està en funcionament.

Atenent, per tant, aquests característiques històriques tan peculiars, el paisatge patrimonial de la séquia de Faitanar el podríem dividir en tres grans espais; primer, la séquia mare des del roll del molí de Manises, fins al sud de Xirivella, on comença a regar el primer braç, el braç de na Belluga. Un segon espai és el de la gran horta de Faitanar que rega tota la part sud-occidental del terme de València, i les seues caigudes

acaben al braç d'Andarella de la séquia de Mislata i a la séquia de Favara. I el tercer espai és el terme de Paiporta. Aquesta separació entre terme de València i Paiporta és més bé actual, perquè fins no fa massa anys tot era una mateixa horta contínua, ara tallada pel creixement urbà d'aquesta darrera població cap a l'est.

1) La séquia mare de Faitanar fins al primer braç.

Es tracta d'un llarg canal construït com hem dit a meitat del segle XIX i amb un traçat general quasi paral·lel a la séquia de Mislata però amb una cota un pèl més elevada. Comença al roll del molí de Manises, situat davant de l'ajuntament d'aquesta població, i que ja existeix com a tal partidor a època baixmedieval. La séquia va paral·lela com hem dit a la de Mislata, per la vora dreta del riu Túria, i passen les dues juntes a la vora del poble de Quart, encara vora riu, per a girar cap al sud en passar l'actual assut de les séquies de la Vega, conegut com "La Cassola", i construït arran del llit nou del Túria. La séquia de Faitanar creua poc després la via del tren València-Torrent, ara en obres per a convertir-la en metro, i es dirigeix vers la part oest del poble de Xirivella creuant l'autovia València-Madrid.

Actualment passa per baix de la zona urbana de Xirivella i ja a uns quatre-cents metres al sud de la població arriba al primer partidor, el del braç de na Belluga. Tot aquest itinerari el fa pràcticament soterrada, sense que siga fàcil d'identificar en molts llocs el seu traçat. Només hi ha una excepció i és un tram d'uns dos-cents cinquanta metres en terme de Quart de Poblet, entre la via fèrria que hem comentat i el polígon industrial annex a l'autovia València-Madrid. En aquest mínim tram la séquia de Faitanar circula encara amb un caixer de terra i en part d'argamassa, amb un traçat sinuós i que conserva totes les característiques materials d'una séquia tradicional. A més en aquest espai hi ha les ruïnes d'un dels tres molins que hi varen existir, el molí d'Animeta, modern perquè és de meitat del segle XIX, però que afegeix un valor patrimonial en aquest tram. Ací també es troba l'espai més menut que resta del patrimoni territorial de la séquia de Quart i a cent metres a l'est circula la séquia mare de Mislata, també de forma increïble amb un caixer de terra i envoltada d'arbres.

Atenent totes aquestes consideracions, hem de recomanar amb fermesa la necessitat de protegir aquest espai d'horta absolutament especial.

2) L'horta de Faitanar en terme de València.

Just quan acaba el terme municipal de Xirivella, llança la séquia de Faitanar el seu primer braç, el braç de na Belluga, coincidint de forma exacta l'espai de reg de les comunitats de les séquies de Xirivella i Faitanar, i els límits municipals entre la primera població i el terme de València. El seu perímetre de reg s'estén d'ací vers el sud, encaixat exactament entre els límits del terme municipal valencià per l'oest –séquia mare de Faitanar–, i el llit nou del Túria per l'est. Tot ell està creuat per una dotzena de rolls que van en direcció a la mar. Es tracta d'una horta amb clar predomini del taronger i amb baixa densitat de construccions fins ara, només algunes alqueries molt antigues i casetes a la parcel·la per a les eines. La séquia mare es manté descoberta en la major part del traçat, excepte en el tram que creua per sota l'autovia València-Torrent, i segueix el seu traçat tradicional, però no conté elements arquitectònics destacables. El caixer i els partidors dels braços i rolls són molt moderns de factura, i només hi ha un molí en tot aquest espai. Es tracta del molí de Campaneta, situat vora el camí del mateix nom, que és de meitat del segle XIX i, a més, ha patit una profunda transformació de l'edifici que ha eliminat pràcticament tot rastre del casal moliner. L'únic element d'arquitectura hidràulica significatiu són les llengües de Paiporta, situades al final d'aquest tram, límit dels termes de Picanya, València i Paiporta, i que a més són les úniques que resten en aquesta séquia.

Aquest espai patrimonial de la séquia de Faitanar va rebre una primera retallada no massa extensa per la banda nord-est arran de la construcció del llit nou del riu Túria, i ha estat tallada per la meitat per l'autovia València-Torrent. Tot i això a hores d'ara el seu valor patrimonial més notable és la continuïtat física que manté amb les veïnes hortes de Picanya i Xirivella, espais de les séquies de Benàger i Xirivella. I encara un punt més; pel seu extrem nord-oriental, limita sense cap tall amb un dels dos reduïts espais d'horta que li resten a la séquia de Mislata. Tot el conjunt representa el major espai d'horta medieval que li queda a la Vega de València a l'Horta Sud i almenys els perímetres de València i Picanya estan declarats com zona agrícola d'horta per part dels respectius Plans Generals d'Ordenació Urbana actualment vigents.

A hores d'ara el problema més immediat que té és la imminent construcció de les vies de l'AVE, que en la seua entrada a la ciutat de València van a tallar aquest espai per la meitat. Per tot això, recomanem un estudi detallat de tot el perímetre i la presa de les mesures adients per a plantejar una protecció sobre aquest espai.

3) L'horta de Paiporta.

Es tracta del darrer espai de la séquia de Faitanar, que començaria a les llengües de Paiporta, continua en direcció sud pel mig de la població, i acaba al sud del terme quan cau a la séquia de Favara. El seu perímetre de reg està vertebrat per una altra dotzena de braços i files que ixen perpendiculars de la séquia mare vers la mar. Aquest espai ha estat durant segles una continuïtat de la resta del territori de Faitanar en terme de València, però el creixement urbà i industrial de Paiporta vers l'est ha acabat per fer desaparèixer la zona d'horta del nord i del centre del terme, tallant les dues parts de la séquia i fent que hui en dia només reste viu un terç aproximadament del què va ser aquesta horta. Aquest darrer espai està limitat en el seu final per la séquia de Favara i el poble de Benetússer i, pel seu arraconament respecte a la resta de l'espai patrimonial de la séquia de Faitanar és previsible que siga objecte d'urbanització d'ací no massa temps. Per això sembla oportú proposar que l'ajuntament de Paiporta es plantege algun tipus de protecció del que li queda d'horta medieval.

- 1) La séquia de Faitanar és el tercer gran braç del sistema hidràulic de Quart-Benàger-Faitanar, i rega la zona oriental i sud-est d'aquest conjunt, concretament les partides sud-occidentals del terme municipal de València, a la banda oest del llit nou del Túria, i el terme de Paiporta.
- 2) Durant segles, la séquia mare va anar unida a la séquia de Mislata en el seu primer tram fins a prop de Xirivella, en un espai on encara no rega. Els seus caixers varen separar-se físicament en 1849-51 i actualment aquesta séquia mare està quasi tota soterrada. De forma excepcional, però, resta un tram d'uns 250 metres en terme de Quart de Poblet, en què el seu caixer encara és el de meitat dels segle XIX, de terra, i veí a un caixer idèntic de la séquia de Mislata. És l'únic cas de tota la Vega de València en què uns trams de les séquies mare són encara de terra i cal recomanar la seua immediata protecció per la seua excepcionalitat.
- 3) L'espai de reg més extens actualment de la séquia és el del terme municipal de València i fins al llit nou del Túria i la séquia de Favara per l'est. És un paisatge patrimonial de tarongerars i baixa edificació, i que té la virtut de formar un continuum amb les veïnes hortes de Picanya i Xirivella, formant el major perímetre d'horta medieval que resta a l'Horta Sud de la Vega de València. Aquest espai està actualment amenaçat de quedar tallat en dues meitats per les vies de l'AVE que entren a la ciutat. Recomanem l'urgent estudi de mesures que preserven la major part possible d'aquest espai.
- 4) Resta un darrer perímetre de reg d'aquesta séquia al final del sistema, en terme de Paiporta. El creixement urbà i industrial d'aquesta població ha tallat el paisatge patrimonial de la séquia de Faitanar, deixant aïllat aproximadament un terç només del que va ser l'horta medieval de Paiporta en el seu moment. Sembla previsible que aquest rogle acabe sent urbanitzat i recomanem que es plantege a l'ajuntament de Paiporta la conveniència de preservar un espai propi d'horta en el seu terme municipal, a més annex físicament a un dels rogles d'horta que li queden a la séquia de Favara.

6. EL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC DE LES SÉQUIES DE LA VEGA DE VALÈNCIA.

6.1. LA TIPOLOGIA DELS ELEMENTS CONSTRUÏTS.

Com és usual en els sistemes hidràulics històrics tradicionals de la conca Mediterrània, d'origen majoritàriament islàmic, cadascuna de les séquies de la Vega de València fou concebuda i dissenyada fa més de mil anys, molt probablement entre els segles IX i XI, en temps de l'emirat i el Califat de Còrdova. Totes elles consten d'una sèrie d'elements constructius que són indispensables per al seu funcionament, i que constituïran el seu patrimoni arquitectònic. Bàsicament es tracta dels assuts per a la captació de l'aigua del riu Túria, les comportes o goles per a regular l'entrada de l'aigua a la séquia, el caixer de la séquia mare i el dels seus braços primerencs, els partidors i presses que havien de repartir l'aigua per les diverses zones fins als camps, i encara l'emplaçament dels salts dels primers molins que aprofitarien l'energia hidràulica per al seu treball. Com és lògic, les construccions de tots aquests elements que ens han arribat als nostres dies no són necessàriament ni les mateixes, ni amb idèntiques característiques a les de la seua arquitectura original, i caldrà fer-ne el seu estudi i valoració, a més de plantejar la cronologia del seu creixement i ampliació.

Basant-nos en criteris de funcionalitat quant al disseny d'aquests sistemes hidràulics, podem reunir tota aquesta arquitectura de l'aigua en quatre tipus o grups:

1. Elements de captació de l'aigua: els assuts.
2. Elements per a la conducció de l'aigua: canals o séquies, aqüeductes i canos o sifons.
3. Elements per al repartiment de l'aigua: llengües i partidors.
4. Elements per a l'aprofitament energètic: els molins.

6.1.1. ELEMENTS DE CAPTACIÓ DE L'AIGUA.

Totes les séquies de la Vega de València capten l'aigua a partir del riu Túria mitjançant assuts en un tram comprés entre la part alta del terme de Manises i la mateixa ciutat de València, i alguns d'ells en terme de Quart de Poblet, de Paterna i de Mislata. Representen un conjunt de SET construccions, amb la particularitat que la seua posició va alternant-se en el llit del riu entre les séquies de la banda dreta i la banda esquerra.

En tots els casos aquests assuts foren antigament de fustes, canyes i brossa, per a començar a construir-se de carreus de pedra picada de grans dimensions a partir del segle XVI o XVII, organitzats en una sèrie de graons que els ha donat el nom popular de “escales” de l'assut. A més solen ser un dels elements que ha patit més reparacions i substitucions al llarg del temps atenent que són víctima directa de les riuades.

Vora aquestes “escales” sempre hi ha les “goles” o boques de la séquia, configurades per una doble arcada amb tallamar central de pedra, que fa les funcions de porta d'entrada de l'aigua en el caixer de la séquia mare i és on s'instal·len les comportes que l'obrin i la tanquen, o, en el seu cas, regulen la quantitat d'aigua que entra a ella. En els darrers segles s'instal·laren torns mecànics, primer de fusta i des de finals del segle XIX de ferro, per a poder alçar i baixar aquestes comportes, acabant per ser protegit tot el conjunt per una caseta. Almenys per al segle XIX i XX hi ha notícia de què aquestes casetes també foren usades com a vivendes temporals pels guardes assuters. A l'igual que l'assut, aquestes darreres casetes són unes construccions que han patit repetidament les revingudes i han estat reconstruïdes sovint, la darrera en aquestes séquies l'any 1957.

I encara, al costat dels assuts hi ha sempre una darrera construcció imprescindible, l'almenara, que permet parar o fer circular lliurement el cabal del riu desviat per la paret de l'assut. És aquesta una comporta de grans dimensions, que permet elevar el nivell de l'aigua del riu davant la boca de l'entrada de la séquia i fer que entre per ella en la quantitat i velocitat adequades, açò és, que vaja cavallera i, si pot ser, engaltada (la séquia plena).

6.1.2. ELEMENTS PER A LA CONDUCCIÓ DE L'AIGUA: SÉQUIES, CANALS, AQÜEDUCTES, CANOS I SIFONS.

Per a la conducció de l'aigua pel territori a irrigar és necessària tant l'existència d'un canal o caixer, amb totes les ramificacions que siguen menester, com de les construccions concretes que permeteixen superar els obstacles i irregularitats del terreny.

Tradicionalment i durant més de deu segles, les séquies de l'Horta de València han estat construïdes directament sobre la terra, excavant-ne un canal i acumulant la terra extreta —i la de les posteriors neteges o escures— en els dos laterals, la qual cosa permet reforçar el caixer i poder circular les persones per la seua vora. També es reforçaven els caixers plantant canyars. Aquestes dues vores de les séquies són conegudes com “motes”. Els canals de totes les séquies de l'horta evidentment s'adapten a l'orografia concreta de cada zona, però en els seus trams més longitudinals solen tenir una forma ondulada, no estrictament recta, i això per dues raons. Primera, que el disseny de les corbes permet regular aproximadament la velocitat de circulació de l'aigua, evitant així corbes massa tancades després d'una recta, ja que serien punts més fàcils de trencament amb un excés de cabal. La segona raó és la continuada escura i neteja durant segles, així com les solsidees puntuals, totes aquestes circumstàncies han contribuït a anar “deformant” el traçat en la curta distància. D'altra banda els caixers de les séquies estan dotats d'un pendent calculat aproximadament en els temps del seu disseny i construcció, en època islàmica, amb la finalitat de fer circular l'aigua de forma eficient i sense provocar parades que contribuïssen a dipositar fangs en la zona afectada.

El canvi més important quant a les característiques materials de les séquies de l'Horta de València és el seu recobriment amb formigó, dut a terme a partir de la dècada dels anys 1930 i de forma gradual en les posteriors. A finals de la dècada de 1940 i durant la de 1950 es quan varen recobrir-se la majoria de séquies mares, i a poc a poc ho han estat una majoria de braçals.

Evidentment aquesta procés ha canviat profundament la imatge material de les séquies de l'Horta, a més de ser freqüent el seu estretament i breus correccions en el seu traçat per a redreçar-lo. D'alguna manera cal parlar d'un altre paisatge hidràulic, si bé fins i tot aquest modern de caixers de ciment també s'està veient eliminat pel procés

d'edificacions que van fent subterrani el recorregut de molts trams de les séquies de l'Horta.

Tot i l'actual aparença plana de la major part de l'Horta de València, en la pràctica existeixen uns desnivells suaus que fan pujar la cota dels punts de captació des del riu Túria a més enllà dels 40 metres sobre el nivell del mar. La major part dels traçats de les séquies de l'Horta varen ser construïts adaptant-se a aquestes corbes de nivell, per la qual cosa circulen “planes”, sense obstacles, però això no obsta perquè puntualment haja fet falta plantejar solucions més complexes davant l'existència de barrancs de major o menor envergadura.

Una primera solució quan l'obstacle ho permetia ha estat el dissenyar el traçat general de la séquia fent-ne una corba de grans dimensions que penetrava pels laterals del primitiu barranc fins arribar a un punt en què el creuava sense major problema aparent. Aquest és el cas, per exemple de la corba que fa la séquia mare de Rascanya en la zona de Marxalenes, on arribava al conegut com barranc d'en Dolça; o la corba que fa la mateixa séquia de Rascanya més avant, al Pla de Sant Bernat i quasi davant el monestir de Sant Miquel dels Reis, per a guanyar cota en creuar el barranc del Palmar que baixa des de més amunt de Carpesa.

Una variant d'aquesta construcció més forçada del canal és la séquia minada, coneguda popularment com séquia d'alcabons o els alcavons, i que implica la seua construcció subterrània. Les raons poden anar lligades a la fragilitat del terreny circumdant, evitant així solsides en el caixer que tallarien la circulació de l'aigua, com també a la irregularitat major del terreny, per la qual cosa són usualment localitzables aquests trams d'alcabons en els primers trams de les séquies mares, vora el caixer del riu Túria. Aquest és el cas del tram dels Alcabons de la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar en creuar vora la ciutat de Manises, o també el cas puntual de la séquia mare de Mislata, la qual i gràcies a la cota que té, creua soterrada el barranc del Salt d'Aigua, situat en terme de Manises.

Quan l'obstacle era de major envergadura o era imprescindible creuar el barranc, les solucions possibles són dos: o es creua per un pont o aqüeducte, o sota terra mitjançant un sifó. Històricament la solució més antiga i general fou la construcció de ponts o aqüeductes d'un sol arc, com el conegut com “pont de l'Anell”, usat perquè la séquia de Rascanya creuara per damunt l'esmentat barranc del Palmar, a tocar hui en dia les parets del nou cementiri de Tavernes Blanques. Però sobre tot la construcció més

notable d'aquestes característiques és l'aqüeducte dels Arcs, en la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, i localitzat en el terme de Manises per a passar el barranc del Salt d'Aigua.

Una altra solució adoptada per a creuar els barrancs és la de fer circular la séquia mare a nivell d'aquests i construir una mena de barrera sòlida que feia de caixer de la séquia pel costat oposat al corrent d'aigua del barranc. D'aquesta forma, la barrera es convertia en una mena d'assut i, a l'hora que circulava l'aigua de la séquia, també permetia que es replegaren i es canalitzaren les aigües ocasionals que baixaren pel barranc, nodrint el cabal de la séquia en aquest tram final. Aquesta seria també la solució adoptada durant segles perquè la séquia de Favara creuara en el seu tram final el barranc de Xiva, en direcció a Catarroja i Albal; i la séquia de Rascanya per a creuar el barranc del Carraixet en direcció a Almàssera. Justament aquests dos darrers punts són els llocs on després es construïren canos i sifons com a solucions més sòlides i perdurables a l'hora de creuar de forma més segura els barrancs, uns canos que semblen remuntar-se al segle XVIII, amb reconversions parcials a sifons en el segle XIX.

6.1.3. ELEMENTS PER AL REPARTIMENT DE L'AIGUA: LLENGÜES I PARTIDORS.

El procés de repartiment de l'aigua d'una séquia entre les diverses zones o partides que comprén el seu perímetre d'irrigació i, fins i tot, portar el líquid element a cadascú dels camps, es resol mitjançant diverses construccions que tenen com a funció captar una part proporcional o fixa del cabdal total de la séquia en dit punt. Segons els seus objectius podem parlar de llengües, partidors de paleta, rolls o ulls, i portells o parades.

Sens dubte les llengües són els elements claus i fonamentals dels sistemes de repartiment proporcional de l'aigua en les séquies de l'Horta de València, i en general en totes les séquies valencianes.

Una llengua és, bàsicament, un partidor de pedra picada situat al mig del caixer de la séquia, amb la finalitat de dividir el cabdal circulant en dues parts proporcionals. Puje o baixe la quantitat d'aigua que circule en aquest punt, la llengua sempre talla l'aigua en la mateixa proporció entre les dues séquies que comencen en aquest punt, feina que és facilitada per la forma aguda que té la pedra divisora: el tallamar. El resultat d'aquesta partició de la séquia és que es generen dos caixers nous, els quals recorren quasi paral·lels durant un breu tram inicial, només separats per un espigó central que té el seu origen en la pedra tallamar. Aquesta fesonomia és la que li ha donat el nom popular de "llengua".

De vegades hi ha alguna d'aquestes llengües que inclou tres o més canals, però no és aquesta la solució tècnica usual a l'horta de València. Només hi trobem alguns exemples de punts vitals d'una séquia on neixien tres i quatre braços o files, com ara a la vora del molí de Cabot, a la séquia de Mislata, on estava l'inici de la séquia de Xirivella, la séquia del Salt i la dels Horts, a més de la pròpia séquia mare que caïa pel salt del molí. Tot aquest conjunt ha estat destruït pel llit nou del riu Túria.

El segon model de captació de l'aigua de la séquia mare és mitjançant obertures en el lateral del caixer que són obertes i tancades amb una comporta o paleta. Poden presentar moltes formes i dimensions segons el volum d'aigua que li pertoca a la séquia o fila, però les dues més usuals són un rectangle vertical o un forat en una pedra.

Aquesta darrera forma és la que ha donat nom a les séquies secundàries conegudes com “rolls”, també dites “ulls” en altres séquies valencianes.

Des de molt antic fou usual que aquestes comportes estigueren construïdes amb pedra, carreus més ben tallats, o pedra unida amb argamassa, perquè era necessari per al bon funcionament del sistema i la concòrdia entre els regants que no poguera haver alteracions notables en l'aigua que es prenia per cadascuna d'elles. En les darreres dècades, a partir del revestiment del caixer de les séquies amb formigó, ha estat usual la seua reconstrucció també amb aquest material.

A diferència de les llengües, una fila o roll ha d'estar oberta només quan li toca o volen el reg els llauradors de la séquia corresponent, per la qual cosa totes elles disposaven de comportes. Durant molts segles aquestes han estat fetes de taulons de fusta, que s'encaixaven en uns galzes marcats a les pedres laterals. Des del segle XIX les comportes de major envergadura i dificultats de moviments varen ser dotades de torns metàl·lics per al seu moviment, i ja en el segle XX s'han generalitzat les paletes completament metàl·liques.

Atenent, per tant, al seu freqüent ús, aquests tipus de construccions han estat motiu de freqüents intervencions i modernitzacions, si bé en general s'han mantingut les dimensions formals dels partidors. Sí cal destacar que és molt més usual que les llengües mantinguen en bona mida o parcialment la seua estructura material més antiga, en raó del seu caràcter molt més important en la distribució del reg.

6.1.4. ELEMENTS PER A L'APROFITAMENT ENERGÈTIC: ELS MOLINS.

Finalment, un quart grup de construccions que podem trobar en el recorregut de les séquies històriques de l'Horta de València són les que pretenen l'aprofitament energètic del corrent d'aigua. Es tracta dels molins, en tota la varietat dels seus usos, majoritàriament molins de forment i ordi per a fer pa, però també és notable la presència secular de molins arrossers en aquests sistemes hidràulics valencians. En la pràctica allò més usual que hem pogut documentar és la convivència en un mateix casal de rodes per a blat i rodes per a blanquejar arròs. Açò no obsta perquè hi trobem batans en algunes de les séquies, molins especialitzats en batre els draps preparant-los per al seu posterior treball, així com alguna notícia històrica aïllada d'algun molí paperer i molí martinet per al ferro.

Si bé és cert que els molins no formen part pròpiament del sistema de reg, en la pràctica conformen una arquitectura imbricada estretament a les xarxes del reg perquè alteren el corrent natural de l'aigua, parant-la en el tram de la séquia anterior a la seua ubicació, i fent-la eixir a una cota més baixa després dels seus rodets. És evident, per tant, la seua influència en el disseny i l'organització del sistema de reg, l'avaluació de com foren pensats en el moment de creació inicial del sistema, i l'impacte que genera el seu creixement en certs moments històrics. Un molí no podia fer-se allà on vullguera el constructor, sinó allà on no perjudicara greument els regants.

Des del punt de vista del seu valor patrimonial, caldrà considerar-los des de dues vessants; d'una banda el propi valor arquitectònic de la construcció, els elements físics que té el casal i que han arribat millor o pitjor als nostres dies, a la qual cosa cal afegir els possibles elements arqueològics que corresponguen a etapes constructives anteriors, així com la possible maquinària que hi conserve. Almenys hem pogut documentar una vintena de molins existents en aquestes séquies de l'Horta de València en el moment de la conquesta cristiana del segle XIII, la qual cosa els remunta en molts casos a temps dels orígens de les séquies islàmiques. No obstant això, el continuat ús de les seues instal·lacions ha fet que no siga gens normal localitzar elements constructius de tanta antiguitat i allò més usual és que, quan s'ha conservat tota o part de la construcció del molí, aquesta es remunte al segle XVIII o com a molt al XVII.

D'altra banda, cal avaluar la diversitat d'usos d'aquestes instal·lacions molineres, bàsicament farineres i arrosseres, i que protagonitzaren un notable canvi tecnològic poc abans del 1900 amb la generalització de les noves maquinàries automàtiques dels sistemes de límpia i cernedores per a la farina. Aquest predomini, però, no deu fer-nos oblidar els esmentats batans, com ara el molí de Pilades i el molí de Pobres, ambdós de la séquia de Mestalla, o alguna de les primeres centrals elèctriques de la primera dècada del segle XX, com ara la que va bastir l'any 1905 la Companyia Elèctrica Volta en el salt d'aigua del molí de Daroqui, en el tram comú de la séquia de Quart-Benàger-Faitanar.

6.2. CATÀLEG I AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LES SÉQUIES DE L'HORTA.

La sèrie d'enunciats precedents és una mostra de la varietat d'elements arquitectònics que caracteritzen els sistemes hidràulics de les séquies de l'Horta de València, i que hem procedit a inventariar seguidament en cadascuna de les comunitats de regants, tot i que algunes d'elles tenen elements comuns en part del seu recorregut, atés uns orígens units molt antics.

De cadascuna d'aquestes comunitats hem procedit a fer dos inventaris successius. El primer és un catàleg màxim de tots els elements arquitectònics que l'han conformat al llarg dels segles, des dels més importants com ara l'assut o les llengües, als més secundaris com els partidors dels rolls i files que es trobaven en les séquies mare, passant pels molins que han existit en diversos moments. Estan ordenats de forma descendent seguint el curs de les aigües des del riu Túria i reseguint també els diversos braços principals de cadascuna de les séquies.

Un segon inventari més breu, que ve a continuació, assenyala els elements arquitectònics de primer nivell, concretament assuts, aqüeductes, sifons, llengües i molins, i en aquesta llista s'assenyala de forma destacada (**en color roig**) quins són els que queden en el moment d'elaborar aquest treball. D'entre ells, hem ressaltat (**amb subratllat**) aquells que han estat inclosos en el fitxer informàtic que adjuntem, seguint les normes d'elaboració del catàleg de la Direcció General de Patrimoni i tal com consta en el conveni subscrit per a l'elaboració d'aquest informe.

L'ordre de presentació és el següent:

- 6.2.1. Séquia de Mestalla
- 6.2.2. Séquia de Rascanya
- 6.2.3. Séquia de Tormos
- 6.2.4. Séquia de Rovella
- 6.2.5. Séquia de Favara
- 6.2.6. Séquia de Mislata i Xirivella
- 6.2.7. Séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar
- 6.2.8. Séquia de Quart
- 6.2.9. Séquia de Benàger
- 6.2.10. Séquia de Faitanar

6.2.1. SÉQUIA DE MESTALLA

Tradicionalment la séquia de Mestalla ha estat organitzada en tres braços independents: els de Petra, Rambla i Algirós, als quals cal afegir un tram comú entre l'assut i la llengua de Rambla-Algirós.

El primer espai d'aquesta séquia, el tram comú, té com a finalitat fonamental el portar l'aigua des del riu fins als espais de reg de cadascú dels tres braços, sense que pràcticament no tinga partidors per a regar el territori que creua. En canvi sí que fou aprofitat per a bastir una sèrie de molins, alguns d'ells ja documentats en el mateix Llibre del Repartiment, del temps de Jaume I, i que foren dels més importants de tota l'horta de València.

La llista total d'elements catalogables que han constituït fins al segle XX l'arquitectura hidràulica d'aquesta séquia, són els següents per ordre de la seua situació en el recorregut, des del riu Túria i sempre aigües avall:

TRAM COMÚ DE LA SÉQUIA MARE

1. Assut, gola, comportes i almenara.
2. Almenara tandera.
3. Molí de l'Estrela.
4. Pont de l'Anell.
5. Molí de Saidia o Molí Nou.
6. Llengües de Rambla-Petra
7. Partidor de la Fila del Cristià.
8. Molí de pobres.
9. Quadrat del molí de la Marquesa.
10. Molí de la Marquesa.
11. Molí de l'Esperança o de Palomar.
12. El Bullidor.
13. Llengües de Rambla-Algirós.

BRAÇ DE PETRA

14. Quadrat del Xato.
15. Molí de Santo Domingo, dels Frares o de Gàmir.
16. Quadrat de la Fileta del molí dels Frares.
17. Quadrat del Rabiante i quadrat del Cec.
18. Llengües del braç de Ponça: Petra i bracet de Campanar o del mig.
19. Llengua del braç del Pouet.
20. Partidor del rollet del molí del Comte.
21. Molí del Comte o de Ponça.
22. Quadrat de Barraca, bracet de casa Cordells i quadrat de Tiramunt.
23. Molí d'Orellana o de Bueso.
24. Quadrats del Perche i de Pau.

25. Partidor del roll o braç del Batle.
26. Pont de Petra sobre la séquia de Mestalla.
27. Molí d'Horta o de San José
28. Partidor de la fila del'alqueria del Magister.
29. Partidor de la Creu de pedra del camí de Lliria.
30. Partidor del Braç del molí d'Horta.
31. Partidor del Goleró.
32. Molí de Sant Vicent.
33. Quadrat del Tio Vicent, vora l'alqueria de l'Alcalde.
34. Partidor del Braç de Sant Geroni.
35. Quadrats del camí de Montcada.
36. Roll de Falcó.
37. Molí dels Alters.
38. Partidor de la fila de Poble Nou, o fila dels Alters.
39. Llengües del Braç de l'Alqueria Fonda i del braç del Mig.
40. Llengües dels Braços del Mig i de Dalt.

BRAÇ DE RAMBLA

41. Partidors dels Rolls de Villacampa, dreta i esquerra.
42. Molí de Villacampa.
43. Llengües de Rams i Escamarda.

Braç de Rams

44. Parades i Parades Grosses.
45. Molí de Rams.
46. Roll del molí de Rams.
47. Llengües de Rambla-Arquet.
48. Partidor del Roll de Rambla.
49. Molí de Borrull
50. Llengües i braç de Beltran o Beltranet
51. Llengües i braç de Luciano

Braç d'Escamarda

52. Llengües d'Escamarda i Alegret: braç Escamarda i braç d'Alegret
53. Roll de Coll.
54. Roll de la Cadira.

Braç d'Alegret

55. Llengües del braç d'Alegret i braç de les Files.
56. Molí d'Alegret.
57. Molí de Benimaclet.
58. Partidor del braç del camí de Farinós
59. Partidor del braç de Benimaclet
60. Partidor del braç del poble
61. Partidor del braç del mig

Braç de les Files

62. Molí de Tarongers.
63. Partidor del braç de Casetes.
64. Partidor del braç o Bracet d'Hortolans.
65. Partidor del Roll o Rollet de Tarongers.
66. Llengües de la Fila Ampla i Fila Fonda.

BRAÇ D'ALGIRÓS

67. Molí de Bas.
68. Molí de la Trinitat.
69. Almenara de la Trinitat
70. Llengües del pont de la Trinitat.
71. Molí d'Huguet o d'Huet, o del Remei.
72. Molí de Saposa.
73. Molí de Pilades o de Peguera.
74. Roll d'Ullà, o Ullal de Sales
75. Parà del dimecres
76. Parà del dijous
77. Parà del divendres
78. Partidor del roll d'Algiròs
79. Llengües del braç de Roca i del braç de Carmona
80. Partidor del roll o braç del camí vell del Grau
81. Molí de Penya-roja.

D'aquesta llarga llista, hem seleccionat en un segon nivell aquells elements que considerem els essencials del sistema hidràulic de la séquia de Mestalla, destacant aquells que encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i de forma ressaltada amb subratllat aquells als quals se'ls ha pogut obrir fitxa i incloure en el fitxer informàtic:

TRAM COMÚ DE LA SÉQUIA MARE

1. Assut, gola, comportes i almenara.
2. Molí de l'Estrela.
3. Molí de Saidia o Molí Nou.
4. Llengües de Rambla-Petra.
5. Molí de pobres.
6. Molí de la Marquesa.
7. Molí de l'Esperança o de Palomar.
8. El Bullidor.
9. Llengües de Rambla-Algirós.

BRAÇ DE PETRA

10. Molí de Santo Domingo, dels Frares o de Gàmir.
11. Llengües del braç de Ponça: Petra i brasset de Campanar o del mig.
12. Molí del Comte o de Ponça.
13. Molí d'Orellana o de Bueso.
14. Molí d'Horta o de San José
15. Molí de Sant Vicent.
16. Molí dels Alters.
17. Llengües del Braç de l'Alqueria Fonda.
18. Llengües dels Braços del Mig i de Dalt.

BRAÇ DE RAMBLA

19. Molí de Villacampa.
20. Llengües de Rams i Escamarda.

Braç de Rams

21. Molí de Rams.
22. Llengües de Rambla-Arquet.
23. Molí de Borrull

Braç d'Escamarda

24. Llengües d'Escamarda i Alegret: braç Escamarda i braç d'Alegret

Braç d'Alegret

25. Llengües del braç d'Alegret i braç de les Files.
26. Molí d'Alegret.
27. Molí de Benimaclet.

Braç de les Files

28. Molí de Tarongers.
29. Llengües de la Fila Ampla i Fila Fonda.

BRAÇ D'ALGIRÓS

- 30. Molí de Bas.
- 31. Molí de la Trinitat.
- 32. Llengües del pont de la Trinitat.
- 33. Molí d'Huguet o d'Huet, o del Remei.
- 34. Molí de Saposa.
- 35. Molí de Pilades o de Peguera.
- 36. Molí de Penya-roja.
- 37. Llengües del braç de Roca/Carmona.

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE MESTALLA.

Actualment, en l'any 2003, el grau de desaparició d'elements arquitectònics del sistema hidràulic de la séquia de Mestalla és molt elevat, producte fonamentalment del procés de creixement urbà de la ciutat de València sobre la seua àrea de reg.

Bàsicament podem resumir que es conserven amb major o menor integritat tan sols NOU elements: l'assut, amb el conjunt de les goles, comportes i almenara; 4 de les 12 llengües que hi havia: les de Rambla-Petra, les del braç de l'Alqueria Fonda, les dels braços del Mig i de Dalt, i les de la Fila Ampla i Fila Fonda. I quant als molins, només en queda rastre també de 4 d'ells, d'un total de 23 que existiren durant el segle XIX i principis del XX.

ASSUT

En primera instància cal destacar la conservació de l'assut i les instal·lacions annexes, perquè és un element fonamental del sistema, i que es remunta al segle XVII com a element arquitectònic individual. Malgrat les repetides riuades documentades que han obligat a reparacions periòdiques durant segles, l'escala de l'assut és una obra arquitectònica de notable bellesa i mèrit, tota ella de carreus i sense massa reparacions a simple vista, si bé enterbolida per l'escenari de canyars que l'amaga de forma quasi general. També conserva els arcs de les goles o boques de la séquia, si bé és el punt més difícil de documentar materialment per estar sempre mig sumergit en l'aigua. L'almenara, de grans dimensions, conserva els fonaments de carreus tot i que la comporta metàl·lica és de la segona meitat del segle XX en ser assolada l'anterior per la riuada de 1957, tal com va passar també amb la casa de les comportes i les pròpies comportes de les goles.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

RESUM

1. Atenent el perill de noves revingudes del Túria així com de plans d'ordenació territorial que poguen afectar-lo, sembla necessari recomanar una protecció individual per a aquest indret.

LLENGÜES

Desgraciadament la representació de les llengües no és tan optimista; estan completament desaparegudes les llengües originals de Rambla-Algirós, que eren les principals del sistema, mentre que les segones en importància, les de Rambla-Petra, tot i conservar-se en el lloc, han estat modificades i soterrades sota una densa capa de formigó fa molts pocs anys, no restant aparentment rastre dels carreus antics. Malgrat això, semblaria necessari procedir a una revisió de l'obra duta a terme, a la fi de poder constatar si és possible recuperar alguns dels elements arquitectònics antics.

Les altres llengües secundàries, internes de cadascú dels braços, han desaparegut també de forma sistemàtica, tant la fonamental del braç d'Algirós, situada vora l'actual Avinguda d'Aragó, com les successives del braç de Rambla, des de la de Rams-Escamarda vora el carrer Alboraia, fins a les situades dins dels actuals jardins de Vivers. Només en aquest braç de Rambla i en un secundari anomenat les Files es conserven unes llengües, les de la Fila Ampla i la Fila Fonda, si bé soterrades i en una vorera. Aquestes tenen carreus en la seua construcció, per la qual cosa es recomana una avaluació arqueològica del seu estat.

Hi ha alguna possibilitat de què tant les llengües de Rams/Escamarda, al carrer Alboraia, com les d'Escamarda/Alegret, i Alegret/Les Files, aquestes dues dins de la zona ajardinada dels Vivers en el seu límit nord, estigueren en major o menor mesura soterrades per correspondre l'emplaçament a via pública i jardí, respectivament. El tipus d'obra d'urbanització hauria pogut no afectar-les totalment. En canvi les llengües de Rams/Arquet, situades al cantó dels carrers Doctor Moliner i Arts Gràfiques, varen ser canviades de lloc en urbanitzar-se la zona en els anys 60 i és més difícil que conserven algun element.

Només en el braç de Petra es conserven dues llengües, just les darreres del braç, perquè les més importants, les de Petra-braç de Campanar, han estat tapades fa un parell d'anys si bé és possible que es mantinga en major o menor grau la seua estructura soterrada vora el camí vell de Campanar a Paterna. Les segones, les del braç de Pouet a Campanar, també han estat urbanitzades fa dos anys i no és tan fàcil que mantinguen la seua estructura soterrada.

Quant a les del final del braç de Petra, les llengües del braç de l'alqueria Fonda, i les del braç del Mig/braç de Dalt, es troben a Poble Nou, vora el camí de Montcada. Les primeres estan soterrades a la vorera davant l'església de Poble Nou, però mantenen la seua estructura de carreus i caldria documentar-les arqueològicament. Quant a les segones, són les úniques conservades a l'aire lliure i sense tapar de tota la séquia de Mestalla; en aquest punt la séquia, de reduïdes dimensions, encara és de terra i la llengua manté bona part de la seua fesomia històrica, si bé quasi no hi havia carreus en la seua estructura i, recentment, s'han instal·lat dos torns de ferro.

Per la seua banda, el braç d'Algirós tenia unes llengües fonamentals, les del braç de Roca i de Carmona, punt a més on es trobaven el partidori del roll d'Algirós i la "parà" del Divendres. Es tractava d'un veritable distribuïdor de l'aigua vers tota la zona paral·lela al vell camí del Grau i el camí d'Algirós, i es trobava a la vora d'aquest darrer camí, prop de les tanques de la vella estació del tren d'Aragó, actual Avinguda d'Aragó. L'indret ha quedat totalment destruït per la construcció d'un edifici d'oficines que dona a aquesta avinguda i al carrer Eolo.

RESUM

1. Les úniques llengües conservades en el seu estat i entorn històric més complet són les darreres del Braç del Mig/braç de Dalt, per la qual cosa es recomana la seua conservació i la del seu entorn.
2. Apuntem també l'interès de les llengües "encofrades" de Rambla/Petra per la seua importància històrica i perquè conserven l'entorn d'horta en bones condicions. En aquest cas cal proposar una prospecció arqueològica per a documentar la supervivència d'elements arquitectònics de pedra picada. A més, des del punt de vista de la recuperació, caldria revertir l'entubat de formigó de la pròpia séquia de Mestalla en aquest punt.
3. Cal documentar arqueològicament les llengües de la Fila Fonda/Fila Ampla, a Benimaclet, i les de l'alqueria Fonda, a Poble Nou, per haver conservat la seua estructura de carreus.

MOLINS

Com s'ha citat abans, dels 23 molins que arribaren a existir vers el 1900 sobre aquesta séquia de Mestalla, hui en dia només en queden 4, amb un divers estat de conservació i interès. Cal subratllar l'al·leatorietat d'aquesta conservació, producte no d'una decisió pel seu valor sinó fruit de la pressió urbana i la casualitat.

D'aquests quatre els més antics són el molí Nou o de la Saidïa, sobre la séquia mare de Mestalla, i el molí dels Frares, sobre la séquia de Petra, ambdós en la mateixa zona de Campanar, vora el camí de Campanar a Paterna, i amb un origen quasi segur islàmic. El treball continuat durant segles ha comportat periòdiques reedificacions, per la qual cosa, si bé són molins documentats en època medieval, arquitectònicament, i sense disposar d'un estudi arqueològic precís, pensem que corresponen més bé a construccions del segle XVI i XVII, si bé també és lògic pensar que part de les construccions i parets siguin anteriors.

Molí Nou o de la Saidïa. Aquest antic molí d'origen medieval i fins i tot islàmic quant al seu emplaçament ha viscut una considerable ampliació de les seues instal·lacions durant el segle XX al caliu del seu ús industrial, que no moliner, la qual cosa emmascara de forma molt notable el que podrien ser les seues estructures més antigues. No conserva maquinària tradicional del molí i la séquia mare de Mestalla es troba totalment soterrada, encara que dibuixa un característic eixamplament del caixer de la séquia en arribar a les entrades dels carcaus del molí. Només amb una intervenció d'anàlisi sobre l'edifici i les seues construccions es podria avaluar el que puga quedar d'arquitectura antiga.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí dels Frares. Actualment és un conjunt d'edificacions de diverses èpoques, fins i tot del segle XX, però el cos més antic és raonablement d'època baixmedieval i amb reconstruccions fins al segle XVII. En aquest cas pot ser no es tracte d'un molí islàmic sinó de finals del segle XIII. Tampoc no conserva maquinària tradicional molinera. Allò més notable, a més de la localització del molí, són les pintures murals sobre el setge militar del castell de Salses, de la segona meitat del segle XVII, i que ja han merescut

l'atenció d'aqueixa Direcció General i un curs monogràfic en la Universidad Internacional Menéndez y Pelayo, coordinat per Luis Pablo Martínez Sanmartín.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Pobres. També situat a Campanar i sobre la séquia mare de Mestalla. Va ser un batà del gremi de paraires de la ciutat de València almenys des del segle XV, però hui en dia pràcticament no es conserva res de l'edificació històrica. La casa que hi ha construïda no sembla correspondre a l'antic molí sinó a una reedificació del segle XX. De tota manera es recomana una prospecció arqueològica de l'indret abans d'una major destrucció.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí dels Alters. Està situat a la vora del camí de Montcada, a Poble Nou, i sobre el final de la séquia de Petra. Es tracta d'un dels nous molins de principis del segle XIX, per la qual cosa arquitectònicament correspon a aquesta centúria. Actualment tampoc no conserva elements de la maquinària tradicional si bé l'edifici manté l'aire d'una alqueria de l'Horta, en acceptable bon estat de conservació perquè estigué en funcionament fins fa poc de temps i al lloc encara hi viuen. El valor afegit que té, en canvi, és la seua ubicació a la vora de les llengües de l'alqueria Fonda i de les llengües del braç del Mig i del braç de Dalt, just a l'inici del darrer espai d'horta que li queda actualment a la séquia de Petra.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

MOLINS DESAPAREGUTS

De la resta de molins ja enderrocats, alguns es troben sota edificacions urbanes o en mig de carrers, per la qual cosa no tenen valor patrimonial arquitectònic directe, però si el poden tenir arqueològic.

Molí de l'Estrela. Situat sobre el caixer de la séquia mare, en terme de Paterna i davant Quart de Poblet, és el primer en el recorregut, i el darrer en la construcció, ja que ho va ser per part de la pròpia Comunitat de Regants de Mestalla l'any 1850. Actualment està completament assolat i en un camp erm vora el caixer, per la qual cosa és factible una intervenció arqueològica, si bé no sembla massa imprescindible atenent la seua modernitat constructiva.

Molí de la Marquesa. Estava situat també sobre la séquia mare, vora l'actual Avinguda de les Corts Valencianes, en un solar extens de propietat municipal en el qual destaca ben enlairat el fumeral construït a finals del segle XIX per a dotar d'energia de vapor extra a la instal·lació. Com a tal casal és un edifici completament assolat, sense rastre dels fonaments ni tampoc del caixer històric de la séquia de Mestalla. Atenent que era un casal d'origen medieval i fins i tot islàmic, així com el caràcter d'ús públic del solar, sembla raonable demanar l'oportú informe arqueològic sobre aquest indret, el qual, en tot cas, haurà de dur-se a terme en el moment en què es plantege la construcció d'aquesta parcel·la.

Molí de l'Esperança o de Palomar. També totalment assolat, estava situat sobre la séquia mare de Mestalla, vora l'Avinguda de Burjassot i cantoner a l'actual carrer Cuirassat. No en queda rastre i creiem que estava sota unes finques construïdes en dit punt cap a la dècada del 1970, per la qual cosa, tot i ser un molí d'origen medieval i prou ben documentat durant segles, no és raonable que hi queden restes.

Molí del Comte o de Ponça. També totalment assolat, estava situat en el braç de Campanar del braç de Petra, prop del cementeri de Campanar i vora el camí vell de Paterna, allà on començava el camí del Pouet. Abandonat fa anys, ha estat enderrocant fa

cosa de tres anys, i fa uns mesos s'ha urbanitzat tot aquest espai, desapareixent el rastre de la seua ubicació. Es tracta d'un altre molí d'origen medieval i podria ser que sota la recent urbanització quedaren els elements hidràulics del casal perquè no haurà calgut un gran moviment de terres per a les obres dutes a terme.

Molí d'Orellana o de Bueso. Aquest casal va ser enderrocat a les primeries del segle XX per a fer una sèrie d'edificacions que amb el temps restarien incloses dins el perímetre que ocupen actualment les instal·lacions de la Conselleria de Cultura a l'Avinguda de Campanar. Per aquesta raó no hem trobat rastre exacte ni tan sols de la seua localització, llevat que estava al final del braç del mig o de Campanar de la séquia de Petra, ja prop del punt on aquesta queia en la séquia mare de Mestalla. El tenim relativament ben documentat des de la seua construcció en els primers anys del segle XIX, per la qual cosa i com a element arquitectònic no té la rellevància d'altres edificacions molt més antigues.

Molí d'Horta o de San José. També totalment assolat hui en dia, estava situat sobre la séquia de Petra, just quan aquesta es creuava amb la séquia mare de Mestalla en la zona alta de Campanar. Actualment ha quedat en un solar darrere una gasolinera que hi ha a les esquenes de les Escoles Professionals Sant Josep, a l'Avinguda de les Corts Valencianes. Creiem que és també un molí d'origen medieval i, tot i la recent urbanització viària del seu entorn, l'emplaçament es troba en un solar erm i sense edificacions, per la qual cosa pensem que caldria fer també una valoració arqueològica de les restes abans d'iniciar qualsevol intervenció per a construir.

Molí de Sant Vicent. També desaparegut completament, ni tan sols hem pogut situar el lloc exacte on s'hi trobava. Aproximadament correspon a un emplaçament sobre la séquia de Petra quan gira vora l'Avinguda de Burjassot, davant l'hort tancat de l'Estrela, en direcció a les cases de l'Olleria. La zona ha estat construïda amb edificacions modernes els darrers anys i és molt probable que aquest molí, d'altra banda molt modern (meitat del segle XIX), haja acabat sota una de les noves finques.

Molí de Villacampa. És un dels molins més antics de la séquia de Mestalla, segur d'origen medieval i molt probablement fins i tot islàmic. Estava situat en una

cantonada del carrer Visitació, sobre el braç de Rambla, i la fàbrica en què es va convertir durant la primera meitat del segle XX degué ser enderrocada per a fer una finca nova a finals dels anys 1960. L'any passat fou enderrocada la finca veïna i això va permetre fer una actuació arqueològica sobre el caixer d'arribada de la séquia al molí i l'entrada dels carcaus, si bé alguna part havia estat assolada per obres modernes. És possible que sobre la primera finca veïna puguin sobreviure part dels carcaus medievals, perquè va ser edificada sense garatge.

Molí de Rams. Estava situat sobre la séquia mare de Rambla-Rams, en un espai que fou edificat en la dècada de 1920, quan començà a urbanitzar-se l'inici de l'actual Avinguda Blasco Ibàñez. Tot indica que el punt exacte d'ubicació d'aquest molí és el centre del carrer Bernat i Baldoví, entre les dues fileres de xalets antics que sobreviuen, raó per la qual és factible pensar que resten elements constructius en el subsòl.

Molí de Tarongers. Estava situat sobre la séquia de Rambla-Escamarda, en el límit nord actual del recinte dels jardins de Vivers. Va ser assolat ja fa unes dècades i no queda rastre de la construcció. Era un molí d'origen medieval, sembla que transformat com fàbrica durant el segle XX, la qual cosa potser va fer desaparèixer la seua traça més antiga. De tota manera es troba en una zona ajardinada, per la qual cosa no deixa de ser factible la possibilitat d'una actuació arqueològica puntual.

Molí de Bas. Era el primer molí situat en el braç d'Algiròs, en l'actual barriada de Marxalenes i darrere l'actual Escola d'Idiomes. És un casal ben documentat des del segle XIV i és raonable creure que fóra fins i tot islàmic, però actualment no en queda rastre ja que sembla haver-se construït una finca moderna al damunt.

Molí de la Trinitat. Estava situat vora el Convent de la Trinitat, en un extrem de les cases que hi ha entre ell i el riu Túria. Aquesta zona ha estat objecte d'una recent actuació urbanística que ha enderrocant bona part de les cases antigues i ha fet de noves, per la qual cosa és molt probable que no quede rastre del casal moliner.

Molí d'Huguet o d'Huet, o del Remei. També desaparegut completament, estava situat prop del molí de Saposa, en el braç d'Algirós, i en la zona on actualment estan els

jardins de Monforte i la Clínica Quirón. Aquesta zona fou edificada a principis del segle XX, per la qual cosa no és probable que puga trobar-se rastre de l'edifici.

Molí de Saposà. Estava situat molt a prop de l'anterior i també ha desaparegut completament malgrat el seu interès per tractar-se d'un molí d'origen islàmic, documentada la seua donació en temps del rei Jaume I, a meitat del segle XIII. De fet, hem aconseguit reunir una acceptable sèrie documental sobre la seua continuada existència des d'aquella època fins al segle XIX, quan va ser propietat de l'erudit Joan Ignasi Orellana. Fou enderrocat molt a principis del segle XX, per la qual cosa no hem aconseguit trobar un plànol amb la seua ubicació exacta i no sembla probable que en queden restes.

Molí de Pilades o de Peguera. Estava situat també en el braç d'Algiròs, vora el passeig de l'Albereda i davant de l'actual edifici de la Piscina València. Actualment hi ha un edifici modern al lloc, on s'hi troben les oficines de MUFACE, i no sembla probable que en queden restes malgrat l'interès del casal històric per ser també d'origen medieval si no islàmic.

Molí de Penya-roja. Era el darrer del braç d'Algiròs i funcionava amb les aigües sobrants. Estava situat vora el camí del molí, a l'actual inici de l'Avinguda de França, prop del nou pont sobre el riu. Enderrocat fa pocs anys, actualment el lloc exacte correspon a un nou carrer que s'ha obert recentment i que ha rebut el nom de Camí de Penya-roja.

RESUM

1. Per raons no estrictament del sistema de reg, el molí que en principi té més valor de la séquia de Mestalla seria el dels Frares, per les pintures murals conservades.
2. Pel seu interès podem jerarquitzar els quatre molins conservats en aquesta séquia: primer el molí dels Frares, després el Molí Nou, a continuació el molí dels Alters i, finalment, el molí de Pobres. Cap dels quatre conserva maquinària però sí sembla que conserven les construccions hidràuliques subterrànies i una part major o menor de l'edificació. Resulta imprescindible un informe arquitectònic i arqueològic per a poder avaluar correctament el seu interès material més enllà de l'històric.
3. Seria possible fer una actuació arqueològica en algun altre molí, abans de què s'edifique definitivament en el seu recinte. Concretament parlem del molí d'Horta, encara emplaçat en un solar, i el mateix passa amb el molí de la Marquesa, vora l'Avinguda de les Corts Valencianes, o el cas del molí de Tarongers, situat a la part nord del jardí de Vivers.

6.2.2. SÉQUIA DE RASCANYA

La séquia de Rascanya és la segona que pren l'aigua del riu Túria per la banda esquerra, i passa per la zona de Campanar, Marxalenes, cruïlla del camí de Montcada amb el carrer Sagunt, zones d'Orriols i monestir de Sant Miquel dels Reis, passant ja als termes de Tavernes Blanques, Alboraià i Almàssera, en aquest darrer cas després de creuar el barranc del Carraixet per dos punts.

Per a una millor orientació, podríem dividir el seu traçat en cinc trams; primer, la séquia mare fins a les llengües del Martell, situades a tocar del camí de Montcada; un segon espai és el d'Orriols, entre dites llengües i la zona de Benimaclet per l'est i el monestir de Sant Miquel dels Reis, pel nord, espai vertebrat pels braços de Sant Miquel i d'Orriols. Un tercer tram seria la pròpia séquia mare, des del punt anterior fins a les llengües d'Alboraià-Almàssera, ja vora el Carraixet; el quart tram seria tot el regadiu d'Alboraià, vertebrat per la séquia de la Riquera, i el d'Almàssera, que comprèn el seu terme municipal; i el cinquè seria el conjunt de séquies derivades de les del Palmar i de Vera, les quals s'integraren durant el segle XIX en la xarxa final de la séquia de Rascanya.

TRAM COMÚ DE LA SÉQUIA MARE

1. Assut, comportes i almenara.
2. Molí del Sol.
3. Molí de Sant Pau.
4. Molí de la Torreta.
5. Partidor del Roll de Caputxins o de la Saidia.
6. Molí de Plantes, o de Pròsper.
7. Llengües del Martell: braç d'en Blanc i braç del Martell.
8. Pont de les llengües al camí de Montcada.

Braç del Martell.

9. Partidor del Braç de Guatla.
10. Molí de Serra
11. Llengües de Casanova: braç de St.Miquel i braç d'Orriols.

Braç de Sant Miquel o roll de Sant Jeroni

12. Molí de Sant Miquel o de Montanyana

Braç d'Orriols

13. Molí d'Orriols.
14. Molí de Navarro.
15. Partidor de la Fila de la Governadora.

Braç d'en Blanc o séquia mare

16. Partidor de Torrella
17. Molí d'En Blanc, i partidor

18. Partidor del Braç de la cadira de na Mascona
19. Pont d'en Falcó (o de l'Anell?).
20. Llengües Alboraia-Almàssera: braç d'Almàssera i braç d'Alboraia o de la Riquera

Braç d'Almàssera

21. Cano del Carraixet.
22. Roll de l'Alquerieta.
23. Roll de la Creu.
24. Molí d'Almàssera.
25. Llengües de Barres.
26. Braç de la Plaça.
27. Braç de la Cadena.

Braç d'Alboraia-Séquia de la Riquera

28. Roll del Comunet.
29. Molí de la Barraca o de l'Ascensió.
30. Llengües del Gaiato-Miracle
31. Cano del Gaiato
32. Molí d'Alboraia.
33. Molí de la Mar.

Séquies del Palmar i de Vera

34. Molí dels Fleixets.
35. Molí d'Estenaga.
36. Llengua de Masquefa-Palmar.
37. Llengua de Palmar-Calvet.
38. Molí de Gamba.
39. Molí de Masquefa.
40. Molí de Farinós.
41. Partidor de la séquia de les Moles.
42. Molí de Vera.

D'aquesta llarga llista, hem seleccionat en un segon nivell aquells elements que considerem els essencials del sistema hidràulic de la séquia de Rascanya, destacant aquells que encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i hem ressaltat aquells que han estat inclosos en el fitxer informàtic:

1. [Assut, comportes i almenara.](#)

2. [Molí del Sol.](#)

3. Molí de Sant Pau.

4. Molí de la Torreta.

5. Molí de Plantes, o de Pròsper.

6. Llengües del Martell.

Braç del Martell.

7. Molí de Serra

8. Llengües de Casanova: braç de St.Miquel i braç d'Orriols.

Braç de Sant Miquel o roll de Sant Jeroni

9. [Molí de Sant Miquel o de Montanyana.](#)

Braç d'Orriols

10. Molí d'Orriols.

11. Molí de Navarro.

Braç d'en Blanc o séquia mare

12. Molí d'En Blanc, i partidor

13. [Llengües Alboraia-Almàssera](#)

Braç d'Almàssera

14. [Cano del Carraixet.](#)

15. Molí d'Almàssera.

16. Llengües de Barres.

Braç d'Alboraia-Séquia de la Riquera

17. [Molí de la Barraca o de l'Ascensió.](#)

18. [Llengües del Gaiato-Miracle.](#)

19. Molí d'Alboraia.

20. Molí de la Mar.

Séquia del Palmar i de Vera

21. Molí dels Fleixets.

22. Molí d'Estenaga.

23. [Llengua de Masquefa-Palmar.](#)

24. [Llengua de Palmar-Calvet.](#)

25. [Molí de Gamba.](#)

26. Molí de Masquefa.

27. [Molí de Farinós.](#)

28. [Molí de Vera.](#)

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE RASCANYA.

En el moment actual la séquia de Rascanya ha perdut una part notable de la seua xarxa de reg, concretament la que va des de l'assut fins al monestir de Sant Miquel dels Reis, la qual cosa correspon en bona mesura al terme municipal de València i a l'espai on s'hi trobaven la majoria dels elements arquitectònics. En canvi conserva millor la xarxa de reg final, la corresponet a la part baixa del terme d'Almàssera i, en major mesura, al terme d'Alboraia.

Sobre un llistat total de 28 elements notables, Rascanya conserva mig assolat el seu assut, dues llengües sobre un total de cinc importants, i sis molins d'un total de 19 que arribaren a existir a finals del segle XIX, si bé tres d'ells estan situats en les séquies d'extremals, les del Palmar i de Vera, que foren incorporades al sistema de la séquia en el segle XIX. També cal fer esment de les ruïnes del cano sota el Carraixet, un dels pocs exemples d'aquesta arquitectura a l'Horta.

ASSUT

Es tracta de la instal·lació més amenaçada a curt termini en aquesta séquia pel seu estat d'abandonament i el perill d'aterrament. Es troba en el caixer antic del Túria, el que va quedar amortitzat arran de la construcció del llit nou del riu en la dècada de 1960, i la pròpia comuna de la séquia no l'utilitza en haver-se traslladat en aquella època la pressa d'aigua al nou assut comú de diverses séquies conegut com "La Cassola" o assut del Repartiment, vora Quart de Poblet.

Actualment hi ha muntanyes d'escombraries a curta distància de les escales, i també és continuat el tràfec de camions aterrant l'antic llit a pocs centenars de metres aigües avall per la construcció del Parc de Capçalera.

Les goles i les comportes estan en bona part destruïdes per l'obra de canalització entubada de la nova séquia de Rascanya que ve des de la Cassola i li creua pel mig, tot i que encara és possible identificar part dels seus elements. A la vora s'hi troba el caixer de l'almenara, però ha desaparegut la comporta i els seus mecanismes. Fa molts pocs

anys s'enderrocà amb maquinària pesada el que quedava de la caseta de l'assut, i també part dels carreus de l'almenara, que s'hi troben al costat. L'assut està aterrat per la seua part interior, però sembla fàcil el buidament d'aquests materials. A l'altra punta de les escales es va fer una comporta moderna per a la pressa d'aigua de la séquia de Rovella després de la riuada de 1957, però l'assut antic de Rascanya quasi no s'ha vist afectat per aquesta obra. El lloc, que està abandonat, ha quedat a uns centenars de metres de la zona inclosa en el Parc de Capçalera, essent una llàstima que un element arquitectònic d'aquesta envergadura no fora inclòs i quede absurdament en un terreny de ningú.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

CANO DEL CARRAIXET

La séquia de Rascanya es divideix en dos braços a les llengües d'Alboraia-Almàssera, en terme de Tavernes, i seguidament el braç d'Almàssera creua el barranc del Carraixet mitjançant un sifó o cano per a poder regar aquest terme municipal. Es troba construït en dit barranc, a dos-cents metres aigües amunt de la carretera vella de Barcelona, i actualment s'està construint just al seu costat el nou caixer del barranc del Palmaret perquè desguase al Carraixet i s'eviten les revingudes.

Durant segles el braç d'Almàssera degué passar el barranc mitjançant canaletes o arran de terra amb una mena d'assut que feia de caixer, però al segle XVIII va ser construït el primitiu cano soterrat amb carreus de grans dimensions. Aquest cano antic va ser substituït a principis del segle XX per una nova conducció moderna que és l'actual en ús. El cano primitiu va ser destruït en rebaixar i canalitzar el llit del Carraixet després de la riuada de 1957, i hui en dia només resta un fragment tallat en vertical a la vora del terme de Bonrepós i Mirambell, si bé podria haver més tram soterrat darrere d'allò visible, així com restes més difoses al cantó de Tavernes. És evident el perill de pèrdua total dels vestigis d'aquesta construcció del segle XVIII, per la qual cosa es recomana una intervenció arqueològica urgent per a la documentació de les seues característiques materials.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

RESUM

1. Assut: Cal una protecció immediata del conjunt format per les escales de l'assut, les goles i l'almenara, evitant el seu aterrament i el procés de destrucció ja encetat; també sembla urgent aprofitar el que ja no circula el riu per a poder documentar arqueològicament totes les seues estructures. Es tracta de l'únic assut que permetria, per eixa raó, un veritable estudi exhaustiu.
2. Cano: Cal una actuació arqueològica urgent en els reduïts vestigis que resten del cano del segle XVIII a la vora del terme municipal de Bonrepós i Mirambell. És real el perill de destrucció per les obres en marxa per a canalitzar fins aquest punt el barranc del Palmaret.

LLENGÜES

Hem pogut documentar fins a cinc llengües en el traçat de la séquia de Rascanya, si bé, per la morfologia dels braços secundaris, sospitem l'existència d'un parell més de les quals no queda rastre. D'aquestes cinc, tres ja han desaparegut, entre elles les més importants que eren les del Martell situades vora el camí de Montcada; en canvi es conserven encara en bon estat les segones en importància sobre la séquia mare, les llengües d'Alboraia-Almàssera, i unes de final de sistema i prou més modernes, les del Gaiato-Miracle.

Llengües d'Alboraia-Almàssera. Estan situades just al final de l'esmentada séquia mare, en el límit occidental del terme de Tavernes Blanques, prop del camí de Tavernes a Carpesa, i a la porta del desaparegut Molí de Canyars. Mantenen la seua ubicació i forma antiga, construïdes amb carreus i un llarg espigó central actualment lluit, són pràcticament les més grans i importants que resten sense tapar entre totes les séquies de l'Horta de València. Es recomana directament un estudi acurat així com la seua protecció.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Llengües del Gaiato-Miracle. Estan situades al final del braç de la Riquera o d'Alboraia, en terme d'aquesta població i prop del barranc del Carraixet. Són unes llengües secundàries del sistema, al final d'un braç ja partit abans, i tenim indicis arxivístics de què pugen correspondre a modificacions del sistema de reg de la séquia de Rascanya durant el segle XIX, ja què l'objectiu més evident del braç del Gaiato és regar aquesta partida situada a l'altra banda del barranc del Carraixet. Antigament el salvava mitjançant un canal de ferro, i fa pocs anys va ser substituït per un sifó, però sembla que el seu objectiu és més bé separar l'aigua del terme municipal d'Alboraia del recorregut previ per la séquia d'Almàssera. Atenent les poques llengües conservades es recomana també la seua protecció.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Quant a les llengües desaparegudes, són les següents:

Llengües del Martell. Eren les més importants de tota la séquia de Rascanya i les que donaven aigua al braç d'Orriols. Estaven situades vora el camí de Montcada, cruïlla amb l'actual carrer Economista Gay, i han estat tapades en urbanitzar-se aquest carrer, que continua sota el nom de carrer Llorers fins a l'avinguda de la Constitució. Els testimonis orals indiquen que no foren canviades de lloc sinó recobertes, però pergueren la seua funcionalitat en ser anul·lat totalment el braç d'Orriols. Sembla possible, per tant, que es troben part d'elles sota l'asfalt.

Llengües de Casanova. Podríem qualificar-les com les terceres en importància a l'hora de la distribució de l'aigua de la séquia de Rascanya, perquè permetien el repartiment entre el braç de Sant Miquel i el braç d'Orriols. Estaven situades prop del carrer Sagunt, al costat del barri de cases obreres conegut com "Dom Bosco", actualment cantó entre els carrers Juan Reig Genovés i Baeza, on s'hi pot veure la tapa metàl·lica del partidori. En realitat aquest punt està canviat, perquè la planimetria catastral de la dècada del 1930 indica que estaven sota les finques de davant, construïdes en els anys 1950 o 60. Per aquesta raó és previsible que no hi queden restes.

Llengües de Barres. Són unes llengües secundàries dins el sistema, situades ja en el braç propi d'Almàssera, per a repartir l'aigua entre les dues bandes del nucli urbà antic d'aquesta població de l'horta. Estaven situades passat el molí d'Almàssera, a uns tres-cents metres de la Creu Coberta que hi ha a l'antiga carretera de Barcelona, vora el Carraixet. Actualment el punt correspon a un grup de vivendes unifamiliars adossades situades al carrer d'Almàssera, i les llengües han estat traslladades al jardí que hi ha a l'altra banda del carrer, per la qual cosa no és probable que hagen sobreviscut restes materials.

RESUM

- 1) Les llengües més representatives conservades són les d'Alboraia-Almàssera, en terme de Tavernes Blanques, tant per la seua importància en el sistema de Rascanya com per ser les de major envergadura i prou ben conservades per tota l'horta de València. Cal actuar amb certa rapidesa per a la seua protecció perquè es troben envoltades d'obres en marxa com ara el desviament del barranc o séquia de la Font, a cosa de 50 metres d'elles.
- 2) Tenen un interès secundari les altres conservades en aquesta séquia, les del Gaiato-Miracle, tant per trobar-se en un repartiment d'aigua secundari en el conjunt del sistema com per tractar-se molt probablement d'una construcció del segle XIX. No obstant això i atenent que només sobreviuen dues llengües en aquesta séquia i són les úniques del terme d'Alboraia, sembla lògic també proposar la seua protecció.

MOLINS

La séquia de Rascanya va arribar a tindre fins a 19 molins hidràulics en funcionament als voltants del 1900, incloent els cinc situats en allò que originalment eren les séquies de francs i marjals. D'ells hui en dia resten en peu només sis, tot i que algun d'ells amb molt poca relació amb el seu caràcter històric o molt modificats per les transformacions industrials del segle XX. Una vegada més aquells que remunten els seus orígens fins i tot a època islàmica han desaparegut en la seua quasi totalitat. D'aquests sis molins, de major a menor interès i estat de conservació podem avaluar:

Molí de l'Ascensió. També va ser conegut com molí de la Barraca i està situat sobre la séquia de la Riquera, braç de la séquia d'Alboraia i vora el barranc del Carraixet, en el límit dels termes municipals d'Alboraia i Tavernes Blanques. És clarament el que es troba en millor estat i més complet de tota la séquia de Rascanya, i un dels pocs que conserva maquinària tradicional en prou bones condicions malgrat el seu abandonament funcional des de la riuada del 1957. Els seus orígens són del segle XVIII, concretament el permís de construcció per l'Intendent General del Regne és de l'any 1762, i pocs anys després ja estava en funcionament. És probable que la part de l'alqueria en què es troba el casal també pugui ser d'aquesta època, tot i que té ampliacions més modernes annexes i modificacions en part de l'edifici. És dels poquíssims molins que continua habitat hui en dia a l'Horta com a explotació agrícola, la qual cosa ha contribuït al manteniment de l'edifici i la conservació de les màquines. Manté dos jocs de moles complets, així com tot el conjunt de peces de la límpia i una gran cernedora de farina, tot en fusta i aparents bones condicions. També manté bona part si no tota la infraestructura hidràulica, i la séquia encara passa al seu costat amb aigua. El perill més evident que té és l'ampliació dels polígons urbans veïns a la fàbrica de porcellana Lladró, si bé pot jugar en el seu favor el que físicament és terme d'Alboraia. Cal recomanar una protecció pensant en el valor que té com casal de molins, si no dels més antics arquitectònicament, sí com a edifici de la segona meitat del XVIII i amb la maquinària pràcticament completa.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Sant Miquel. Està situat sobre l'antic braç de Sant Miquel, actualment anul·lat, i forma part d'un vell conjunt d'edificacions conegut com l'alqueria Albors, tot ell ubicat a l'actual carrer Santiago Russinyol de València, a cent metres del monestir de Sant Miquel dels Reis. Els orígens d'aquest molí són medievals, de principis del segle XIV concretament, i va estar en funcionament fins a principis del segle XX, si bé l'edifici actual és probablement una construcció del segle XVII. El casal va ser durant segles del veí monestir de Sant Miquel i hui en dia és de propietat particular tot i que l'edifici annex és municipal i ha estat restaurat fa dos anys. No conserva la maquinària tradicional però, malgrat l'estat de clausura física del casal, és presumible la conservació de l'arquitectura hidràulica. Des del punt de vista patrimonial es tracta d'un edifici històric ben representatiu de l'arquitectura de les alqueries de l'horta, en un emplaçament urbà que facilita molt el seu accés i amb l'inconvenient parcial de la pèrdua de la séquia que li subministrava l'aigua. Cal recomanar per tant la seua protecció així com la realització d'estudis arquitectònics i arqueològics per a una millor comprensió del valor patrimonial de l'edifici.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Vera. Està situat sobre la séquia del mateix nom, un antic extremal de Rascanya modernament incorporat al seu sistema hidràulic. El casal es troba al límit nord del terme municipal de València, ja tocant el d'Alboraia, i annex a la coneguda ermita de Vera, darrere de la Universitat Politècnica de València. Els seus orígens són també medievals si bé la primera notícia segura de la seua existència és de principis del segle XVI. El conjunt està format per diversos cossos també de cronologia diferent, amb una reduïda part interna de clara arquitectura baixmedieval tal com va posar en evidència un estudi arqueològic dut a terme a principis dels anys 90 per Conxa Camps. El cos on s'hi troba la sala de moles així com la bassa anterior a ella tenen una factura molt més moderna, del segle XVIII si no fins i tot del XIX, tal com evidencien també els arcs dels carcaus, mig submergits en l'aigua estancada d'un toll. Actualment la séquia està desviada i no té dotació d'aigua corrent. No conserva maquinària i l'estat de l'edifici és de deteriorament elevat tot i mantenir-se en peus. Fa un mes s'ha encetat una intervenció o possible restauració dirigida per la empresa pública Tragsa, de la qual no hem aconseguit més informació sobre els seus objectius. Es recomana la seua protecció.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí del Sol. Es tracta del primer molí situat sobre la mateixa séquia mare de Rascanya, en l'espai d'horta de Campanar i prop del camí vell de Paterna. Actualment el casal ha quedat inclòs en el perímetre septentrional del "Parc de Capçalera" i existeix un projecte d'actuació sobre ell. Des del punt de vista patrimonial, es tracta del darrer molí construït en aquesta séquia, concretament en la dècada del 1870 per la qual cosa la seua arquitectura correspon a una edificació d'aquesta cronologia moderna sense antecedents de cap tipus. L'edifici es conserva en acceptable bon estat exterior si bé l'interior ha estat modificat en gran mesura pels usos agrícoles dels darrers temps; no hi queda rastre de la maquinària i la séquia, al seu pas pel molí, està coberta, si bé manté el flux d'aigua. Atenent la intervenció immediata sobre l'edifici no cal pensar en el perill de la seua desaparició si bé és una incògnita el tipus d'intervenció que se li puga fer.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Farinós. Aquest molí està situat també sobre la séquia de Vera, vora el camí de Farinós que li dona el nom i just a cavall dels límits municipals de València i Alboràia. Actualment ha quedat a cosa de 100 m d'una de les rotondes de la ronda nord, entre l'avinguda de Catalunya i l'entrada a Alboràia. Com s'ha dit abans, aquesta séquia és de les d'extremals i no gaudia d'un corrent usual d'aigua, sinó tan sols les de pluges i les caigudes d'altres séquies, per la qual cosa no era idònia per a bastir un molí. Va fer-se un primer intent de construcció del casal l'any 1794 per part d'Antonio Palavicino, propietari de l'alqueria, però plantejà conflictes amb el veí molí de Masquefa, i no fou fins 1817 que per fi va dur-se a terme l'obra per part del nou propietari, Tomàs Benet.

Atenent l'estructura del cos de l'edifici del molí és molt probable que corresponga efectivament a aquesta època de principis del segle XIX, amb els carcaus i les seues voltes encara ben conservats dins la mateixa séquia i tots ells de rajola. L'alqueria consta d'altres dos cossos, dels quals un és més antic que la part del casal. No conserva res de la maquinària al seu interior i és utilitzat com una vivenda temporal pels seus propietaris, trobant-se el conjunt en un bon estat. Atenent la seua antiguitat i carència d'elements notables del molí, sembla recomanable el seu inventari i catalogació com a arquitectura de principis del segle XIX.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Gamba. Està situat sobre la séquia del Palmar, en el seu tram final ja en la zona propera a la mar, i en terme municipal d'Alboraia. Inicialment la séquia i el molí foren part dels extrems d'aquest terme, i va ser en la segona meitat del segle XIX quan es varen incorporar al sistema i comuna de Rascanya. Antigament va ser conegut com molí de Jamba, i també de la Mare de Déu, sent la referència més antiga d'ell de meitat del segle XVII. Tot i això, el conjunt d'edificis actuals és pràcticament tot del segle XX arran de la seua conversió en una indústria farinera mecanitzada; només l'antic casal conserva l'estructura exterior del que sembla una alqueria del segle XIX.

Històricament no va ser un molí important perquè només gaudia d'aigua alguns mesos a l'any, quan el barranc/séquia portava aigua, bé per pluges bé per escorrenties, per la qual cosa és anomenat l'any 1848 com un "molí sec". Atesa aquesta limitació, en temps de la 1ª Guerra Mundial va ser transformat en una veritable indústria amb maquinària mecanitzada, instal·lant energia elèctrica per al seu moviment, la qual cosa implicà l'abandonament del molí tradicional hidràulic.

Hui en dia es conserven les màquines del seu darrer període de funcionament, a la dècada del 1970, quan treballava amb pinsos, però no hi queda res de la maquinària tradicional. També la séquia ha estat desviada per fora de l'antic casal, si bé és possible que reste alguna part dels carcaus i les voltes, soterrades amb una capa de formigó. Al pati conserva tres moles tradicionals, d'elles un joc de "La Ferté", però com a molt són de principis del segle XX. En conjunt no pot destacar-se cap element significatiu, podent considerar-se que no queda res del molí tradicional; només la possible conservació dels carcaus, soterrats, i amb una cronologia no coneguda.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

MOLINS DESAPAREGUTS

Com s'ha explicat abans, la gran majoria dels molins que varen existir sobre la séquia de Rascanya ja han desaparegut, entre ells la majoria dels d'origen medieval, si bé d'alguns d'ells resta alguna part de la seua construcció. Per ordre geogràfic aigües avall són els següents:

Molí de Sant Pau. Tradicionalment fou el primer situat sobre la séquia mare de Rascanya fins la construcció del molí del Sol a finals del segle XIX. Es trobava a l'horta de Campanar, entre dita població i el riu, lloc que hui correspon a un jardí públic situat vora l'hospital "9 d'octubre", en el cantó dels carrers Vall de la Ballestera i Eduardo Soler i Pérez. Era un molí d'origen medieval, fins i tot d'època islàmica perquè és un dels citats en les donacions que el rei Jaume I va fer de molins a l'horta de Campanar en el "Llibre del Repartiment". Va continuar en funcionament durant tots els segles posteriors, i en la primera meitat del segle XVII va ser propietat de la família Guitart, ciutadans de València. L'any 1665 va ser comprat pel col·legi de Sant Pau de València, de l'orde dels Jesuïtes, entitat de la que prengué el nom tradicional fins ara. A finals del segle XVIII fou embargat i venut en subhasta amb la resta dels béns d'aquest orde religiós i el 1817 era propietat del Comte de Ripalda, qui el tenia arrendat a moliners professionals. Va ser dels últims en funcionar en aquesta séquia i va restar abandonat en la dècada del 1970. Ha estat assolat anys després arran de la urbanització de l'entorn de Campanar i hui en dia només resta en peus el fúnebre de finals del segle XIX, bastit per a augmentar la potència de les màquines. Com està en mig d'un jardí és possible que restara soterrat sense gran destrucció el caixer de la séquia i els carcaus de l'antic molí, els quals podrien ser almenys en part d'origen medieval. Per aquesta raó resulta més factible la realització d'un informe arqueològic de l'indret.

Molí de la Torreta. Es tracta del segon molí que existia tradicionalment sobre la séquia mare de Rascanya i es trobava en la zona coneguda com Tendetes de Campanar, vora l'antic camí de València en aquesta població. Hui en dia correspon a les escales del carrer peatonal anomenat Creuer, cantó al carrer Joaquín Ballester, a la vora del complex sanitari "La Fe". Es tracta també d'un molí d'origen medieval, datable en

època islàmica perquè correspondria a un dels set molins donats a l'horta de Campanar pel rei Jaume I els anys 1239-40 i inclosos al “Llibre del Repartiment”. Tal com pot veure's en un plànol de la zona de l'any 1873, formava part d'una alqueria de major entitat composta per diverses edificacions però actualment no resta res d'aquests edificis, enderrocats per a construir unes finques en els anys 1970. La séquia de Rascanya encara passa, tapada, pel lloc però no és raonable pensar que hi queden restes potser llevat del propi salt del molí sota les escales del carrer peatonal.

Molí de Plantes. Es tracta del tercer molí situat sobre la séquia mare, a la zona oriental de Marxalenes i antiga partida del “Fons de la Belenguera”. Actualment la zona pertany al barri conegut com “Cases de Barrinto”, entre el parc municipal de Marxalenes i l'avinguda de la Constitució, i la localització exacta del casal correspon a unes finques situades al carrer Corbeta. Es tracta d'un molí del segle XVIII, del qual es va demanar permís l'any 1778 si bé, per l'oposició de la séquia de Rascanya no acabà de ser construït fins a 1792. De fet durant la primera meitat del segle XIX continuaren els conflictes pel seu funcionament, per afectar a la circulació tradicional de l'aigua en la zona del pont del camí de Montcada. Hui en dia no queda res del casal, situat sota unes finques dels anys 1960 i no és previsible que pugui trobar-se algun element d'ell, tot i correspondre a una edificació com a molt de finals del segle XVIII.

Molí de Serra. Era el primer molí situat a continuació del primer i gran partididor de les aigües de la séquia de Rascanya, les llengües del Martell, i en un punt de tradicional circulació en la zona, vora el camí de Montcada, a 100 metres de l'actual avinguda de la Constitució i a 200 metres del camí de Trànsits. En realitat estava sobre el braç del Martell, mentre que la séquia mare continuava per la seua banda esquerra mantenint la cota en direcció a Torrefiel. Actualment la seua ubicació correspon a un tram del carrer Economista Gay, cantó al mateix Camí de Montcada. Era un dels molins més antics d'aquest sistema hidràulic, d'origen medieval i fins i tot islàmic perquè està documentat a la segona meitat del segle XIII. Lògicament per l'ús continuat de les seues instal·lacions, la seua arquitectura seria modificada en diversos moments però la ubicació i potser els fonaments de l'edifici serien medievals; en el segle XVIII constava de tres moles farineres. Hui en dia no queda res però seria possible que sota la urbanització superficial del carrer, vora el caixer de la séquia de Rascanya que passa al

seu costat soterrada, encara poguera haver elements arquitectònics avaluables i inventariables arqueològicament.

Molí d'Orriols. Aquest molí estava situat ja en un braç secundari de la séquia de Rascanya, concretament en el braç del mateix nom després de partir l'aigua a les llengües de Casanova. Actualment la seua localització exacta correspon a un cantó del pati del col·legi públic situat a la plaça Actor Luis Ramírez, del barri d'Orriols, immediat a les velles cases que resten d'aquest poble. Es tractava d'un dels molins més antics del sistema, documentat també al segle XIII però sens dubte procedent d'època islàmica per ser el molí de l'alqueria de Rascanya, després coneguda com Orriols. Va estar en funcionament fins a la primera meitat del segle XX si bé la seua arquitectura devia correspondre al segle XVIII o potser el XVII, tal com passa en altres molins de la contornada. Hui en dia no queda res del casal ni tampoc de la séquia, anul·lada per la construcció del barri de Nou Orriols. Es mantenen fora del col·legi unes trapes de la séquia que poden correspondre al partididor del molí i no seria impensable que hi restaren els carreus d'aquesta instal·lació.

Molí de Navarro. Es tracta d'un antic molí situat al final del sistema hidràulic, quan acabava de regar el braç d'Orriols i arreplegant les caigudes del braç de Guatla, de la mateixa séquia de Rascanya. Es trobava situat entre Orriols i Benimaclet, en mig de l'horta i vora el camí vell d'Alboraia, en una alqueria que es trobava vora la via del trenet a aquesta darrera població. Actualment el seu emplaçament correspon a unes finques situades vora l'avinguda d'Alfahuir. La notícia més antiga d'aquest molí és de meitat del segle XVII si bé és possible que fora construït la centúria anterior. Sempre va funcionar amb caigudes i esorrenties, per la qual cosa no devia tractar-se d'una instal·lació de grans dimensions i potència. Hui en dia no queda res d'ell perquè el casal ha quedat sota unes finques acabades de construir i dotades de garatge soterrani.

Molí Blanc. Era el darrer molí construït sobre la pròpia séquia mare, ja en mig de l'horta passat el barri antic de Torrefiel, a la partida del Pla de Sant Bernat. Actualment el lloc correspon al cantó del carrer Riu Bidasoa amb el carrer Juan Pinyol, a 100 metres de la nova ronda nord de València. Es tracta d'un dels molins més antics de la séquia de Rascanya, també d'origen medieval; està documentat segur per al segle

XVI i va estar en funcionament fins al segle XX. Hui en dia el molí ha desaparegut completament i la séquia de Rascanya circula soterrada, si bé seria possible que hi restaren alguns elements dels carcaus i part hidràulica del casal atenent que el seu emplaçament és un solar abandonat i sense urbanitzar encara.

Molí d'Almàssera. Es tracta de l'únic molí que existia en aquest terme municipal, situat sobre el braç del mateix nom, al final de la séquia de Rascanya i una vegada passat el barranc del Carraixet. Estava construït en el solar d'una fàbrica que hi ha a 100 metres de la Creu Coberta de l'antiga carretera de Barcelona. Les seues referències més antigues són del segle XVIII però és raonable pensar en un origen fins i tot medieval atenent la clara funció que té de treball fariner per a l'antiga alqueria d'Almàssera. Hui en dia no queda res de l'edifici i la séquia circula soterrada, per la qual cosa no és previsible que en queden restes.

Molí d'Alboraia. Era el molí més antic del poble d'Alboraia, situat al braç de la séquia de Rascanya que creua pel mig del nucli primitiu de la població i que a partir d'aquest punt pren el nom de séquia de la Mar. Actualment la seua localització correspon al cantó del carrer del Molí amb el carrer Colón d'Alboraia. Per ara la referència documental més antiga trobada correspon a meitat del segle XVII, però raonablement es tracta d'un molí d'origen medieval atenent la seua ubicació als afores del nucli urbà antic i la modernitat comprovada dels altres molins del terme municipal. Fins i tot podria pensar-se en què fóra el molí d'origen islàmic de l'alqueria medieval d'Alboraia. Hui en dia no queda res del casal i s'ha construït una casa al seu lloc; la séquia també circula totalment soterrada i tot l'entorn està ja urbanitzat, per la qual cosa no és raonable confiar en trobar-hi restes arquitectòniques.

Molí de la Mar. És un molí situat ja en la perifèria del sistema hidràulic de la séquia de Rascanya, en terme municipal d'Alboraia, i ben avançat el recorregut de la séquia de la Mar, aigües avall del molí d'Alboraia. Actualment la seua ubicació correspon al camí de la Mar, vora el polígon industrial de la població. Aquest molí fou establert pel Batlle General del Regne el 23 de juliol de 1498 i va continuar funcionant fins a principis del segle XX, si bé no va ser mai un casal de gran entitat perquè es trobava a cua del sistema i no rebia aigua en abundància, confiant només en les caigudes

i esorrenties de Rascanya. Hui en dia està assolat i només hi resten alguns vestigis dels fonaments en les parets del caixer de la séquia, així com un portell i una canal paral·lela a la séquia de la Mar. No és raonable que hi hagen més elements.

Molí d'Estenaga. Es tracta d'un altre dels molins situats inicialment en una séquia d'extremals, concretament en el tram final de la séquia de la Font o barranc del Palmaret, poc després de què aquesta passe sota el caixer de la séquia mare de Rascanya. El casal estava a uns 15 metres de la carretera vella de Barcelona, en terme de València i just vora el terme de Tavernes Blanques. Podria tractar-se d'un molí medieval però la referència documental més antiga per ara és de l'any 1620, i encara continuava en funcionament el 1900. Hui en dia no queda rastre material del molí ni tampoc memòria oral de la seua existència.

Molí de Masquefa. Era també un molí d'extremals, construït en el primer tram de la séquia de Vera, probablement en la zona en què se separa el braç o séquia de Masquefa. L'espai és el de la partida del Racó de Sant Llorenç, terme municipal de València limítrof amb el d'Alboraia, i actualment veí a les grans cotxeres del metro. El molí està documentat a principis del segle XIX, l'any 1802, sense que per ara poguem assegurar exactament de quina època era. Hui en dia no queda rastre d'ell ni tampoc hem pogut localitzar el seu emplaçament concret. Les séquies de Vera i Masquefa han estat revestides i realiniades els darrers anys per la Confederació Hidrogràfica i no hi ha indicis materials. Tampoc no n'hi ha memòria oral de la seua existència.

- 1) Dels molins d'origen medieval més antics només resta en peu el molí de Sant Miquel o de Montanyana, situat al costat de la Biblioteca Valenciana, i el molí de Vera, situat vora l'ermita del mateix nom, al camí de Vera. El casal del primer està clausurat i sense maquinària però l'alqueria té una traça presumiblement del segle XVII i és raonable creure que conserve elements arquitectònics medievals. Sens dubte seria el molí a documentar arqueològicament de forma més necessària. Quant al molí de Vera, sí està documentat arqueològicament de forma preliminar i ara mateix s'ha encetat una restauració per part de l'empresa pública Tragsa, que hauria de ser supervisada pels tècnics de la Direcció General.
- 2) El molí de l'Ascensió o de la Barraca, sobre la séquia de la Riquera i al terme d'Alboraia, vora el barranc del Carraixet, mereix una actuació completa sobre les seues instal·lacions; tot i no tenir una antiguitat considerable, arquitectònicament és de finals del segle XVIII, és un dels poquets molins tradicionals complets que resten a l'Horta de València, amb tota la seua maquinària, amb aigua circulant per la séquia annexa i un entorn encara parcialment d'horta. Es recomana la seua protecció i encetar un procés de restauració.
- 3) Dels molins encara en peus, el menys interessant és el Molí del Sol, situat a la séquia mare en terme de Campanar, per tractar-se de l'edificació més moderna —de la dècada de 1870— i no conservar res de la maquinària. En canvi ha estat inclòs en l'actuació que duu a terme l'Ajuntament de València per a fer l'anomenat “Parc de Capçalera”.
- 4) El molí de Farinós, situat entre València i Alboraia, és un edifici del primer quart del segle XIX i no conserva la maquinària. En principi pot tindre més interès com el conjunt de l'alqueria que com a element hidràulic del sistema de Rascanya.
- 5) Hi ha alguns molins desapareguts com el de Serra o el de Sant Joan que podrien aportar noves dades amb estudis arqueològics puntuals.

6.2.3. SÉQUIA DE TORMOS

La séquia de Tormos és la tercera en ordre ascendent per la banda esquerra del riu Túria, i la primera que pren l'aigua per eixa banda de les que formen part del Tribunal de les Aigües de la Vega de València. Sens dubte és la que conserva en major extensió el seu perímetre de reg, i també sense soterrar el traçat de la seua séquia mare la qual cosa contribueix en part a una major conservació d'elements de la seua arquitectura hidràulica. El seu traçat tradicional, després de separar-se del llit del riu Túria a partir d'on comença el llit nou, en terme de Quart de Poblet, circula per la part alta de l'horta de Campanar, als peus de Benimàmet i Burjassot, fent un recorregut en bona mesura paral·lel al de la séquia de Montcada però per una cota més baixa. Des de la séquia mare rega bona part d'aquesta horta històrica de Campanar mitjançant diversos braços entre els quals destaca la Fila de Campanar i el Tragador. Des de Burjassot la séquia mare s'orienta en direcció nord-est en direcció a Borbotó i Carpesa, regant els dos termes així com part del de Burjassot, per a caure finalment a la séquia de Rascanya a la vora del Carraixet. L'altre gran braç de Tormos és el de Benicalap, que regava les dues bandes d'aquest espai més elevat que modernament ha estat vertebrat per l'avinguda de Burjassot, tant per la zona de Beniferri com la final de Marxalenes i l'esquerra situada a grans trets entre aquest darrer barri i la Ciutat Fallera.

De tota manera, per la seua major llunyania de la ciutat i un cabal d'aigua inferior a les séquies de Mestalla i Rascanya –10 files front a 14 de les altres–, mai no va tindre tants molins com les altres dues. Actualment ha perdut en gran mesura el segon gran espai de reg característic d'ella, el braç de Benicalap, amb la corresponent desaparició d'elements del seu traçat.

Fent una primera llista extensa del seu patrimoni hidràulic, podem enumerar per ordre geogràfic aigües avall els següents elements històrics.

TRAM COMÚ DE LA SÉQUIA MARE

1. Assut, comportes i almenara.
2. Molí del Vado, de Manises.
3. Roll de la Canaleta (terme Quart)
4. Roll de Coles (terme de Quart).
5. Roll primer camí de la senda de Quart.
6. Roll segon camí de la senda de Quart.
7. Partidor de la fila o fileta de Campanar.

Fila de Campanar

8. Pont de la fila amb la séquia de Mestalla.
9. Molí de Llobera.
10. Llengües de Miralles: braç de la Fila i braç del Pouet.

Séquia mare

11. Fila o roll del Tragador.
12. Llengües del Tragador de Dins i del Tragador de Fora.
13. Molí de Benimàmet.
14. Roll del Matadero.
15. Roll de les Escoles.
16. Roll de les Penyetes.
17. Roll de la Quadra.
18. Molí de Bonany.
19. Llengües de Benicalap-Burjassot.

Braç de Benicalap

20. Roll de l'Alquerieta.
21. Roll de Pedrenca.
22. Roll de Xaparro.
23. Quadrat de Beniferri i fila del Gorguet.
24. Llengües del Raig: braç de Fernando i braç de Benicalap.

Braç de Benicalap

25. llengües del Volant: braç de Marxalenes i braç del Salt.
26. braç de Carabina.
27. braç de l'Olleria

Braç de Fernando:

28. Fileta del Patriarca.
29. Molí de la viuda de Plantes, o Molí de Pallús.
30. Llengües del braç de Fernando i de la séquia de les Barraques.
31. Llengües de la séquia de les Barraques i la Fileta del Poblenou.
32. Partidor de la Fila de Ferrando.
33. Partidor del braç de la Veleta.

Braç de Burjassot-Borbotó.

34. Séquia de Gascon.
35. Roll
36. Llengües de Burjassot-Alborgí: fila de Burjassot-fila d'Alborgí.

Fila o braç de Burjassot (Burjassot-Godella)

37. Quadrat de Burjassot i séquia del quadrat
38. Molí de Burjassot o de Pallús.
39. Rollet dels Jesuïtes.
40. Rollet del Ferrer.
41. Roll de l'Olivera de Maton.
42. Parà i partidor de la Moleta: Séquia de la Moleta i Séquia dels Avenars

Fila o séquia de l'Alborgí (séquia mare de Tormos).

43. Séquia de l'Alborgí.
44. Molí del Salt.
45. Séquia del Rollet del Molí.
46. Fila de l'Esgarrat
47. Braç de Ferriol.
48. Roll de Xarpa.
49. Séquia del Cementiri.

- 50. Molí de Sebastià o de Colau.
- 51. Llengües del braç de Ferrús i braç de Borbotó.

Braç de Borbotó a final.

- 52. Rollet del Forat.
- 53. Roll de Santa Anna.
- 54. Rollet de la Macarena.
- 55. Roll del Toll nou
- 56. Roll de Pipa
- 57. Roll de la Plaça (de Carpesa)
- 58. Roll de Carabassa.
- 59. Roll del Rico
- 60. Braç del Trencall
- 61. Fila del Xorro.
- 62. Toma del alter de Rovira
- 63. Braç de l'estrella
- 64. Fila de Palanca
- 65. Fila de Bayarri
- 66. Fila del alter de Palanca
- 67. 2ª fila de Palanca
- 68. fila de Palaya
- 69. fila de Tòfol
- 70. fila de Tabernes
- 71. Molí de Canyars.

D'aquesta llarga llista, hem seleccionat en un segon nivell aquells elements que considerem els essencials del sistema hidràulic de la séquia de Tormos, destacant aquells que encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i hem ressaltat aquells que s'han inclòs en el fitxer informàtic:

1. [Assut, comportes i almenara.](#)
2. Molí del Vado de Manises.

Fila de Campanar

3. [Molí de Llobera.](#)
4. [Llengües de Miralles.](#)

Séquia mare.

5. Llengües del Tragador de Dins i del Tragador de Fora .
6. Molí de Benimàmet.
7. [Llengües de Benicalap-Burjassot.](#)

Braç de Benicalap

8. Partidor del Gorguet.
9. [Llengües del Raig: braç de Fernando i braç de Benicalap.](#)

Braç de Fernando:

10. Molí de la viuda de Plantes, o Molí de Pallús.
11. [Llengües del braç de Fernando i de la séquia deles Barraques.](#)
12. [Llengües de l'alqueria dels Moros: séquia de les Barraques/Fileta de Poblenu.](#)

Braç de Benicalap

13. Llengües del Volant.

Braç de Burjassot-Borbotó.

14. [Llengües de Burjassot-Alborgí:](#) fila de Burjassot-fila d'Alborgí.

Fila o braç de Burjassot (Burjassot-Godella)

15. Molí de Burjassot o de Pallús.

Fila o séquia de l'Alborgí (séquia mare de Tormos).

16. [Molí del Salt.](#)
17. [Molí de Sebastià o de Colau.](#)
18. [Llengües del braç de Ferrús i braç de Borbotó.](#)

Braç de Borbotó a final.

19. Molí de Canyars.

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE TORMOS.

En el moment actual la séquia de Tormos manté la major extensió de reg de les tres séquies de la part nord de la Vega de València integrades en el Tribunal de les Aigües, així com bona part del recorregut de la séquia mare si bé és cert que ja ha rebut les primeres reduccions del seu territori històric per la pressió urbanística. Concretament ha desaparegut un reduït perímetre al final de la Fila de Campanar, tocant el polígon del Pouet i dins la zona assignada al Parc de Capçalera, tot i que això no ha generat la pèrdua de cap element arquitectònic significatiu. En canvi és més impactant el procés d'urbanització al voltant de l'avinguda de les Corts Valencianes, entre Campanar i Beniferri, així com l'espai de Marxalenes i el marge dret de tot el barri de Benicalap, entre la Ciutat Fallera i l'avinguda Joan XXIII. En aquest espai sí que s'ha produït la desaparició o està a punt de donar-se de varies llengües i un molí.

Sobre una llista total de 18 elements notables, la séquia de Tormos conserva en prou bones condicions l'assut, tres llengües i dos partidors sobre un total de nou importants, i tres molins d'un total de set que arribaren a existir a finals del segle XIX.

ASSUT

Es troba situat en el riu Túria, entre el terme de Manises i el de Paterna, i a l'altura de la primera població. Actualment ha quedat molt a prop, aigües avall, del nou pont sobre el riu de l'autovia que va de Paterna a l'aeroport de Manises. Consta de l'escala de l'assut, de les goles i les seus comportes, i de l'almenara, i es troba en ple funcionament com en segles anteriors. L'escala de l'assut és la pressa que creua el riu i està feta amb sòlids carreus, desgastats per la força de l'aigua però amb una imatge encara ferma, millor que la del veí assut de Mislata per exemple. El tallamar de la gola és de pedra mentre que els arcs d'entrada a la séquia ho són de rajola. Per la seua banda la gran almenara, immediata a la gola, està encaixada en galzes també de carreus, si bé la comporta, a l'igual que les comportes de la séquia i la caseta en què s'hi troben aquestes darreres són posteriors a la riuada de 1957. En canvi l'escala de l'assut i la gola poden remuntar-se al segle XVIII sinó al XVII, de quan hi ha notícies indirectes sobre la primera construcció d'aquesta obra en pedra.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

RESUM

- 1) Atenent les característiques del conjunt d'elements de l'assut de Tormos, una obra en pedra picada datable en principi al segle XVIII, cal recomanar la seua protecció com element peculiar de l'arquitectura hidràulica de l'horta. L'assut continua sotmès al perill d'una riuada, la qual cosa és més difícil de controlar, però el que caldria assegurar és que qualsevol remodelació material, possible atenent l'estat d'ús de la instal·lació, siga feta amb un informe i supervisió d'aqueixa Direcció General.

LLENGÜES DE TORMOS

La séquia de Tormos té una forma bàsica de distribució de l'aigua per tres grans rogles o espais, l'horta de Campanar, l'horta de Benicalap i l'horta de Borbotó-Carpesa, per la qual cosa pren una forma arborescent que requereix de l'ús de llengües. Fins a huit llengües de major o menor entitat hem pogut documentar en tot aquest sistema hidràulic i, allò més important, es conserven en acceptable bon estat dues de les més importants.

Llengües de Burjassot-Benicalap. Són les primeres i més importants del sistema, les que tallen per meitat la dotació corrent d'aigua de la séquia mare de Tormos entre els seus dos grans espais, el de Benicalap a la dreta d'elles i el de Burjassot-Borbotó-Carpesa per l'esquerra. Com és habitual, no és possible documentar exactament la seua construcció però evidentment formen part del disseny inicial del sistema de Tormos en època islàmica i, malgrat les obres que s'hi hagen fet, mantenen molt probablement la mateixa estructura des d'aleshores.

Estan situades en l'antic límit municipal entre València i Benimàmet, tot i que contemporàniament és terme municipal de la ciutat, i veïnes al camí nou de Paterna; també són veïnes a només trenta metres del molí de Bonany de la séquia de Montcada. Actualment han quedat en un marge ajardinat de la nova autovia que parteix d'aquest punt en direcció a Manises. La llengua conserva la seua estructura física tradicional, a base de carreus, si bé el conjunt ha estat lluit diverses vegades la qual cosa amaga la imatge antiga. A més s'ha construït una caseta sobre la séquia a pocs metres del tallamar, trencant superficialment el seu traçat antic. Més greus són els canvis produïts abans i després d'elles per la modificació del caixer de la séquia mare de Tormos en el seu entorn. Tormos arriba soterrada fins al pontet antic del camí nou de Paterna, que es troba uns 20 metres abans de les llengües, però sobretot està alterat el seu recorregut posterior perquè per la dita autovia s'ha tallat el braç històric de Benicalap i les llengües, en la pràctica, han quedat inutilitzades; encara tallen el corrent però torna a unir-se quinze metres després, existint unes noves llengües fetes fa tres anys cosa de dos-cents metres aigües avall. Aquest fet implica una porta oberta a la seua possible eliminació en qualsevol reforma del caixer de la séquia mare, per la qual cosa es

recomana una immediata protecció del punt així com, quan siga possible, un informe arqueològic sobre l'estat del partidor. Com a objectiu cal pensar en la seua repristinització.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Llengües de Burjassot-Borbotó. Són les segones en importància, situades sobre la séquia mare de Tormos, repartint l'aigua entre el braç principal o séquia de l'Alborgí, que va per la dreta en direcció primer al Molí de la Sal, i el braç de Burjassot-Godella, per l'esquerra, que va en direcció al quadrat de Burjassot i el partidor de la Moleta. Com en el cas anterior, la seua ubicació fou establerta quan va ser dissenyada la séquia de Tormos en època islàmica i el conjunt s'ha mantingut fins al nostre present.

Actualment es troben situades en terme de Burjassot, a la vora del camí vell de Burjassot a València i de la via del metro de València a Montcada, junt al jardí d'un col·legi públic. Físicament estan construïdes de carreus clarament antics i desgastats pel corrent de l'aigua, amb les posts de fusta encara al lloc, i sense recobrir de ciment la seua superfície. Morfològicament tenen la peculiaritat que la gola de l'esquerra té un carreu allargat en terra tapant bona part de la seua entrada; de fet la proporció bàsica d'aigua del tallamar és de dos terços a la dreta i un terç a l'esquerra, si bé és evident que amb un major nivell d'aigua a la séquia mare, més d'un pam, el cabal bota per sobre d'aquesta barrera i pot entrar més aigua al braç de Burjassot-Godella.

L'espai és ara mateix un solar sense urbanitzar i les llengües formen un quadrat envoltat per tela metàl·lica i amb un entorn clarament deteriorat, per la qual cosa és molt previsible que amb la millor intenció del món es plantege més prompte que tard el seu soterrament. Per això recomanem la seua immediata protecció i, al mateix temps, que es propose a l'ajuntament de Burjassot i a la Comuna de Tormos la dignificació d'aquest element hidràulic.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Llengües de Borbotó-Ferrús. Aquestes llengües també es troben sobre la séquia mare de Tormos, si bé ja en un punt prou avançat del sistema hidràulic i, per tant, amb menor pes en el repartiment de l'aigua. Divideixen el cabal entre el braç de Ferrús, per la dreta, que va en direcció a l'antiga alqueria de Coscollar, i el braç de Borbotó o séquia mare, que continua en direcció a aquesta població. Es troben situades a la vora

mateixa del camí vell de València a Godella, al seu marge dret, i després que la séquia haja passat pel molí de Colau. Parteixen l'aigua meitat per meitat. El conjunt està construït amb carreus de pedra picada, amb el seu tallamar i una llosa per damunt d'elles per a poder col·locar una post si és menester. Es conserven amb poques modificacions tot i que visualment s'ha perdut bona part de la seua perspectiva perquè la séquia que arriba a elles per la vora del camí ha estat soterrada i només veu la llum a 50 cm del tallamar. Tot i ser secundàries en el sistema, són un element de distribució de l'aigua dels originals d'època islàmica i cal recomanar també la seua protecció per a evitar un previsible soterrament atenent la ubicació immediata a la carretera estreta i amb tràfic que ha esdevingut el camí vell de Godella.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Llengües de Miralles. Aquest és el nom que rep a les Ordenances de la séquia de Tormos de l'any 1843 un partidor en forma de llengua situat a la Fila de Campanar i que talla l'aigua de forma alternativa entre els dos braços que van en direcció a regar l'antiga partida del Pouet i la vora del cementiri de Campanar. Està situat vora el camí vell de Paterna, en el seu marge dret seguint la direcció de l'aigua, i uns dos-cents metres després de passar la fila del molí de Llobera. Físicament es manté en bon estat i descobert, i no pareix que a curt termini vaja a produir-se el seu soterrament. El problema fonamental és que a la seua vora s'hi troba un dels punts claus i notoris de venda de droga de la ciutat, desaconsellant-se qualsevol visita detallada.

Llengües del Raig. Amb aquest nom apareixen en la documentació del segle XVIII i XIX les primeres llengües del braç de Benicalap, que repartien l'aigua meitat per meitat entre el braç de Benicalap-Marxalenes per la dreta, i el braç de Fernando per l'esquerra. Estaven i estan situades just en el límit dels termes municipals de València i Burjassot, a la vora de la via del metro de València a Paterna i al costat mateix de la nova estació coneguda com "Empalme". Com en els altres casos, la ubicació i morfologia d'aquestes llengües pot considerar-se secular atenent la seua funció bàsica de distribuïdora de l'aigua entre els dos espais posteriors. Arran del creixement urbà de la zona entre Benicalap i el Palau de Congressos de València, com també de l'espai de Marxalenes, hui en dia el braç de la dreta ha quedat pràcticament anul·lat, la qual cosa ha contribuït a què, arran de les obres de l'estació del metro, les llengües hagen estat

modificades físicament. Concretament s'ha soterrat tot el traçat de la séquia en el seu entorn i només resta descobert un tram d'uns deu metres de longitud; les llengües primitives han estat tapades amb formigó, fent-se una caseta al seu damunt, i s'ha obert un nou braç per l'esquerra, el de Fernando, un poc abans d'elles. L'espai és actualment un mínim rectangle envoltat per una tanca metàl·lica i presumiblement el seu destí és acabar soterrat. Es recomana una intervenció arqueològica per a constatar que resta de les llengües originals.

Quant a les altres dues llengües documentades, es troben a poca distància una de l'altra en el braç de Fernando, a la part nord del barri de Benicalap, i ambdues es troben soterrades i amb difícil accés sota una caseta per a les comportes. La primera es troba passat l'antic molí de Pallús, pràcticament a les portes de l'antiga alqueria de La Torre, i talla l'aigua entre el braç de Fernando a l'esquerra i el braç de les Barraques a la dreta. La segona està just darrere l'alqueria dels Moros, i talla l'aigua d'aquest braç de les Barraques. Atenent el seu estat actual poc més pot plantejar-se que intentar una documentació material en allò que siga possible, especialment de les segones perquè el seu espai de reg es va a veure retallat pel creixement urbà vora la Ciutat Fallera.

Les úniques desaparegudes completament són les llengües del Volant, situades en el braç de Benicalap-Marxalenes, vora l'actual carrer Serra d'Agullent. En tot cas són un exemple de què pot passar a curt termini amb les dues anteriors.

RESUM

- 1) Cal actuar ràpidament sobre els dos partidors o llengües més importants del sistema, situats sobre la séquia mare i encara en acceptables condicions, les llengües de Burjassot-Benicalap, i les de Burjassot-Borbotó. Les dues conserven la seua morfologia tradicional i el revestiment modern no les ha afectades en grau elevat. El perill més clar que tenen és, en les primeres, que en la pràctica han estat substituïdes per unes altres en un lloc proper, per la qual cosa pot haver la temptació de redreçar la séquia mare en qualsevol moment. Les segones, en canvi es troben en un espai o plaça a mig urbanitzar vora les vies i pot plantejar-se en qualsevol moment el seu soterrament. Cal protegir el dos llocs a més de fer un estudi de detall.
- 2) Es conserven en bon estat altres dos partidors originals però situats en braços secundaris del sistema i, per tant, de menor importància: el de Ferrús a la vora del camí vell de Godella, i el de Miralles, a la vora del camí vell de Paterna, a Campanar. Sembla oportú recomanar la seua protecció, bàsicament davant una possible ampliació de les respectives carreteres.
- 3) Les altres tres llengües encara existents, les del Raig, i les dues del braç de Fernando, a Benicalap, es troben en la pràctica soterrades i només en la primera és possible pensar en una actuació arqueològica per a documentar-les abans de què la urbanització del lloc vaja a més.

MOLINS DE TORMOS

La séquia de Tormos no ha estat de les més “molineres” de la Vega de València i sens dubte en això ha influït el seu traçat més allunyat de la urbs i el menor cabal d'aigua disponible front a les de Mestalla i Rascanya. Tot i això, fins a set molins varen existir en el seu traçat a finals del segle XIX, si bé els d'origen medieval semblen ser només cinc d'ells. Hui en dia resten en peus només tres, el de Llobera, el de Colau i, especialment pel seu bon estat, el molí de la Sal o del Salt, a Burjassot.

Molí de la Sal o del Salt. Sens dubte es tracta d'un dels millors molins tradicionals conservats a l'Horta de València, tant pel manteniment de la seua maquinària tradicional com perquè, encara hui en dia, és l'únic que manté el funcionament del salt d'aigua per a fer llum i moure les moles. Es tracta d'un molí ben antic, documentat ja al segle XV com el molí de Burjassot, i va passar a mans del Col·legi del Patriarca juntament amb la senyoria del poble en el segle XVI. Està situat a la vora de l'antic camí de València a Burjassot, sobre el braç de Borbotó o séquia mare de Tormos, i a poc més de cent metres de les llengües de Burjassot-Borbotó, si bé a l'altra banda de la via del metro. Hui en dia cal fer unes quantes voltes per a trobar el camí rural per arribar a la seua porta arran de la construcció d'un nou accés a Burjassot des de l'avinguda del mateix nom. Materialment el molí consta de diferents cossos resultat de les ampliacions de l'explotació, especialment considerables en el segle XX; hi ha un cos més antic que correspon al primitiu casal, amb una arquitectura potser del segle XVIII i alguna notable modificació a la façana. La sala de moles primitiva consta de dues moles corrents i encara conserva tota la maquinària mecanitzada dels sistemes de la límpia i les cernedores. En sales adjuntes hi ha altres moles més modernes, elèctriques, que són les que encara treballen actualment per a la fabricació industrial de conglomerat. La séquia encara arriba descoberta per la seua part posterior, on hi ha el partidor de la séquia de l'Alborgí, mentre que ja està soterrada l'eixida des dels carcaus.

Atenent la conservació de la maquinària i la previsible arquitectura del casal primitiu, que podria remuntar-se fins i tot al segle XVII amb algun possible element anterior a la part baixa de l'edifici, cal recomanar la seua protecció i animar les actuacions per a la seua recuperació.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Colau o Sebastia. És un dels pocs molins de l'Horta que es conserva encara en acceptables condicions, abandonat, però amb l'edifici sencer i amb la seua maquinària a l'interior. Es troba situat sobre la séquia mare de Tormos però ja avançada aquesta, després de les grans particions de Benicalap i Burjassot, i a pocs metres abans de les llengües de Ferrús-Borbotó; el casal es troba concretament a la partida de Coscollana del terme municipal de València, a la vora del camí vell de Godella, poc abans del desviament en direcció a Borbotó. Va ser construït l'any 1790 amb dues moles farineres i arrosseres, si bé l'edifici actual sembla més modern, almenys la decoració de la façana que remet a estils de principis del segle XX. Encara circula l'aigua pel casal i, tot i no tractar-se d'un edifici amb excessiva antiguitat sembla adequat proposar la seua protecció pendent d'estudis arquitectònics de major detall, especialment per l'excepcionalitat del fet de conservar la maquinària del segle XX, situació que només es dona en altres tres molins d'aquestes séquies de la Vega.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Llobera. És un dels molins més antics d'aquesta séquia, ja documentat amb aquest nom al segle XV i raonablement continuador d'un molí fins i tot d'època islàmica per la qual cosa seria un dels set molins de Campanar citats al Llibre del Repartiment del rei Jaume I. Es troba situat sobre la fila de Campanar i a la vora del camí vell de Paterna, a pocs metres del molí dels Frares i de la séquia de Petra. Malgrat la seua antiguitat l'edifici que ha arribat als nostres dies sembla correspondre més bé a una típica alqueria del segle XIX, amb evidents modificacions externes de la segona meitat del segle XX per la qual cosa caldria una anàlisi més detallada a nivell arquitectònic per a avaluar si hi queden parts del casal medieval. No hi resta tampoc res de la maquinària, destacant només el fumeral de finals del segle XIX per a dotar-lo de major potència pel reduït cabal d'aigua que circula per aquesta Fila. En principi no sembla una construcció d'especial rellevància però és cert que es troba en un entorn de patrimoni hidràulic concentrat: séquies de Mestalla, Petra, Rascanya i la Fila de Tormos, i els molins de la Saidia, dels Frares i del Sol.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

MOLINS DESAPAREGUTS

Els altres quatre molins històrics d'aquesta séquia de Tormos ja estan desapareguts completament, tot i que en algun cas pot plantejar-se una actuació arqueològica sobre els seus fonaments.

Molí de Canyars. Era un dels molins antics d'aquesta séquia, documentat ja en el segle XVI i estava situat just al final del seu recorregut, a pocs metres d'on cau la séquia de Tormos a la séquia de Rascanya. Aquest punt coincideix amb la localització de les llengües d'Alboraia-Almàssera i està en el límit del terme municipal de València amb el de Tavernes Blanques, a pocs metres de la carretera d'aquesta població a Carpesa. Va funcionar fins a principis del segle XX i, abandonat fa anys, ha estat enderrocant no fa molt i s'acaba de construir una casa nova sobre el seu solar per la qual cosa no sembla raonable el poder documentar materialment el casal.

Molí de Benimàmet. És un altre dels molins antics de la séquia de Tormos, probablement el corresponent a l'antiga alqueria que li dona el nom, i ja l'hem pogut documentar segur en el segle XV, arran de la venda senyorial del poble pel noble Felip de la Cavalleria. Estava situat sobre la séquia mare de Tormos just abans de les primeres llengües, les de Burjassot-Benicalap, abans d'arribar al poble pel camí nou de Paterna, i a pocs metres del gran molí de Bonany de la séquia de Montcada. Hui en dia no queda res d'ell, enderrocant fa uns anys arran de la construcció de la immediata nova autovia de Paterna a Manises, si bé seria possible documentar arqueològicament la planta i alguns elements hidràulics del casal per haver quedat entre l'espai ajardinat lateral de dita autovia i el mateix caixer de la séquia.

Molí de les Rates. Aquest és el nom popular amb què era conegut un molí de poca entitat que va existir sobre la séquia mare de Tormos, a l'altura de Benimàmet i aigües amunt de l'anterior molí d'aquest nom. Concretament es trobava pocs metres després del roll o braçal secundari conegut com "El Tragador", i va quedar assolat fa bastants anys. A finals dels anys 1980 la comuna va refer el caixer de la séquia en aquest punt, eliminant tot indici material d'ell, fins i tot va eliminar el salt en el caixer.

Molí de Pallús. Aquest molí es trobava sobre el braç de Fernando, derivació esquerra del braç de Benicalap, i a la vora del camí vell de Burjassot a València. El tenim documentat només per a la primera meitat del segle XIX, per la qual cosa no sembla es tracte d'un element patrimonial especialment antic. Actualment el lloc es troba entre l'alqueria de la Torre i el motor anomenat "molí de Pallús", i no hi queda res del casal si bé seria possible trobar restes de la planta si es fera una prospecció arqueològica en aquest punt.

RESUM

- 1) La séquia de Tormos no va reunir mai la concentració de casals de molins que es trobaven a les veïnes de Mestalla i fins i tot Rascanya, però en canvi conserva dos dels més complets amb la seua maquinària.
- 2) Destaca clarament el molí de la Sal o del Salt, situat als afores de Burjassot, tant per la seua antiguitat històrica –és d’origen medieval— com per la seua arquitectura –conserva una part notable de la construcció dels segles XVII-XVIII–, com pel manteniment de dos jocs complets de moles i la maquinària complementària tradicional. A més encara circula l’aigua pels seus carcaus i permet moure les moles alguns dies a la setmana. El perill més immediat és el creixement urbà i de carreteres sobre el seu entorn.
- 3) La séquia conserva un segon molí dels més complets de tota l’Horta de València, el molí de Colau o Sebastià, situat sobre la séquia mare vora la carretera vella de València a Godella, en terme de Borbotó. No és un casal antic, ja que va ser construït a finals del XVIII i té algunes modificacions arquitectòniques, però conserva en acceptables condicions la maquinària i l’aigua encara hi passa.

6.2.4. SÉQUIA DE ROVELLA

La séquia de Rovella és la situada a la part més baixa i vora mar del marge dret del riu Túria entre les de la Vega de València, i és també la séquia urbana per excel·lència, la que ha subministrat històricament aigua a la ciutat per al seus usos quotidians i de neteja. Aquesta proximitat ha fet també que, fins i tot des d'època baixmedieval s'haja produït una pressió urbana sobre el seu territori, fent desaparèixer diverses zones. També les fluctuacions històriques de la ciutat han generat l'alteració de braços secundaris i un procés de recobriment de les séquies des de fa molts segles.

Per això no és fàcil fixar un únic traçat històric d'aquesta séquia i dels seus braços, ni tampoc és possible situar un moment exacte per a inventariar tot el seu patrimoni arquitectònic. Aquest ha canviat amb el pas del temps, i séquies i molins que tenim documentats als arxius en els segles XIV i XV, foren enderrocats i eliminats ja fa més de 300 o 400 anys. Lògicament no és gens fàcil situar alguns d'aquests elements quan fa tan de temps que desaparegueren i no es troba el seu rastre arxivístic de forma senzilla. A més a més, el creixement urbà de finals del segle XIX fins a l'actualitat ha urbanitzat la part més extensa del perímetre de reg d'aquesta séquia de Rascanya i del seu braç principal el Valladar. La més extensa i també la corresponent als seus trams inicials i mitjà, això és, els espais on es concentra la gran majoria dels elements d'arquitectura hidràulica, com ara llengües, molins i d'altres partidors importants.

Atenent aquestes circumstàncies, proposem una primera llista extensa d'elements, que presenta algunes deficiències quant a la part de la séquia situada sota la ciutat de València actual, però que a grans trets és la bàsica a hores d'ara:

1. Assut, gola i almenara
2. Molí del Matadero.
3. Molí de la Corona.
4. Partidor séquia de Rovella/Vall Vell o Valladar.

Séquia mare de Rovella

5. Molí de Rovella.
6. Partidor de Romero: braç del roll.
7. Partidor de la Pedra Blava: braç de Russafa.

Braç de Russafa

8. Llengua o partidor del braç dels mitgers.

Séquia mare de Rovella

9. Llengua o partidor de Novelles: braç dels Navarros/braç de Monteolivet.

Braç de Monteolivet

10. La fileta.
11. Fila del carreró o de Montolivet.

Séquia del Valladar

12. Molí de Morera.
13. Llengües del Valladar/Braç d'en Roca.
14. Boquera del Vallet.
15. Molí del xiquets de Sant Vicent o Molí del Valladar.
16. Fila del Pou.
17. Fila dels Aleixandres.
18. Fila de la Inquisició.
19. Fila de Paül.
20. Fila de Lluc.

Partida la Punta:

21. Fila del Racó.
22. Fila de Martinot.
23. Fila del Rol.
24. Fila del Cloró.
25. Fila de Miracielos.
26. Fila de Carabines.
27. Fila de Furió.

A partir d'aquesta llista general, podríem plantejar el següent amb els elements arquitectònics que marcaren més el funcionament del sistema hidràulic, i dels quals només assenyalarem amb color roig el primer d'ells, l'assut, perquè és l'únic que encara es conserva, tot i que de forma parcial, amb la qual cosa ens adonem ràpidament de l'elevadíssim grau de desaparició que pateix aquesta séquia:

1. Assut, gola i almenara.
2. Molí del Matadero.
3. Molí de la Corona.
4. Partidor séquia de Rovella/Vall Vell o Valladar.

Séquia mare de Rovella

5. Molí de Rovella.
6. Partidor de la Pedra Blava: braç de Russafa.

Braç de Russafa

7. Llengua o partidor del braç dels mitgers.

Séquia mare de Rovella

8. Llengua o partidor de Novelles: braç dels Navarros/braç de Monteolivet.

Séquia del Valladar

9. Molí de Morera.
10. Llengües del Valladar/Braç d'en Roca.
11. Molí del xiquets de Sant Vicent o Molí del Valladar.

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE ROVELLA.

Tal com hem explicat anteriorment, el procés d'urbanització de la ciutat de València sobre la seua horta més propera ha afectat profundament l'espai irrigat de Rovella i el seu patrimoni hidràulic, especialment perquè aquest creixement urbà s'ha fet sobre les zones de capçalera i mitjanes del sistema hidràulic, allà on tradicionalment se situen la gran majoria dels elements arquitectònics individuals de certa entitat. Això ha fet que durant el segle XX hagen anat desapareixent pràcticament tots els que hem pogut documentar arxivísticament i també en alguns casos amb la memòria oral dels guardes d'aquesta séquia.

En realitat tot el patrimoni arquitectònic que resta, i en condicions parcials d'integritat, és l'assut, o més concretament part de les escales, mentre que de la resta d'elements no en tots els casos hem pogut fixar amb exactitud la seua localització. Per contra, sempre és esperançador el fet que, periòdicament, amb les obres de construcció de finques en el perímetre de la ciutat antiga, van apareixent segments del traçat d'aquesta séquia, la qual cosa permet documentar arqueològicament les seues característiques. Un bon exemple és l'estudi que es va fer fa pocs anys del caixer subterrani clos amb una volta de carreus i rajoles de la séquia del Valladar, datada l'obra en el segle XV. Potser caldria avançar-se a les actuacions per atzar, que depenen de la voluntat de la promoció urbanística, i plantejar actuacions concretes en alguns carrers i places, malgrat les dificultats tècniques que això representa.

ASSUT

L'assut de la séquia de Rovella es troba en el llit vell del Túria, entre els ponts de Campanar i el del 9 d'Octubre, un poc més avall de l'antiga Presó Model de València i en un espai que actualment està ajardinat i que és conegut com el tram de "Vetges Tu" pel nom de l'estudi d'arquitectes que el va dissenyar. En tot el seu entorn no hi ha ni un sol cartell que identifique que aquelles pedres clarament més antigues que la resta de l'obra són l'assut de Rovella.

Inicialment era un assut de grans dimensions i compacte, construït amb lloses de grans dimensions i argamassa, que si bé havia rebut repetides reparacions al llarg del temps pels trencaments periòdics, pot remuntar els seus orígens als segles XVII-XVIII. El va afectar greument la riuada del 1957, després de la qual restà abandonat, i les obres d'ajardinament esmentades l'han fragmentat en dues porcions i hui en dia només es veuen dos segments aïllats, separats per l'edifici modern de la policia local. A l'extrem sud de l'assut, i vora les altes parets de pedra del caixer del riu, es troben les restes d'una gran almenara tota desmantellada així com la probable gola de la séquia, taponada amb pedres.

Tot i l'estat de ruïna de part de l'assut és possible haver pensat en un altre tipus d'intervenció que haguera respectat més la seua arquitectura i haguera mantingut el paisatge patrimonial del seu entorn. A hores d'ara no sembla que pugui plantejar-se cap actuació sobre aquest punt.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

RESUM

- 1) La séquia de Rovella ha perdut la pràctica totalitat del seu patrimoni arquitectònic hidràulic a causa del procés d'urbanització per part de la ciutat de València sobre una part majoritària del seu perímetre de reg. Tot i que aquest procés ve d'antic, ha estat en el segle XX quan ha estat decisiu.
- 2) Com a construcció individualitzada només es conserven en condicions parcials les escales del seu assut, i no senceres. Fa uns anys va fer-se una actuació a la zona, ajardinant-la, consolidant part de l'obra, i construint un edifici modern al seu centre. No és probable que puga plantejar-se a hores d'ara alguna recuperació major del que ha quedat.

6.2.5. SÉQUIA DE FAVARA

La séquia de Favara ha estat històricament una de les de majors dimensions i volum d'aigua de les séquies de la Vega de València, i també la que té un recorregut de la séquia mare de major longitud i una sèrie de braços també realment importants i llargs en el seu traçat. No debades el seu perímetre de reg s'estén de nord a sud per tot el terme municipal de València, des del riu Túria fins al límit del seu terme, i continua pels pobles de l'Horta Sud fins arribar a Catarroja i Albal. Evidentment tot això ha contribuït al fet que des d'època medieval, quan va ser dissenyada i construïda, fins a l'actualitat haja reunit un patrimoni arquitectònic realment extens, tant en partidors com en artefactes moliners en el seu caixer. A més, el traçat de la séquia mare, amb una llarga séquia de la qual van eixint fins a una dotzena de braços importants, i la manera en què va ser dissenyat el seu repartiment de l'aigua fa segles ha generat que siguen molt abundants les llengües, i de notables dimensions en general. Aquestes construccions han estat objecte de reformes periòdicament però és ben coneguda la resistència dels llauradors a introduir canvis en elles, i la seua antiguitat és centenària. D'una banda, existeix una visura de la séquia de meitat del segle XIV que enumera i identifica totes aquestes llengües. D'altra, com ja hem dit més amunt, la séquia de Favara es l'única documentada en època islàmica, la qual cosa vol dir que la gran majoria d'aquestes llengües són d'aquella època, almenys en la seua ubicació i característiques físiques.

Com és lògic, la séquia de Favara també ha tingut el seu assut històric, en terme de Quart de Poblet ja prop del de Mislata, però lamentablement perdut en l'actualitat per les obres fetes a la capçalera del llit vell del riu Túria. I també té una de les poques architectures hidràuliques subterrànies de tota l'horta de València, un cano o sifó ja molt al final del seu sistema, per a creuar el barranc de Torrent o Massanassa, i passar l'aigua als termes finals de Catarroja i Albal.

A més, per la seua proximitat a la ciutat de València, va existir al segle XIX una nodrida nòmina de molins, alguns dels quals no sols són medievals sinó que els tenim documentats com ja existents en el moment de la conquesta cristiana l'any 1240, com ara el molí de Pala, un dels pocs que encara manté la seua edificació sobre el braç de les Monges en què ha estat sempre.

Encara cal aprofundir en la reconstrucció de la xarxa de reg, que no hem pogut completar quant a la identificació dels braços secundaris de cadascun dels braços

importants. Tot i això, una primera aproximació al que seria la seua estructura organitzativa i els elements necessaris per al seu funcionament ens donaria la següent llista extensa d'elements, com diem, a completar:

1. Assut, gola i almenara.
2. Molí Gran de Mislata, d'Aranda o Nou.
3. Partidor del roll de Lluna.
4. Partidor del roll de Nou Moles.
5. Molí de Nou Moles o de Sanoguera, olim d'en Valls i d'en Gil Pérez.
6. Partidor de Rajosa.
7. Llengües de Sant Jeroni o de Vintimilla.

Braç de Sant Jeroni

8. Molí de Vintimilla.
9. Molí de Don Vicent.
10. Molí de Russafa.
11. Partidor del roll de Mitgers.
12. Molí de Martí, o de Felip Martí.
13. Molí de Mateu, o de Pere Mateu.
14. Molí de la Misericòrdia, o d'Aleixandre.

Séquia mare.

15. Partidor del Roll d'Evaristo.
16. Partidor del Roncador o Roll de la Barca.
17. Llengües del braç de Jesús.

Braç de Jesús

18. Molí de Jesús.

Séquia mare.

19. Partidor del roll de Patraix.
20. Quadrat d'Ambrós.
21. Llengües del braç de les Monges.

Braç de les Monges

22. Molí de les Monges.
23. Molí del Tell.
24. Molí de la Creu o de la Creu Coberta.
25. Molí de les Fonts.
26. Molí de Benjoch o Bonjoc.

Séquia mare.

27. Quadrat de Giner.
28. Partidor de la Fila d'Almelà.
29. Quadrat del Capellà.
30. Quadrat de
31. Llengües del braç de la Gàbia.

Braç de la Gàbia

32. Molí de la Gàbia o de la Closa.
33. Molí de Rodenes.
34. Molí de Pala.

Séquia mare.

35. Llengües del braç Nou.

Braç Nou.

- 36. Molí de Sedaví.
- 37. Molí de Paredes.

Séquia mare.

- 38. Llengües del braç d'Estadella.
- 39. Quadrat o parada de Romeu.
- 40. Llengües del braç de Sant Jordi.
- 41. Llengües del braç d'Alfagar.
- 42. Partidor del braç de la Cadira.
- 43. Quadrat del molí de Benetússer.
- 44. Llengües del braç de la Fila de Benetússer i del braç Mitjà.
- 45. Molí de Raga o de Benetússer.
- 46. Llengües del braç de la Mola.
- 47. Llengües del braç d'Orba.
- 48. Llengües del braç de Massanassa.

Braç de Massanasa

- 49. Molí de Massanassa.
- 50. Llengües de Massanassa.
- 51. Primer braç.
- 52. Segon braç.
- 53. Braçet dels Codonyers.
- 54. Braç del Mig
- 55. Braç de l'Alquerieta.
- 56. Braç del Barranc.
- 57. Molí de Navarrete.

Séquia mare.

- 58. Cano del barranc de Torrent o de Catarroja.
- 59. Llengües de Catarroja-Albal.

Braç de Catarroja

- 60. Molí de Catarroja.
- 61. Molí Nou, de Catarroja.

D'aquest molt llarg llistat podríem deixar els elements fonamentals centrats en els partidors de llengua i en els molins, i ens quedaria una nòmina un poc més curta com aquella per a documentar de forma més completa. Destasquem els elements que hui en dia encara queden en peus o sense estar tapats i resaltem aquells que tenen oberta una fitxa informàtica a la base de dades de l'annex.

Només amb una ullada pot constatar-se la catàstrofe que s'ha produït quant al patrimoni arquitectònic d'aquesta séquia de la Vega, en part produïda pel recobriment amb lloses de formigó de tot el caixer de la séquia mare fins a Catarroja. Així, totes les llengües han quedat tapades, la major part és cert que per quedar clarament en zona urbana, però hi ha algunes al sud del llit nou del Túria, especialment les d'Estadella i Sant Jordi, que poden ser recuperades sense massa problema. La llista és la següent:

1. **Assut, gola i almenara.**
2. Molí Gran de Mislata, d'Aranda o Nou.
3. Molí de Nou Moles o de Sanoguera, olim d'en Valls i d'en Gil Pérez.
4. Partidor de Rajosa.
5. Llengües de Sant Jeroni o de Vintimilla.

Braç de Sant Jeroni

6. Molí de Vintimilla.
7. Molí de Don Vicent.
8. Molí de Russafa.
9. Molí de Martí, o de Felip Martí.
10. Molí de Mateu, o de Pere Mateu.
11. Molí de la Misericòrdia, o d'Aleixandre.
12. Llengües del braç de Jesús.

Braç de Jesús

13. Molí de Jesús.
14. **Llengües del braç de les Monges.**

Braç de les Monges

15. Molí de les Monges.
16. Molí del Tell.
17. Molí de la Creu o de la Creu Coberta.
18. Molí de les Fonts.
19. Molí de Benjoch o Bonjoc.
20. Llengües del braç de la Gàbia.

Braç de la Gàbia

21. Molí de la Gàbia o de la Closa.
22. Molí de Rodenes.
23. Molí de Pala.
24. Llengües del braç Nou

Braç Nou

25. Molí de Sedaví.
26. Molí de Paredes.
27. **Llengües del braç d'Estadella.**
28. **Llengües del braç de Sant Jordi.**
29. Llengües del braç d'Alfagar.
30. Llengües del braç de la Fila de Benetússer i del braç Mitjà.
31. Molí de Raga o de Benetússer.
32. Llengües del braç de la Mola.
33. Llengües del braç d'Orba.
34. Llengües del braç de Massanassa.

Braç de Massanasa

35. Molí de Massanassa.
36. **Llengües de Massanassa.**
37. Molí de Navarrete.
38. Cano del barranc de Torrent o Catarroja.
39. Llengües de Catarroja-Albal.

Braç de Catarroja

40. Molí de Catarroja.
41. Molí Nou, de Catarroja.

AVALUACIÓ DEL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC DE LA SÉQUIA DE FAVARA.

La séquia de Favara és la de major longitud en el traçat de la séquia mare d'entre totes les de la Vega de València a més de ser de les que porta una major dotació d'aigua, però és també una de les que té el seu perímetre de reg més a prop del nucli urbà de València i, per tant, en els darrers anys s'ha vist molt afectada pel creixement de la ciutat. Això ha afectat de forma directa a una bona part del seu perímetre de reg de la zona de capçalera i del tram mitjà, fins al llit nou del riu Túria, al nord del qual està desapareixent a tota velocitat el que queda del seu paisatge patrimonial. Entre altres coses el caixer de la séquia mare ha estat tapat en tot el seu traçat, la qual cosa ha comportat el recobriment de la dotzena de llengües, en general de grans dimensions, que tenia i que encara té però sota el ciment. A més, els diversos i importants braços secundaris de tota la primera part de la séquia, el de Sant Jeroni, el de les Monges o el de Jesús, pràcticament han desaparegut del tot, i amb ells els diversos molins que hi havia. De fet aquesta expansió urbana i també les obres del llit nou del Túria han fet desaparèixer fins i tot el seu assut històric soterrat sota una muntanya d'enderrocs.

Però la segona part de la séquia de Favara, a partir del llit nou del Túria i que s'endinsa pels pobles de l'horta-sud, entre Sedaví i Albal, tampoc no ha tingut millor evolució. El creixement urbà i sobretot industrial d'aquestes poblacions entre la vella carretera reial de Madrid i la pista de Silla ha reduït de forma dramàtica els espais de reg tradicionals de Favara i ha fet desaparèixer pràcticament tota la seua arquitectura hidràulica important. És cert que Favara encara rega bastants fanecades a l'extrem del seu perímetre tradicional, en el que eren els extrems de camps d'arròs ja en l'àrea d'influència de l'Albufera, però justament aqueixa zona és la que conserva menors elements arquitectònics significatius per tractar-se del final del traçat dels braços. Potser l'element individual més notable que resta en aquest espai final siga el cano o sifó sota el barranc de Xiva o Torrent, el qual, justament pel seu caràcter és francament invisible per a l'observador no especialitzat.

De la llista d'elements anterior podem constatar que actualment podem considerar desaparegut o soterrat l'assut, queda una llengua secundària i dos principals mig soterrades, i la resta fins a 16 totalment soterrades o desaparegudes ja; quant als

molins, només queden 4 sobre un total de 24, a més en molt diferent estat de conservació; i només podem afegir el cano o sifó com a darrer element arquitectònic. Anem ara a avaluar amb un poc més de detall tots aquests elements:

LLENGÜES

Quant a les llengües i partidors del sistema, aquesta séquia és la que va reunir un major nombre d'aquests elements i a més, en general, de notables dimensions. Fins a 14 hem pogut documentar fins al moment present, tot i que és probable que acabem trobant la referència d'algun més, evidentment ja desapareguts. Una peculiaritat d'elles és que la gran majoria es troben a la mateixa séquia mare i això per la concreta morfologia física que presenta aquesta i l'organització del seu espai hidràulic amb relació al poblament del territori que cal regar. Bàsicament són una llengua lateral al caixer de la séquia mare, normalment de dimensions notables, d'un metre a metre i mig d'ample, i sols la darrera de totes, la de Catarroja-Albal, té un partidor de meitat per meitat. Desgraciadament tot el caixer de la séquia mare ha estat tapat amb grans lloses de formigó, la qual cosa també inclou les llengües, i a hores d'ara la gran majoria d'elles poden considerar-se soterrades o perdudes.

Tot i això hi ha algunes que encara poden permetre un estudi parcial i, fins i tot, pensar en una rehabilitació del seu estat tradicional. Les situades al principi del sistema, més dins per tant del nucli urbà de València, són les que no tenen recuperació; podem donar per perdudes les llengües de Rajosa, Sant Geroni i Roll de la Barca, i també l'antiga situada al cementeri d'Alfafar, a més de les de la Gàbia i el Braç Nou, afectades en el seu moment per les obres del Pla Sud i canviades de lloc. Altres estan totalment soterrades davall d'un edifici com les del braç de Jesús i les del braç Mitjà-Fila de Benetússer, aquesta sota el nou auditori "El Molí" de Benetússer. I la majoria de les restants estan tapades sota les lloses de ciment del caixer de la séquia mare; n'és el cas de les llengües d'Orba, la Mola, Massanassa, Catarroja-Albal, i les del braç de les Monges. Tot i això, per exemple aquestes darreres estan situades en una vorera mal urbanitzada del final del carrer Montesa, darrere de l'Hospital Peset i l'institut Juan de Garay. Tot l'espai està formigonat però hi ha una caseta per a les antigues comportes i hi ha unes trapes metàl·liques que poden ser alçades i veure's part del tallamar, en

condicions higièniques clarament dolentes això sí. El que vol dir això és que amb certa planificació i mitjans materials podria fer-se en algunes d'elles aproximacions parcials a les seues característiques materials.

De tota manera volem ressaltar l'existència de dues notables excepcions. Es tracta de les llengües d'Estadella i de Sant Jordi, situades també sobre la séquia mare i a l'extrem sud del terme municipal de València, en el límit amb el de Paiporta. Ací també està tapada la séquia, però no el braç corresponent, la qual cosa permet documentar els fonaments de la llengua a la part baixa i avaluar com ha estat recrescuda amb formigó per a instal·lar la coberta de lloses, si bé, en l'estat actual, no és possible veure el conjunt de la llengua, ni tampoc l'extrem del tallamar, per la qual cosa no és possible mesurar-les i aclarir la seua planta. A canvi té el valor afegit que els dos braços encara mantenen el seu caixer de terra, la qual cosa permet fer-se una bona idea de com eren aquestes séquies abans del seu revestiment. A més, el braç d'Estadella té a uns 200 metres aigües avall, un xicotet partidori en carreus de pedra que és un molt bon exemple de minillengua secundària.

Atenent, per tant, el nivell de destrucció del patrimoni hidràulic d'aquesta séquia cal parar especial atenció en aquestes dues llengües, situades a més en un entorn que encara és relativament d'horta extensa malgrat la cada vegada més abundant xarxa de carreteres que el creuen. Aquesta zona de la pedania de La Torre pot esdevenir un dels darrers nuclis d'horta que representen el paisatge patrimonial de la séquia de Favara, amb la inclusió d'aquestes dues llengües que proposem siguen protegides i rehabilitades al seu estat anterior al recobriment.

MOLINS

La séquia de Favara va anar acumulant al llarg de la seua història una de les nòmines més extenses de molins construïts sobre els seus caixers d'entre totes les de la Vega de València. Fins a 24 casals hem pogut documentar a finals del segle XIX, el moment en què hi hagué més, dels quals vora una quinzena són anteriors al segle XVI. Es tracta per tant d'un patrimoni arquitectònic de notable entitat i que, en alguns casos, es remunta segur a molins que ja existien abans de la conquesta cristiana com ara el molí de Pala, citat al Llibre del Repartiment de València en l'any 1240.

Però el procés d'urbanització i abandonament d'aquests edificis també ha estat imparabile i hui en dia de dita nòmina només en queden 4 en condicions que podem considerar encara identificables com a tals. Es tracta del molí del Tell, del molí de Raga o de Benetússer, del molí de la Closa o de la Gàbia, i del molí de Pala. La resta es troben totalment desapareguts i no de tots hem pogut identificar la seua localització exacta, especialment dels més acostats a la ciutat antiga de València com ara els molins del braç de Sant Geroni, o s'han construït blocs de finques a sobre com en el cas del molí de major entitat, el molí de Nou Moles situat a prop de l'avinguda Pérez Galdós. Només en algun d'ells pot plantejar-se una actuació de tipus arqueològic per a documentar la seua planta i potser algun element de la part hidràulica i subterrània del casal, com ara el molí de Massanassa, enderrocada la fàbrica de farina que el va substituir no fa més d'un any i que encara és un solar, o potser també el molí de les Monges, just a l'inici del braç del mateix nom i que també és encara un solar.

Quant als què es troben en condicions encara d'estudi i avaluació, són els següents:

Molí del Tell. És un vell molí fariner i arrosser situat al braç de les Monges i a uns dos-cents metres al davant de la porta principal del cementeri general de València, concretament al carrer Tomàs de Villarroja i en el límit del nou parc municipal de la Rambleta. Es tracta d'un casal d'origen medieval, documentat segur el 1422 i probablement el 1325, que ha estat funcionant fins a la riuada del 1957. Al llarg dels temps ha patit diverses reconstruccions, la més notable i quasi total en el segle XVII, arquitectura que és la que pot observar-se en bona mesura actualment. Està adossat a una notable alqueria del segle XVIII, conformant dos cossos annexes però clarament identificables. Al seu interior conserva dues moles i als carcaus hi ha restes de la part hidràulica, si bé ja fa temps que la séquia no passa pel lloc.

La qüestió més significativa és que es troba en procés de restauració per part de l'empresa que ha dut a terme les obres del Parc de la Rambleta i va a ser rehabilitat totalment amb la seua maquinària del segle XX. Fins ara s'ha dut una completa actuació arqueològica per part de P. Berrocal i és previsible que ens trobem davant del primer i millor molí documentat materialment de tota l'horta de València. Tot i l'actuació en marxa recomanem l'establiment d'un nivell de protecció així com la supervisió en

aquest i altres casos de les actuacions dutes a terme perquè al final no deixa de ser una empresa privada més enllà de l'evident capacitat dels tècnics que han intervingut.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Raga o de Benetússer.

Es tracta d'un dels pocs molins situats sobre la séquia mare de Favara, en el límit oest d'aquest terme municipal veí ja al de Paiporta i vora el camí vell de Picassent. Actualment forma part del Centre Cultural El Molí i han edificat un auditori municipal en l'espai que ocupaven els antics magatzems del molí, amb un evident impacte visual en la construcció del casal. Aquest molí també està documentat al segle XV i ha estat en funcionament fins a la dècada del 1960 si bé ja en el segle XX es va convertir en una moderna fàbrica d'arròs que aprofitava el salt d'aigua per a generar-se electricitat. L'edifici té l'estructura reformada d'una antiga alqueria del segle XVIII i, probablement la part del molí és anterior, però en el segle XX el seu interior va ser modificat i aprofitat al màxim per a instal·lar una enorme i molt complexa fàbrica industrial d'arròs que tenia fins a 4 pisos de màquines connectades. És d'assenyalar que s'ha conservat la major part d'aquesta maquinària, en gran part de fusta, així com les moles industrials per a l'arròs. No es tracta per tant d'un molí tradicional sinó d'un magnífic exemple d'arqueologia industrial a sobre d'un antic casal d'origen centenari.

Per totes aquestes qüestions recomanem la protecció del lloc i de la seua maquinària, i la proposta de plantejar una actuació per a la seua rehabilitació.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de la Closa o de la Gàbia.

És un vell molí situat a la vora del camí vell de Picanya, a la partida de la Closa, i construït sobre la séquia o braç de la Gàbia. Actualment ha quedat just al davant del nou Tanatori municipal de València i a la vora mateix de la via de servei de l'autovia del marge esquerre del llit nou del Túria. De fet la construcció d'aquesta va enderrocar part dels corrals del conjunt d'edificacions que conformaven l'alqueria en què estava el molí. Els seus orígens també són medievals i l'hem pogut documentar segur al segle XV almenys, i va estar funcionant fins a meitat del segle XX. Hui en dia consta d'un xicotet casal més antic a l'extrem sud del conjunt, i un altre cos de dos pisos d'altura al seu costat que correspon a una transformació arquitectònica del segle XVIII-XIX, la qual va ser aprofitada a principis del XX per a

ampliar el casal instal·lant més màquines. Al seu interior no queden restes de la maquinària actualment però la séquia encara passa pel seu costat. El seu estat de conservació és regular perquè pateix un cert grau d'abandonament, que es fa més evident a les teulades. Per contra, cal indicar que l'entorn ha quedat inclòs en l'àrea afectada pel parc de la Rambleta, tot i que en una zoma extrema sobre la qual caldria intervindre de forma acurada per tal de poder recuperar aquest interessant elements d'arquitectura hidràulica, ja que no sembla que estiga contemplada cap actuació concreta en el projecte d'execució d'obra.

Atenent la desaparició de la gran majoria dels molins de la séquia, recomanem la seua protecció.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí de Pala. És un dels altres vells molins medievals d'aquesta séquia, també situat al braç de la Gàbia però ja ben avançat aquest. Concretament està situat ara al mig de la pedania de La Torre, ja al sud del llit nou del Túria, en l'extrem d'una fàbrica de plàstics i cantó al carrer Molí de Pala. Els seus orígens són dels més antics dels molins de l'Horta, perquè està citat al Llibre del Repartiment de València de l'any 1240, i l'hem documentat també als segles XV, XVII i XIX. El casal és de reduïdes dimensions i no sembla haver tingut ampliacions de gran entitat com va passar al molí de Benetússer o al mateix molí de la Closa, però sí se li va afegir probablement una màquina de vapor com indicaria el fumeral situat a prop. No és possible documentar millor la seua arquitectura interior perquè l'edifici es troba clausurat de portes i finestres, sense accés possible, però l'exterior sembla correspondre més als segles XVIII-XIX com sol passar a la majoria de molins de l'Horta. La séquia encara passa pel seu costat, soterrada, i és possible que conserve arquitectura de la part hidràulica. Atenent els pocs molins que queden i la seua especial antiguitat com espai de molins, recomanem efectuar un estudi arquitectònic i arqueològic de detall per a poder avaluar correctament la seua entitat patrimonial.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

CANO

El cano del barranc de Xiva o de Torrent. Es tracta d'un dels dos elements d'arquitectura hidràulica individual d'aquesta séquia, i un dels dos únics sifons juntament amb el de la séquia de Rascanya al barranc del Carraixet, d'entre totes les séquies de la Vega. Es troba situat a l'esmentat barranc, també conegut com barranc de Massanassa o Catarroja, entre aquests dos termes municipals, i a pocs metres de la nova carretera CV-402. La seua funció històrica és salvar el barranc sota terra per a evitar la destrucció de la séquia per les periòdiques revingudes, i arquitectònicament és un canal de pedra picada i argamassa soterrat, del qual només són visibles les dues casetes a l'entrada i l'eixida que fan funció de respiradors. Quant al seu origen, no n'hem trobat encara documentació concreta però sembla raonable remuntar-ho al segle XVIII atenent l'època en què es va construir el del Carraixet. Anteriorment la séquia creuaria aquest punt per canaletes o potser una mota al mig del mateix barranc, molt més estret que no el llit que s'acaba de construir per a evitar inundacions.

El problema fonamental d'aquest element és el seu caràcter subterrani, que el fa invisible i difícil d'estudiar materialment, i també impedeix un major interès per la seua existència. En tot cas i atenent que es tracta d'una obra d'enginyeria probablement del segle XVIII hem de recomanar la seua protecció.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

ASSUT

L'assut. Concretament i parlant de l'assut històric de Favara com a element arquitectònic especial, aquest es trobava al vell llit del riu Túria, al final del terme municipal de Quart i prop del de Mislata, i va veure's totalment afectat per les obres de desviament del Pla Sud. Primer fou inutilitzat i després acabà soterrat amb veritables muntanyes d'enderrocs de fins a 8 m d'altura en aterrar-se tota aquesta part del riu vell. Que sapiguem mai no es va fer un estudi material d'ell i hui en dia ni tan sols és segura la localització exacta per la gran transformació de l'entorn.

- 1) La séquia de Favara és una de les de majors dimensions, recorregut i perímetre de reg de la Vega de València, la qual cosa ha contribuït juntament a la seua curta distància de la ciutat històrica, a què haja acumulat un considerable patrimoni arquitectònic hidràulic. Però aquesta mateixa major relació urbana ha fet que el creixement de València, i de la resta dels pobles pels quals passa, haja contribuït a una desaparició molt considerable de les seues edificacions i partidors.
- 2) Dels elements arquitectònics individuals, l'assut està totalment perdut soterrat al caixer vell del riu Túria. Quant al cano que hi ha al barranc de Xiva o Torrent, és una construcció probablement del segle XVIII que just pel seu caràcter subterrani és manté en bones condicions però per això mateix és poc valorable per la seua invisibilitat. El seu entorn està en obres de canalització del barranc i recomanem prendre una mesura de protecció d'aquest sífó.
- 3) De la dotzena llarga de llengües amb què constava aquest sistema hidràulic, poden considerar-se quasi totes perdudes pel procés de soterrament i cobriment de la séquia mare de Favara. Sobre quatre d'elles podria fer-se algun tipus d'estudi arqueològic, sempre amb dificultats materials, però resten dues, les llengües d'Estadella i de Sant Jordi, al límit meridional del terme de València, pedania de La Torre, que tenen destapat i amb caixer de terra original el braç secundari respectiu i pot plantejar-se de forma més acceptable el seu estudi i, en el seu cas, rehabilitació atenent que estan en un entorn encara d'horta. Recomanem la protecció explícita d'aquestes dues llengües.
- 4) Quant als molins, fins a 24 varen existir a finals del segle XIX però la gran majoria han desaparegut i no en queda rastre material. Només quatre poden ser considerats significatius i tots ells tenen un origen medieval si bé la seua arquitectura, més o menys modificada, sol ser dels segles XVII-XVIII. Entre ells destaca el molí del Tell, actualment ja en procés de restauració emmarcat en el parc municipal de la Rambleta; el segon en interès és el molí de Raga, a Benetússer, un magnífic exemple de

maquinària industrial d'un molí d'arròs del segle XX insert en una alqueria probablement del segle XVIII i sobre un casal de molins almenys del segle XV.

- 5) Els altres dos, el molí de la Closa i el de Pala, es troben en un estat d'abandonament total però es manté la seua estructura arquitectònica. No semblen conservar maquinària i cal fer un estudi arquitectònic detallat del conjunt per a una correcta avaluació del seu valor patrimonial. El de la Closa es troba en un entorn encara rural si bé en procés de transformació com a parc, i el de Pala ha quedat insert ja entre cases. Recomanem l'establiment d'alguna mesura de protecció inicial i la realització d'un estudi detallat.

6.2.6. SÉQUIA DE MISLATA

La séquia de Mislata és la segona en ordre descendent per la banda dreta del riu Túria entre les que formen part del Tribunal de les Aigües de la Vega de València, localitzant-se el seu territori de reg en els termes municipals de Mislata i Xirivella, i en part de la zona occidental del terme de València. Està envoltada pels perímetres de reg de la séquia de Quart i Faitanar per l'oest, i per la séquia de Favara per l'est.

El seu traçat tradicional transcorreix en un llarg primer tram de séquia mare vora el riu Túria, en termes de Manises i Quart de Poblet, i es manté en unes condicions relativament tradicionals. Poc abans d'arribar a l'inici del llit nou del riu, Mislata girava cap al sud-est i començava el seu espai de reg si bé el punt clau de distribució de l'aigua era el molí de Cabot, d'on partien la majoria dels braços significatius en què es dividia de forma radial el sistema hidràulic. Bàsicament tenia espais de reg al voltant del braç dels Moros, al nord del poble de Mislata; al llarg del braç dels Horts i des del camí de Quart o del mig, per a regar tot el sud del poble de Mislata i les dues bandes de l'avinguda del Cid, i el més important, el braç d'Andarella, per a regar la part més meridional del seu perímetre, els espais actuals del polígon industrial Vara de Quart i entorn de l'avinguda Tres Forques, antic camí de Torrent. Resta el braç de Xirivella, organitzat en una comunitat de regants pròpia, i que rega la part oriental del seu terme municipal.

Al llarg de la seua història la séquia de Mislata ha acumulat un patrimoni arquitectònic hidràulic de certes dimensions, tant en molins com especialment per les diverses llengües que el caracteritzaven, però hui en dia s'ha produït un veritable col·lapse i ha desaparegut d'una forma quasi total amb el procés d'urbanització tant del terme de Mislata com del de València.

Fent una primera llista extensa del seu patrimoni hidràulic, podem enumerar per ordre geogràfic aigües avall els següents elements històrics, tot i les dificultats per aconseguir reconstruir el traçat dels braços secundaris:

Séquia mare

1. Assut, gola i almenara.
2. Derramador de Català.
3. Molí de Tonet, pot ser d'Hortolà.
4. Derramador de les Banastetes.
5. Derramador del Pont Catxo.

6. Derramador de les Martes.
7. Alcavó sota el barranc del Salt de l'Aigua.
8. Molí de Vila, de Quart.
9. Llengua del braç dels moros/séquia mare.

Braç dels moros

10. Llengües del braç dels Moros/El Franc.
11. Tres rollets.
12. Partidor del bracet de la Llosa
13. Partidor del bracet de la Mola.
14. Partidor del bracet de les Andreses.
15. Partidor del bracet de la Lluna.
16. Partidor del bracet de la Canaleta.
17. El Molinet.

Séquia mare

18. Quadrat de les quinze.
19. Quadrat de les déneu.
20. Quadrat del molí.
21. Partidor del bracet del Camí Real
22. Partidor del Primer roll
23. Partidor del Segon roll
24. Partidor del Roll del Roncador.
25. Partidor del Roll del Conill.
26. Partidor del Roll del quint.
27. Llengua de Faitanar
28. Llengües del braç dels Horts, braç del Salt i séquia de Xirivella
29. Molí de Cabot.

Braç dels Horts

30. Molí de Tatay
31. Molí d'arròs de Brusel o del Xurro (de la Creu?)

Braç del Salt

32. Molí de Pallús.

Séquia mare

33. Llengües d'Andarella: braç de Quart o del mig/braç d'Andarella

Braç de Quart

34. Llengües de camí de Quart/braç dels Frares.
35. Partidor del Roll de Pijetes
36. Parada de Tano
37. Partidor de la Fila de Mislata
38. Partidor del Braç dels Hortolans
39. Partidor del Braç de Roc
40. Partidor del Roll dels Llauradors
41. Partidor del Braç del Taronger
42. Partidor del Braç del Mig

Braç dels Frares:

43. Molí de Picó o Bigot.

Braç d'Andarella:

44. Parada del divendres
45. Partidor del Roll de Peris
46. Molí de Xirivella

- 47. Llengua del braç de March
- 48. Llengua del braç de Cama
- 49. Parada del dilluns
- 50. Parada del dimecres
- 51. Partidor del Roll de Pellicer
- 52. Partidor del Roll sequiolet.
- 53. Braç d'Andarella (final)

SÉQUIA DE XIRIVELLA

- 54. Partidor de la séquia del Rajolar
- 55. Partidor del braç de Gori.
- 56. Partidor del braç del forn.
- 57. Partidor del braç de l'alquerieta.
- 58. Partidor del braç de l'Amet.
- 59. Partidor de l'Ull de Bou.
- 60. Roll d'Ull de bou.
- 61. Partidor del camí Fondo.
- 62. Partidor del braç de Faitanar.

D'aquest extens patrimoni hidràulic, pot fer-se una primera selecció triant aquells elements que realment són vertebradors del sistema de la séquia de Mislata, destacant aquells que encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i de forma ressaltada amb subratllat aquells als quals se'ls ha pogut obrir fitxa i incloure en el fitxer informàtic:

Séquia mare

1. Assut, gola i almenara.
2. Molí de Tonet, pot ser d'Hortolà.
3. Molí de Vila, de Quart.
4. Llengua del braç dels moros/séquia mare.

Braç dels moros

5. Llengües del braç dels Moros/el Franc.
6. El Molinet.

Séquia mare

7. Llengua de Faitanar
8. Llengües del braç dels Horts, braç del Salt i séquia de Xirivella
9. Molí de Cabot.

Braç dels Horts

10. Molí de Tatay
11. Molí d'arròs de Brusel o del Xurro (de la Creu?)

Braç del Salt

12. Molí de Pallús

Séquia mare

13. Llengües d'Andarella: braç de Quart o del mig/braç d'Andarella

Braç de Quart

14. Llengües de camí de Quart/braç dels Frares.

Braç dels Frares:

15. Molí de Picó o Bigot.

Braç d'Andarella:

16. Molí de Xirivella.
17. Llengua del braç de March.
18. Llengua del braç de Cama.

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE MISLATA.

Tal com hem explicat abans, la séquia de Mislata va acabar reunint un patrimoni hidràulic de notable entitat quant als partidors, llengües i molins que s'hi varen construir al llarg dels segles, però el creixement urbanístic de la ciutat de València i de la vila de Mislata, així com les obres de desviament del riu pel Pla Sud l'han deixat en una situació de pràctica desaparició.

Sobre prop d'una vintena d'elements notables que el caracteritzaven, hui en dia només podem parlar de la subsistència de dos ells, tot i que en peculiars condicions. D'una banda estem parlant de l'assut i el conjunt d'elements arquitectònics que el completen, i que subsisteixen entre d'altres coses perquè es troba uns quatre quilòmetres aigües amunt de l'espai tradicional de reg que tenia aquesta séquia. L'altre element supervivent és una llengua de segon ordre en la jerarquia teòrica del sistema de reg, però que esdevé quasi un miracle la seua perduració i pren així un valor inestimable. Cap de les llengües importants subsisteix en condicions de ser valorada correctament, i sobre tot és greu des d'aquest punt de vista patrimonial la desaparició ja fa quaranta anys del conjunt del molí de Cabot i les diverses llengües que s'hi concentraven, arran de la construcció del nou llit del riu Túria. En tot cas, i més enllà dels detalls que podem explicar ara sobre aquests dos elements, i sobre les possibilitats d'estudi arqueològic que presenta algun altre element, convé que subratllem la previsible desaparició de tot aquest sistema en un termini no massa llunyà si no es prenen mesures de protecció.

ASSUT

L'assut. L'assut de Mislata es troba en el riu Túria, a l'altura de la vila de Manises i entre els asuts de Mestalla per sota i el de Tormos aigües amunt, en un punt situat poc abans que comence l'horta de Manises, a uns 800 metres del seu nucli urbà antic. Els seus orígens són similars als de la construcció de tota la séquia de Mislata, per tant es remunten a època medieval, si bé tot indica que el conjunt de construccions de pedra i carreus que el conformen correspon a una etapa constructiva dels segles XVII-XVIII.

El conjunt està format per les escales de l'assut, la gola i les comportes de l'entrada de la séquia, i la gran almenara per a regular el nivell d'aigua que podrà arribar a la boca de la séquia. Les escales estan construïdes amb grans lloses de pedra, que són les de majors dimensions de tots els assuts de la Vega, amb una amplària total d'uns cinc metres en la part visible actualment si bé ha d'haver altra part ja soterrada, i una longitud al voltant dels 70 m. La gola està formada per dos arcs inserits en una caseta de carreus de molt sòlida construcció, que té a sobre la casa de les comportes amb els torns per a pujar i baixar les paletes que obrin i tanquen l'entrada a la séquia. Aquesta part superior fou desfeta per la riuada del 1957 i és de factura moderna. Quant a l'almenara, és de grans dimensions, amb una boca d'uns 3'30 m, i disposa d'una comporta de fusta moguda per un torn.

El conjunt de l'assut es troba en acceptables condicions, millor la part de les goles i l'almenara i la primera meitat de les escales, perquè la seua part final va ser trencada no fa molts anys per una revinguda del Túria i ha estat reparada de forma bastant agressiva amb capes de formigó que trenquen la fàbrica tradicional. L'entorn es manté en bones condicions, amb la supervivència del bosc de ribera al riu i un espai adequat per a poder visitar l'assut, de tal manera que esdevé juntament amb el de Tormos i el de Mestalla el trio més notable d'aquests elements d'entre el conjunt de les séquies de la Vega. Hui en dia aquestes instal·lacions continuen en ús per la comunitat però, atenent la reforma en formigó esmentada i el valor que hem explicat, recomanem explícitament la protecció de l'assut, quasi com un símbol aïllat del que va ser el patrimoni d'aquesta séquia.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

LLENGÜES

Llengua del braç dels Moros/el Franc. Es tracta d'un partidori en forma de llengua situat en el braç dels Moros d'aquesta séquia, just en el límit del terme municipal de Quart de Poblet i de Mislata. Es pot arribar a ell per un camí de terra existent darrere de l'Hospital Militar situat a la carretera reial de Madrid, fins arribar a l'alqueria del Taronger. Darrere d'ella es troba la llengua.

En principi és un element secundari en el sistema hidràulic de Mislata, perquè la seua funció és un repartiment meitat per meitat de l'aigua del braç entre les dues hortes històriques del poble de Mislata vora el riu: l'horta dels moros i l'horta del Franc, que donen nom a aquest element. Però atenent el context d'aquesta séquia i de la desaparició quasi total de la seua arquitectura, aquesta llengua pren un valor clarament excepcional.

Primer, per ser l'única llengua que resta del sistema i per trobar-se en un magnífic estat de conservació amb escasses intervencions en la seua estructura material, constituïda per carreus. Segon, perquè el braç dels Moros és una séquia encara de terra fins aquest punt, la qual cosa permet veure i avaluar el que era un sistema tradicional de partició de l'aigua. I tercer, perquè es troba en un dels dos darrers reductes dels espais d'horta d'aquesta séquia, prop del nucli urbà i amb un entorn encara en bones condicions de conservació.

Per tot això recomanem una molt urgent actuació que preserve aquestes llengües i el seu entorn com un element patrimonial significatiu per tractar-se del darrer espai representatiu de l'horta de Mislata.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

ELEMENTS DESAPAREGUTS

Tal com hem explicat, el procés d'urbanització accelerat que s'ha produït sobre l'espai irrigat de la séquia de Mislata no sols ha fet desaparèixer el seu paisatge patrimonial sinó que ha eliminat la pràctica totalitat de la seua arquitectura hidràulica. Tot i això, alguns d'aquests elements resten soterrats o encara es conserven els seus fonaments amb major o menor entitat, per la qual cosa proposem la següent llista de construccions sobre les quals seria susceptible realitzar estudis arqueològics o documentals puntuals:

Llengua del braç dels moros/séquia mare. Es troben situades a l'interior de la fàbrica Turégano, situada al terme de Quart de Poblet, vora l'antiga carretera reial de Madrid. En aquest punt la séquia mare encara va descoberta i pot veure's de lluny el tallamar lateral d'entrada a aquest braç si bé l'entrada està tancada d'obra des que va desviar-se la séquia per la construcció del llit nou del Túria. Els edificis de la fàbrica no permeten un accés fàcil al lloc, però amb els permisos corresponents pensem que podrien documentar-se les dimensions de la llengua i els materials de la seua fàbrica.

Llengües de camí de Quart/braç dels Frares. Aquesta llengua és un partidor secundari dins d'un dels grans braços de la séquia de Mislata, i es troba en un espai totalment urbanitzat de l'interior de la població de Mislata, concretament en una estreta vorera del carrer Alacant, cantó al carrer Cardenal Benlloch. Estan soterrades davall d'una sòlida trapa de ferro que no s'ha obert fa anys, però segons informació oral del guarda-assuter de la séquia, podria trobar-se encara el partidor de pedra en el seu lloc. Hui en dia aquest braçal és pràcticament només una claveguera de la població, per la qual cosa cal plantejar-se amb certes precaucions l'anàlisi arqueològica de l'indret.

Llengua del braç de March. Es troba situada en el braç d'Andarella, just després de passar el punt on va estar el molí de Xirivella. Ací la séquia fa de límit municipal entre València i Xirivella, i actualment correspon a la plaça Miquel Adlert en el barri de la Font Santa, a 50 metres de l'edifici de l'antiga Casa de Misericòrdia. La séquia d'Andarella encara circula soterrada per aquesta zona, que es troba a mig urbanitzar a nivell viari i també subsisteix una antiga alqueria a escassos metres. Les

llengües estan soterrades amb una trapa de ferro deteriorada i conserva el tallamar de pedra i aparentment també les parets, si bé molt desgastades. Ací seria possible fer un estudi arqueològic superficial amb certa facilitat.

Llengua del braç de Cama. És una llengua secundària que es troba a continuació de l'anterior, a uns dos-cents metres només i que actualment correspon a una vorera del carrer Escultor Salzillo del mateix barri de la Font Santa de València, al costat d'un antic pou de la séquia de Mislata. També està soterrada amb una trapa metàl·lica a sobre, i conserva el tallamar de pedra. Sí seria possible fer un mínim estudi arqueològic de les seues condicions materials abans que tot aquest braç quede anul·lat completament.

Molí de Tonet o d'Hortolà. Era el primer molí construït sobre la séquia mare de Mislata, a uns centenars de metres de l'assut i en terme de Manises, en mig de la seua horta medieval. Està documentat de fa segles, però al llarg del segle XX va ser transformat profundament en la seua estructura per a convertir-lo en una fàbrica dedicada a preparar pasta ceràmica. Això implicà reformes de tot l'interior i l'eliminació de tota la maquinària. Hui en dia només resta part de la façana del que seria el molí del segle XIX, per les característiques constructives, mentre l'interior ha estat buidat totalment i eliminada la primera planta. Quant a la séquia, passa encara per davall d'ell, descoberta però revestida de formigó. L'entorn està molt deteriorat per la pols de les actuals màquines trituradores de pedra que hi treballen. En principi no pareix que valga la pena fer cap actuació.

Molí de Vila, de Quart. Era el segon molí històric de la séquia de Mislata, i es trobava sobre la séquia mare a l'altura del poble de Quart de Poblet. Va ser un molí fariner tradicional però ha estat completament eliminat en unes recents obres dutes a terme per l'Ajuntament de Quart per a convertir el lloc en un auditori per a actes culturals. Aquesta entitat ha tingut el detall de posar-li el nom "Molí de Vila". Del casal i les màquines no queda res, i no cal pensar en una actuació sobre el lloc.

Molí de Picó o Bigot. Aquest molí es trobava sobre el braç dels Frares i ha estat el darrer molí fariner en funcionament d'aquesta séquia. S'alçava davant l'edifici de

l'Hospital Provincial de València, concretament en els jardins que hi ha al seu davant en l'avinguda Tres Creus i hui en dia no queda rastre físic d'ell. Ja fa temps que la séquia tampoc no hi passa, però atenent la localització en mig d'un jardí cal pensar que els fonaments, la planta i les peces hidràuliques del casal hagen pogut estar soterrades i no eliminades dràsticament. Sembla adequat apuntar aquest fet pensant en alguna possible documentació arqueològica d'aquest artefacte.

RESUM

- 1) La séquia de Mislata va reunir durant segles un considerable patrimoni arquitectònic hidràulic consistent en vora una desena de llengües i fins a set molins, però el procés d'urbanització accelerat sobre el terme de València i el de Mislata ha fet desaparèixer pràcticament tota la seua arquitectura.
- 2) Conserva l'assut en funcionament i en acceptables condicions, amb una fàbrica en carreus i argamassa que almenys es remunta al segle XVIII, tot i que alguna reparació molt recent s'ha fet de forma agressiva amb formigó. També està la gola i l'almenara, i el seu entorn és un atractiu bosc de ribera. Cal la seua protecció com a element singular.
- 3) De totes les llengües del sistema, només subsisteixen unes situades ja dins d'un braçal, el braçal dels Moros, que tallen amb el braç del Franc, i conserven la seua estructura de pedra i a més estan en una de les poques séquies de terra que es conserven. Estan situades just al límit entre Quart de Poblet i Mislata, i al mig del darrer espai d'horta que conserva en bones condicions la séquia de Mislata. Per aquestes dues raons, element únic i darrer espai d'horta, recomanem amb insistència la molt urgent protecció d'aquest espai pels seus excepcionals valors patrimonials.
- 4) Atenent la destrucció de quasi tots els elements significatius del sistema, suggerim la utilitat de fer estudis arqueològics i documentals de quatre llengües situades en diversos braços. El mateix pot considerar-se dels molins; no en queda cap que tinga un valor patrimonial, i només podria fer-se algun estudi arqueològic de dos sobre set.

6.2.7. SÉQUIA COMUNA DE QUART-BENÀGER-FAITANAR

Les séquies de Quart, Benàger i Faitanar tenen probablement l'organització més complexa de totes les que formen el Tribunal de les Aigües de la Vega de València. Amb un únic punt de captació, l'assut de Quart, el pas del temps ha acabat per constituir amb el seu cabal hidràulic fins a quatre comunes de regants, de les quals Quart i Benàger-Faitanar tenen seient al Tribunal, i les altres dues, Manises i Aldaia, només funcionen a nivell intern de distribució de la seua dotació d'aigua. Aquesta peculiar organització administrativa ha tingut el seu reflex tant en la realitat física del traçat de la séquia com en la dels diversos braços i fins i tot en part de l'arquitectura hidràulica generada.

Bàsicament podem parlar d'un primer espai que és el corresponent al tram comú d'aquestes séquies, entre l'assut de Quart i les llengües de Sant Onofre, en terme de Quart de Poblet, i on s'enceten els recorreguts individualitzats de les séquies de Quart i de Benàger. Un segon espai és el del perímetre de reg de la séquia de Benàger, un tercer el de la séquia de Quart, i el darrer el propi de la séquia de Faitanar.

El tram comú de la séquia de Quart-Benàger-Faitanar s'estén pràcticament de forma general pel terme municipal de Manises. Té el seu origen en l'esmentat assut de Quart, el primer que pren aigua del riu Túria per la banda dreta, i va prenent altura pel marge del llit fluvial. A l'altura del poble de Manises la séquia passa entre les cases i una llenca allargada de terra basada en una terrassa fluvial, en la qual s'hi va crear fa segles l'horta del poble que és regada per una llarga llista de boqueres directament des de la séquia mare. Una d'elles és la que dona inici a la séquia independent de Faitanar. Després de passar per sota de diverses fàbriques antigues de la població, la séquia comuna gira vers el sud per a remuntar el barranc del Salt d'Aigua i creuar-lo per un antiquíssim aqüeducte refet moltes vegades, els Arquets de Manises. Finalment entra al terme municipal de Quart de Poblet i, al poc, parteix l'aigua entre les séquies de Quart i Benàger.

Fent una primera llista extensa del seu patrimoni hidràulic, podem enumerar per ordre geogràfic aigües avall els següents elements històrics.

1. Assut de Quart, almenara i gola.
2. Almenares de desaigüe (n'eren quatre)
3. Canal de Daroqui.
4. Molí de Daroqui i Central hidroelèctrica Volta.
5. Rolls de Manises
 1. Roll de la Rambla
 2. Almenareta del Mas del Rincó
 3. Roll del Bollet o de Godos
 4. Roll xiquet del Rector del Cap d'Horta
 5. Roll gran del Rector o del Cap d'Horta
 6. Cadira del Cap d'Horta
 7. Almenareta de Felix Gimeno
 8. Roll de Molina o de Juan Bautista Martínez
 9. Roll de Navarro o de Royo
 10. Almenareta de Navarro
 11. Roll de Jarrabola o de José del Aro
 12. Roll de Navarro o del Noguer
 13. Roll de Rodrigo o de don Vicente Nicolàs
 14. Roll del Xarral
 15. Roll del Xarral al Cap d'Horta o del Bollet al Cantó del Xarral
 16. Roll de l'Hort o del molí del Carpio
 17. Rollet del molí o roll xiquet del molí
 18. Roll de Ximeno o del Pont del molí, dit rollet xiquet del pont del molí, de Gimeno o de l'Alcaid.
 19. Roll del tio Andreu o roll del rector de la Volta
 20. Roll de Gimeno
 21. Roll del Sirer
 22. Roll de la sènia
 23. Roll de Vicent Amassa al barranc
 24. Roll de Pedro Gimeno del Noguer
 25. Roll del Quiro o boquera de José del Aro
 26. Roll sense nom
 27. Roll de Marianet o almenareta del Rajolar
 28. Roll de Bautista la Besona, o roll de Navarro al cap dels Arcs
 29. Boquera de les Rajoletes, o boquera de Navarro
 30. Roll del Cementeri o de José Vicente
 31. Boquera de Bautista Gimeno o de José Alberga
 32. Roll dels Arcs
 33. Almenareta de Mercader o roll del Ràfol
 34. Cadira del Pla o boquera de Juan Andrés
 35. Roll del Ràfol o boquera de San Martín
 36. Cadira del conducte
 37. Boquera de la Vinya
 38. Quadrat de Sant Onofre, per a tots els alters fins l'entrada de Manises
6. Roll del molí de Barnís o séquia de Faitanar, dit del Magraner
7. Molí de Manises.
8. Aqüeducte dels Arquets (Manises).
9. Roll de gràcia o franc de Quart.
10. Llengües de Sant Onofre: séquia de Quart i Benàger.

D'aquesta llarga llista, hem seleccionat en un segon nivell aquells elements que considerem els essencials del sistema hidràulic de la séquia comuna de Quart-Benàger Faitanar, destacant aquells que encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i ressaltant aquells als quals se'ls ha inclòs en el fitxer informàtic:

1. Assut de Quart, almenara i gola.
2. Canal de Daroqui.
3. Molí de Daroqui i Central hidroelèctrica Volta.
4. Partidor del roll del molí de Barnís o séquia de Faitanar, dit del Magraner
5. Molí de Manises.
6. Aqüeducte dels Arquets (Manises).
7. Partidor del roll de gràcia de Quart.
8. Llengües de Sant Onofre: séquia de Quart i Benàger.

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA COMUNA DE QUART-BENÀGER-FAITANAR.

La séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar fa una funció fonamentalment de distribució de la dotació d'aigua que correspon a les seues comunes de regants, per la qual cosa no ha generat una extensa arquitectura de l'aigua en el seu traçat. Només en el tram que circumda la ciutat de Manises, des de fa segles ha anat acumulant vora una trentena de portells, derramadors, paletes o rollets per a prendre l'aigua directament de la séquia mare i anar regant grups de parcel·les concretes.

D'altra banda, la construcció d'una central hidroelèctrica l'any 1905 a tocar de l'antic molí de Daroqui va implicar la construcció d'un nou canal de majors dimensions per a la séquia mare, entre l'antic assut i aquest punt situat a l'altura de la part alta de la població de Manises, amb la finalitat de donar cabuda també a la nova concessió d'aigües per a la central.

El procés d'urbanització ha afectat la séquia en el perímetre urbà, ja que ha estat tapada amb lloses de formigó i ha esdevingut, així, en bona mesura, un camí per a passejar que conserva en major o menor bon estat la majoria dels elements arquitectònics significatius. Concretament, i sobre un total de nou elements significatius, encara hi són l'assut històric, el magnífic aqüeducte dels Arquets, la central elèctrica de principis del segle XX i les llengües principals del sistema.

ASSUT

L'assut. L'assut d'aquesta séquia comuna és el més alt dels de la Vega de València, trobant-se a tres quilòmetres i mig aigües amunt de la població de Manises i a uns 500 metres aigües avall de l'assut de Montcada. Actualment ha quedat a 100 metres del pont del "by pass" sobre el riu. El conjunt arquitectònic consta de l'escalas o graons de carreus, amb una longitud aproximada d'uns 80 metres, les goles de la séquia i les comportes, i d'una almenara de desguàs. Els orígens d'aquestes estructures en argamassa i carreus cal remuntar-les al segle XVII, però hui en dia només una part d'elles mantenen els elements materials primitius en pedra. Concretament les goles i les

seues comportes foren modificades de forma total arran de la construcció del nou canal per a la central hidroelèctrica de Daroqui, el 1905. Des d'eixe any, aquestes instal·lacions, així com el canal fins a la central, no són propietat de les comunitats de regants sinó de la companyia elèctrica corresponent, actualment Iberdrola S. A., la qual les té pràcticament abandonades pel tancament de la central. L'entorn està ple de canyars i sembla necessari pensar en una neteja del lloc per a poder fer una avaluació més detallada sobre les construccions més antigues que hi resten. Tot i això cal proposar una protecció inicial atenent el caràcter particular dels assuts de pedra al riu Túria.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

MOLINS

Central elèctrica de VOLTA – Molí de Daroqui. No és habitual l'existència d'elements importants de l'arquitectura industrial en els territoris de les séquies de la Vega, tal com pot passar en poblacions com Alcoi o Ontinyent, però tot i això existeix algun element notable com ara aquesta vella central hidroelèctrica situada al costat del caixer de la séquia mare de Quart-Benàger-Faitanar i a uns dos-cents metres aigües amunt del pont sobre el riu entre Manises i Paterna, entrant pel carrer Pascual Sanchis de la població de Manises.

Va ser edificada l'any 1905 aprofitant l'existència d'una almenara que donava al riu i d'un salt d'aigua, el del molí de Daroqui, construït a meitat del segle XIX i que acabaria donant nom a la central. En aquella època la companyia elèctrica "Volta S.A." va plantejar la idea de captar bona part del volum d'aigua del riu Túria per l'assut de la séquia de Quart, i tornar-lo al seu llit després de passar per les dues grans turbines que s'hi varen instal·lar. A més la realització de les obres va comportar la construcció del gran canal que substituï l'antic caixer de la séquia mare de Quart en aquest tram d'uns tres quilòmetres, d'un partidor de grans dimensions per a repartir l'aigua entre la central i la séquia amb una senzilla casa de comportes, i d'una gran bassa d'acumulació just abans de les turbines. El molí fariner de Daroqui, de meitat del segle XIX, estava situat sobre la mateixa séquia, a l'altra banda de la gran bassa de la central i fou destruït fins no deixar ni rastre.

Actualment la central hidroelèctrica, propietat d'Iberdrola S.A., ha estat tancada i resta sense ús, si bé conserva al seu interior tota la maquinària, amb algunes peces supervivents de les primitives de principis del segle XX. L'empresa sembla està interessada en desfer-se de les instal·lacions per la qual cosa cal proposar una avaluació més detallada del patrimoni d'arqueologia industrial existent en aquest conjunt per a poder valorar l'interès de la seua conservació perquè la seua degradació va en augment.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

AQÜEDUCTE

Aqüeducte dels Arquets. Es tracta de l'únic aqüeducte existent entre tots els sistemes hidràulics de la Vega de València, de grans dimensions i amb uns orígens medievals amb múltiples reparacions. Té la funció de fer passar l'aigua de la séquia mare de Quart-Benàger-Faitanar sobre el barranc del Salt de l'Aigua, en el límit oriental del terme municipal de Manises i ja prop del de Quart de Poblet. Actualment queda limítrof a la part posterior de la factoria industrial Elcano S.A., si bé pot considerar-se que el seu entorn es conserva en acceptable condicions sense que el creixement urbà de Quart el pugua afectar a curt termini. La via d'accés més directa és pel camí local entre Aldaia i Manises.

Com a obra d'arquitectura de grans dimensions ha despertat l'interès dels estudiosos durant tot el segle XX i ha fet fortuna l'atribució del seu origen a època romana, però sembla necessari plantejar una anàlisi més detallada sobre els seus elements materials per a poder aportar una cronologia constructiva més segura. En tot cas i sense major profunditat, crida l'atenció la diferència formal i de qualitat constructiva amb un altre aqüeducte també usat per a que la séquia major de Sagunt creue el riu Palància, en terme d'Estivella, i que en aquest cas sí sembla fefaent el seu origen romà. Per ara la referència més antiga que n'hem trobat és una cita als seus arcs en un manament del rei Jaume I de l'any 1273, en el qual es parla del seu estat molt deteriorat i la necessitat de restauració.

L'aqüeducte consta d'un únic nivell, encetat en els seus extrems per murs de maçoneria que donen pas a 28 arcs de diverses dimensions de llum, els més grans al centre del barranc amb diàmetres de fins i tot 3'5 m. El total de la fàbrica està al voltant

dels 230 m de llargària. El material és bàsicament pedres no treballades, subjectades amb argamassa, i col·locades en posició vertical en els arcs. Té multitud de reformes puntuals per la qual cosa és apreciable de seguida la gran diversitat de materials i d'aparell amb què s'ha actuat al llarg dels segles. Són molt notables també les espectaculars concrecions calcàries que regalimen per molts dels arcs. En diversos punts hi ha contraforts per aguantar la construcció des de la cara nord, front a l'aigua del barranc. L'element arquitectònic més agressiu és el nou caixer de formigó de la séquia que es va instal·lar a la part superior a meitat del segle XX, amb una barana de ferro, i que altera profundament la construcció.

El conjunt continua en funcionament per part de les comunitats de regants, i no és previsible una alteració del seu traçat a curt termini, però estem al davant de la construcció individual d'arquitectura hidràulica més important de tota l'Horta de València. Per això, recomanem la seua immediata protecció al màxim nivell, la realització d'un estudi detallat sobre ell a nivell arquitectònic, arqueològic i documental, i la presa de mesures per a la seua conservació material i repristinització.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

LLENGÜES

Llengües de Sant Onofre. Es tracta de les llengües principals del sistema de la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, i les que tallen l'aigua entre les dues primeres. Es troben situades en el terme de Quart de Poblet, junt a l'ermita de Sant Onofre que els ha donat nom, i a la vora també de la carretera reial de Madrid, restant actualment en un entorn força urbanitzat.

Els seus orígens són indubtablement medievals, d'època islàmica atenent el paper de distribució de l'aigua entre els dos braços primaris d'aquest sistema hidràulic documentats clarament en els anys immediats a la conquesta cristiana del segle XIII, i han continuat en funcionament fins al moment present malgrat les freqüents disputes entre els regants de Quart i Benàger per la correcta partició del corrent en dues meitats.

Durant segles han estat un partidor construït amb carreus de pedra picada i les posts de fusta necessàries en el seu cas per ajustar el volum d'aigua de cada braç, però fa pocs anys l'ajuntament de Quart de Poblet va procedir a una remodelació del seu

entorn, ajardinant-lo i procedint a un revestiment decoratiu tant del caixer de la séquia mare com del propi tallamar, i dotant-lo d'un pontet sobre aquest darrer. Tot i això les llengües han conservat les dimensions històriques i caldria comprovar si, sota el lluït de les parets, s'hi conserven els carreus de pedra antics. Les comportes també han estat substituïdes i són de fa pocs anys, i el conjunt de l'espai ha estat dotat d'una tanca metàl·lica.

Com continua en ús i sembla que la planificació urbana de l'entorn ja ha estat feta, amb eixe disseny ajardinat, no és previsible que estiga en perill immediat de desaparició però cal recomanar la seua protecció com a punt clau i immemorial de distribució de l'aigua així com la comprovació de la possible conservació de la resta de la seua arquitectura centenària de carreus.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

RESUM

- 1) Assut. Les modificacions industrials de principis del segle XX per a l'ús hidroelèctric afectaren la part de les goles i les comportes d'aquest assut. En canvi resta parcialment amb la seua estructura de carreus de pedra el que són les escales de l'assut, datables als segles XVII-XVIII, per la qual cosa es recomana la protecció d'aquesta peça arquitectònica així com del seu entorn.
- 2) Central hidroelèctrica de VOLTA - Molí de Daroqui. Es tracta d'un notable conjunt d'arqueologia industrial de la primera meitat del segle XX, representatiu de les primeres centrals hidroelèctriques de l'àmbit valencià. Actualment està en desús i no és propietat de les comunitats de regants, per la qual cosa i abans de què puga ser assolat el lloc es recomana una avaluació més detallada del conjunt com a peça d'arqueologia industrial.
- 3) Aqüeducte dels Arquets de Manises. Sens dubte es tracta de l'obra de majors dimensions de l'arquitectura hidràulica de les séquies de la Vega de València, i l'única representació d'un aqüeducte de grans dimensions a la comarca. A més, tot i no ser clar el seu origen romà, sí està documentat clarament el seu origen almenys d'època islàmica, per la qual cosa, tot i les abundants reparacions que té, esdevé una peça arquitectònica única. És urgent la seua protecció i l'estudi més detallat.
- 4) Llengües de Sant Onofre. Es tracta del partidor primer i fonamental del sistema hidràulic d'aquesta séquia al tallar l'aigua entre la séquia de Benàger i la de Quart, remuntant-se la seua construcció amb carreus a època medieval, anterior a la conquesta cristiana del segle XIII. Malgrat les reparacions al llarg dels segles, el disseny i ubicació s'han mantingut estables i probablement la intervenció moderna lluint tot el conjunt no haja fet desaparèixer totalment la seua antiga arquitectura. Cal recomanar la protecció del lloc així com una avaluació més detallada del seu estat material original.

6.2.8. SÉQUIA DE QUART

La séquia de Quart, organitzada des d'època medieval en una comunitat de regants pròpia, és des del punt de vista físic un braç o derivació de la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, i estén el seu perímetre de reg de forma prou aproximada amb allò que és el propi terme municipal de Quart de Poblet. El traçat de la séquia mare és clarament més reduït que en altres séquies de la Vega, en dividir-se molt prompte en diversos braços, primer a les llengües del braç del Molí i cinc-cents metres després en les llengües del braç del Dimarts. Això fa que bona part dels braços del sistema siguin de caràcter secundari, en una direcció aproximada d'oest a est, i que no hi haja una especial abundància d'elements arquitectònics hidràulics, tot i que alguns s'allarguen molt fins a la banda oriental del caixer nou del riu Túria.

El creixement urbà de Quart de Poblet s'ha produït fonamentalment sobre la zona inicial de reg d'aquesta séquia, la qual cosa ha generat la desaparició dels partidors més importants del seu traçat mentre es conserven els trams finals dels braços secundaris, pràcticament sense arquitectura hidràulica destacable.

La llista extensa i detallada de tots ells per ordre geogràfic és el següent:

1. Llengües del braç del Molí: séquia Mare o braç del Dimarts i braç del Molí.

Braç del Molí

2. Molí de Real o de Poblet.
3. Partidor del bracet del Pleit.
4. Partidor del Roll del Buc.
5. Partidor del braç de l'Alter.
6. Partidor del roll de les Eres.

Braç del Dimarts

7. Parada del braç del Divendres
8. Llengües del Bracet, braç del Mig i braç Forà
9. Llengües del braç del Mig i braç Fondo

Aplicant un criteri més estricte quant a la importància d'aquests elements, hem destacat els següents com a punts essencials de la séquia de Quart, alguns dels quals encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i s'han ressaltat aquells als quals se'ls ha inclòs en el fitxer informàtic, fent palés la pràctica desaparició de l'arquitectura significativa d'aquesta séquia:

Séquia mare.

1. **Llengües del braç del Molí: séquia Mare o braç del Dimarts i braç del Molí.**

Braç del Molí

2. **Molí de Real o de Poblet.**

Braç del Dimarts

3. **Llengües del Bracet, braç del Mig i braç Forà.**
4. **Llengües del braç del Mig i braç Fondo.**

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE QUART.

La séquia de Quart estén el seu perímetre de reg bàsicament pel terme municipal de Quart de Poblet, entre el riu Túria pel nord i el límit del terme municipal d'Aldaia, pel sud, i que va en paral·lel a l'anterior en bona mesura. Com hem dit abans, el creixement urbà de la població ha fet desaparèixer bona part del perímetre d'horta entre el riu i l'autovia València-Madrid, restant només un rectangle d'horta al sud d'aquesta via de comunicació, un altre en procés de desaparició entre la via en construcció del metro i el polígon industrial annex a l'autovia, i un rogle al marge dels anteriors situats a la banda oriental del caixer nou del riu Túria, limitat pel terme municipal de Mislata.

Aquest procés de creixement urbà i de la xarxa de comunicacions ha fet desaparèixer pràcticament tots els elements significatius de l'arquitectura hidràulica d'aquesta séquia, si bé és cert que conserva conjuntament amb la comunitat de Benàger-Faitanar les llengües fonamentals del sistema, les conegudes com de Sant Onofre i situades al seu terme.

En la pràctica l'únic element arquitectònic propi encara existent és un molí, conegut com molí de Real i antigament com molí de Quart o molí de Poblet, perquè les tres llengües que vertebraven el reg d'aquesta séquia han estat, o bé soterrades en mig d'un carrer, o traslladades i canviades de lloc per les obres annexes a l'autovia València-Madrid a l'altura de la carretera Quart-Aldaia.

MOLINS

Molí de Real o de Poblet. Es tracta de l'únic molí que va existir durant tota la seua història sobre la séquia de Quart, i correspon al que durant segles va ser el molí senyorial de la població. Justament aquest caràcter de senyoria del monestir de Poblet mitjançant el monestir valencià de Sant Vicent de la Roqueta i el seu representant, el Majoral de Quart, és un element clau per a entendre el per què d'aquest caràcter solitari. Durant segles fou un monopoli senyorial, al qual tots els veïns de Quart tenien obligació d'acudir per a moldre el blat, i els monjos no permeteren la construcció d'un altre.

De fet i atenent la donació en el segle XIII de l'alqueria de Quart al monestir de Sant Vicent de València, cal pensar que es tracte d'un molí preexistent, d'època musulmana quant a la seua primera construcció i elecció del lloc.

El molí de Real està situat actualment dins del centre urbà de Quart, entre els carrers Gerardo Padini i Majoral de Quart, i a la vora de l'antic escorxador municipal. Aprofita l'aigua del braç del Molí de la séquia de Quart, el qual continuava després amb el nom de séquia de l'Alter pel marge del riu Túria en direcció a Mislata. La elecció del lloc no és casual perquè aprofita el turó on està el nucli antic del poble per a generar un considerable salt i dotar al molí d'un cup, un element clarament peculiar a l'Horta de València.

A meitat del segle XIX fou desamortitzat i passà a mans particulars, època en què s'han dut a terme modificacions en la seua arquitectura, ampliació de les instal·lacions i construcció d'un fumeral per a dotar de més energia la maquinària. Tot aquest procés ha emmascarat la seua fesomia antiga i dificulta hui en dia la correcta valoració sobre els elements arquitectònics, fins i tot medievals, que hi pogueren subsistir.

Cal recomanar la seua protecció per la peculiaritat arquitectònica de la seua part hidràulica, concretament per la raresa del cup a la comarca de l'Horta, també per la previsible antiguitat de part del casal, i per tractar-se del darrer element supervivent de l'arquitectura de l'aigua d'aquesta séquia de Quart.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

LLENGÜES

La séquia de Quart ha disposat de tres llengües bàsiques a l'hora de fer funcionar el seu sistema hidràulic, totes elles situades en un tram d'uns 500 metres a partir de l'inici de la seua séquia mare. Totes tres poden considerar-se perdudes pràcticament en la seua totalitat.

Llengües del braç del molí. Són les primeres d'aquesta séquia i estaven situades a uns 100 metres aigües avall de l'inici d'ella, antigament en mig de l'horta de Quart i ara mateix prop del cantó dels carrers Conde Rodezno i Ermita de Sant Onofre.

Partien l'aigua entre la séquia mare o braç del Dimarts, que continuava avall en direcció sud, i el braç del Molí, que girava de forma considerable vers l'est, donant la volta al nucli vell de la població de Quart de Poblet en direcció a l'únic molí, el molí de Real o de Poblet que abans hem comentat. Evidentment formen part dels orígens del disseny del sistema, remuntant-se la seua primera construcció a època islàmica i durant segles, quan encara la séquia era de terra, constaven d'una estructura de carreus i un tallamar. Hui en dia han estat soterrades i resten en funcionament a la barana central del dit carrer del Conde Rodezno. Encara conserven la seua estructura de carreus, per la qual cosa es recomana una prospecció arqueològica per a l'avaluació exacta del seu interès.

Llengües del Bracet, braç del Mig i braç Forà. Són les segones del sistema de la séquia de Quart i les centrals a l'hora de distribuir l'aigua per la part meridional del seu terme municipal. Estaven situades a uns 500 metres al sud de les llengües de Sant Onofre, on comença la séquia mare de Quart, i han acabat a la vora de l'autovia València Madrid, just on la creua la carretera de Quart a Aldaia. En fer-se en aquest punt obres per a una rotonda, han estat canviades de lloc i separades. El Bracet i el braç del Mig ixen ara en forma d'unes llengües de reduïdes dimensions en mig del jardí de la rotonda, mentre el braç forà i la parada del divendres han estat traslladades a la part exterior de dita rotonda. Es mantenen per tant en funcionament però no sembla que puga quedar alguna part de les antigues llengües de pedra.

Llengües del braç del Mig i braç Fondo.

RESUM

- 1) La séquia de Quart té el traçat més curt de séquia mare, en ser ja ella mateixa un braç de reg de la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar. A més, el que corresponga pràcticament al reg d'un únic terme municipal, fa que els seus elements del patrimoni hidràulic no siguin molt abundants. Cal afegir també l'actual creixement urbà sobre la seua horta.
- 2) De les tres llengües que vertebraven el seu sistema, només en queda una, la del braç del Mig-braç Fondo, un xicotet partidor que cal protegir atenent el seu caràcter d'element únic en aquesta séquia i terme municipal.
- 3) El mateix podria dir-se del seu molí perquè, històricament, només n'ha existit un, el molí senyorial de Poblet, ara dit de Real, que té la peculiaritat de disposar de cup. Es troba molt abandonat inserit entre vivendes al centre del poble, i es recomana la seua protecció i anàlisi arqueològica més detallada.

6.2.9. SÉQUIA DE BENÀGER

Aquesta séquia conforma una mateixa comunitat de regants amb la séquia de Faitanar, que circula en un espai territorial totalment separat d'ell, i això per raons històriques que encara cal perfilar de forma segura. Però des del punt de vista morfològic i físic, Benàger és en realitat un dels dos grans braços en què es divideix en dues meitats la séquia mare de Quart-Benàger en arribar a les llengües de Sant Onofre, en terme de Quart de Poblet.

El traçat de la séquia mare de Benàger circula en direcció sud just pel límit oriental dels antics nuclis urbans d'Aldaia i Alaquàs. A l'altura de la primera població rega la zona oriental del seu terme mitjançant el roll o fila d'Aldaia, mentre que és just al davant del castell d'Alaquàs on parteix el braç del Terç i el braç del Dijous o séquia mare. A partir d'aquest punt Benàger pren una forma molt ramificada mitjançant diversos partidors amb una direcció general est i sud per a poder regar aquesta part oriental del terme d'Alaquàs, un extrem del de Torrent i sobre tot el terme de Picanya situat al nord del barranc de Torrent. Tots els seus sobrants van a caure a la séquia mare de Faitanar per diversos punts.

La séquia de Benàger és fonamentalment una séquia de reg des del moment que entra en terme d'Aldaia i, tot i que la séquia mare és bastant més llarga que la de Quart, tampoc ha acabat de generar una arquitectura hidràulica massa extensa perquè de seguida va ramificant-se en els braços que van cap a les parcel·les. Per la seua banda, el caràcter senyorial dels tres termes municipals pels quals passava en època medieval i moderna coadjuvava a què només existira un molí sobre ella.

Així, la llista extensa dels seus elements hidràulics seria la següent:

1. Llengües del roll o fila d'Aldaia.
 2. Rollet de Fora
 3. Rollet de Vila
 4. Rollet de la Escorriola
 5. Rollet de Trullets
 6. Rollet de Dilluns
 7. Rollet de Dimecres
 8. Rollet de Coetà
 9. Rollet de Divendres
 10. Rollet primer de dissabte
 11. Rollet segons de dissabte
 12. Rollet primer de diumenge

13. Rollet de diumenge
14. Cisterna d'Aldaia
15. Partidor del bracet d'Alaquàs.
16. Partidor del roll de la sequieta (Alaquàs) o Rollet d'Alaquàs.
17. Llengües del Terç: séquia del Dijous i séquia del Terç.

Séquia del Terç.

18. Molí d'Alaquàs.
19. Partidor del braç de l'Alter
20. Partidor de la Canal
21. Partidor de la Creu
22. Partidor de Malpàs

Séquia mare o del Dijous.

23. Llengües de la Creu Blanca: séquia de Samarra i séquia mare o dijous.

Séquia de Samarra.

24. Partidor de la Baixada dels Fondos: braç de Samarra i braç de camí de València.
25. Partidor del camí de València

Séquia mare o del Dijous.

26. Partidor de la Pastora o de les 5 jornades: braç de la Pastora i séquia mare.
27. Partidor del Pont del Xiprer: braç del Xiprer, braç de la Martina-Cadiretes, i braç mitger del dijous.

Braç Martina-Xiprer

28. Partidor del primer braç de les Cadiretes.
29. Partidor de les Cadiretes.
30. Llengua: braç vers camí Alaquàs fins Terç
31. Braç vora caseta del Frare

D'aquesta llista d'elements hem seleccionat, en un segon nivell, aquells que considerem els essencials del sistema hidràulic de la séquia de Benàger, destacant aquells que encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i hem ressaltat aquells que han estat inclosos en el fitxer informàtic:

1. Llengües del roll o fila d'Aldaia.
 2. Llengües del Terç: séquia del Dijous i séquia del Terç.
- Séquia del Terç.**
3. Molí d'Alaquàs.
- Séquia mare o del Dijous.**
4. Llengües de la Creu Blanca: séquia de Samarra i séquia mare o dijous.
 5. Partidor de la Pastora o de les 5 jornades: braç de la Pastora i séquia mare.
 6. Partidor del braç del Xiprer, braç de la Martina-Cadiretes.

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE BENÀGER.

Les característiques morfològiques i funcionals d'aquesta séquia, en realitat un braç de la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, fan que els elements significatius d'arquitectura hidràulica siguin escassos en nombre. Bàsicament podem parlar de tres llengües importants, pràcticament desaparegudes en els tres casos, de dos partidors centrals que són els que encara es mantenen en bones condicions, i només un molí, el d'Alaquàs, també desaparegut.

LLENGÜES I PARTIDORS

Com el traçat de la séquia de Benàger ja és intern al sistema hidràulic de la séquia comuna de Quart-Benàger-Faitanar, en el seu recorregut no trobem llengües de tan gran entitat com les que donen inici a aquesta séquia, les de Sant Onofre, però tot i això gaudia d'un element tan significatiu com les llengües del Terç. El creixement urbà d'Alaquàs ha provocat la desaparició física d'aquestes i el seu canvi de lloc als afores de la població, així com la pràctica desaparició de les llengües de la Creu Blanca, soterrades en els baixos d'una finca. També estan soterrades les llengües del roll d'Aldaia i només resten en la situació tradicional el partidor de la Pastora i el partidor del Xiprer.

Partidor de la Pastora. Es troba situat sobre la séquia mare o del Dijous, ja als afores actuals de la població d'Alaquàs i a les portes del pou anomenat de la Divina Pastora. Actualment ha quedat també a la vora de la ronda de circumvalació de dita població. Aquest partidor ve a marcar hui en dia el punt en què la séquia de Benàger continua descoberta i s'estén el seu perímetre de reg. El partidor com a tal està construït amb carreus i dotat d'una paleta metàl·lica manual d'època recent. Tot i ser un element secundari inicialment en aquesta séquia, sembla adequat atorgar-li algun tipus de protecció per la pràctica desaparició de les tres llengües significatives de la séquia de Benàger.

Partidor del Xiprer. Es tracta del darrer partidor significatiu d'aquesta séquia i està situat també sobre el final de la séquia mare o del Dijous, a uns tres-cents metres aigües avall de l'anterior, just al límit dels termes municipals d'Alaquàs i Picanya. En realitat es tracta d'un partidor doble perquè just al davant d'ell es fa una parada per a permetre regar pel braç Mitger, nom que rep la séquia que hi deriva per anar pel límit entre els dos termes municipals citats. Un metre més arrere es troba el partidor del Xiprer que té la forma física d'una llengua de reduïdes dimensions, si bé es rega de forma alternativa per cadascun dels dos braços, de la Martina el de la dreta i del Xiprer el de l'esquerra. El conjunt està construït amb carreus antics, sense un tallamar definit, i té enllosat el sòl. El seu entorn és de camps de tarongers però l'espai més immediat ha estat modificat, tapant-se la séquia uns metres abans d'arribar a ell, i també els dos braços en el seu inici per la qual cosa el partidor resta encongit i amb dificultats de visió. Per les mateixes raons que en el cas anterior, es recomana algun tipus de protecció per a aquest punt abans que acabe sent soterrat sense més per trobar-se a l'entrada d'una finca particular.

Quant a les tres llengües d'aquesta séquia de Benàger, podem considerar-les directament destruïdes o soterrades.

Llengua del roll d'Aldaia. Són les primeres de la séquia en ordre geogràfic i estan situades ara ja al límit septentrional del nucli urbà d'Aldaia, al costat mateix de la carretera que ve des de Quart de Poblet. Els seus orígens són raonablement d'època medieval, al menys quant a la seua ubicació i funció de partició. Físicament parlant és una llengua no habitual perquè hi ha una gran desigualtat de dimensions entre la boca del roll, que només representa 1/8 de l'ample total de la séquia mare de Benàger. Tampoc no és massa habitual el recorregut antic que tenia la nova "séquia mare" o roll d'Aldaia, en bona mesura paral·lel a curta distància de la séquia de Benàger i de la qual van eixint fins a 12 rollets que van perpendiculars a l'anterior, en direcció general vers la mar. Això ens porta a creure que l'objectiu d'aquesta llengua pogué ser el separar totalment l'aigua del terme d'Aldaia de la de la resta de Benàger, municipalitzant així la seua dotació d'aigua. Antigament la gestió de l'aigua del roll era feta per l'Ajuntament d'Aldaia, tot i que no està clar que això puga remuntar-se a abans del segle XIX, i en el

primer terç del segle XX es va crear una comunitat de regants pròpia, el “Comuner d’Aldaia”, que perdura fins hui en dia.

Fa pocs anys tot aquest sistema va canviar físicament per la construcció de la nova circumvalació per l’est d’Aldaia, la qual cosa implicà la construcció d’un nou caixer per al roll d’Aldaia situat fora d’aquest nou vial, amb la consegüent substitució del partidors dels 12 rollets. Per la seua banda, la llengua del roll d’Aldaia ha quedat en la vorera d’una rotonda i soterrada completament. Actualment només pot veure’s una reixa de ferro en el sòl que dóna pas a l’inici del roll, i lleugerament es veu una part del tallamar, però no la resta del caixer de la séquia de Benàger. També resta soterrada la post per a fer una parada en aquesta darrera. La part visible del roll està refeta d’obra de formigó i alçada en altura, tot i que el sòl encara està enllosat amb pedres antigues. Probablement la base de les parets també és de pedra i l’obra moderna va fer-se a sobre de l’antiga. Cal recomanar una actuació de tipus arqueològic més extensa per a poder documentar si hi subsisteix una estructura arquitectònica de major antiguitat.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l’annex]

Llengües del Terç. Són les segones en ordre geogràfic de la séquia de Benàger i les més importants del sistema per la funció que duïen a terme perquè partien un terç de l’aigua per la séquia del mateix nom, en direcció sud vers el terme de Torrent, i dos terços per la séquia mare o del Dijous, que enfilava per l’esquerra en direcció a València i el terme de Picanya. Es trobaven situades a la plaça del castell de la població d’Alaquàs, just davant d’aquesta edificació, i en un espai que durant segles va ser el límit oriental del nucli urbà de la localitat.

Fa pocs anys han estat canviades de lloc i traslladades aigües amunt uns dos-cents metres en direcció a Aldaia, a un punt situat prop del límit urbà actual d’Alaquàs, arran de la desviació exterior que s’ha fet de dita séquia mare o del Dijous. El nou partidor s’ha construït ja subterrani, tal com va la séquia, tot i que amb una moderna aparença en què poden veure’s les comportes inserides en una mena de gran urna de vidre tancada. Pot ser caldria alguna senyalització indicant que és allò en mig de la vorera.

Quant a les llengües històriques, han quedat inutilitzades però encara estan en un solar clos per una tanca de pedra per la qual cosa caldria plantejar una intervenció arqueològica per al seu estudi abans que acabe edificant-se aquest espai. A més, tenint

en compte la funció bàsica d'aquestes llengües en la séquia i la seua ubicació al centre actual d'Alaquàs, si les restes materials tingueren una entitat significativa caldria pensar en la seua conservació.

Llengües de la Creu Blanca. Eren les terceres en ordre geogràfic i estaven situades sobre la séquia mare o del Dijous, a uns dos-cents metres aigües avall de les del Terç, en direcció a València i antigament en mig de l'horta d'Alaquàs. El creixement urbà d'aquesta població que hem explicat en el punt anterior les va absorbir i quedaren en els baixos d'una finca situada en l'avinguda de Miguel Hernández. A més, com la séquia ha estat desviada per fora de la població, el partidor ha quedat inutilitzat però es conserva, mig soterrat, en els esmentats baixos i podria plantejar-se algun tipus d'estudi arqueològic abans de la seua desaparició total, malgrat les evidents dificultats d'accés.

MOLINS

El molí d'Alaquàs. L'únic molí que ha existit al llarg dels segles és el molí d'Alaquàs, datant-se els seus orígens en època baixmedieval. Per ara la referència més antiga trobada és de meitat del segle XIV i ens indica que era el molí senyorial, la qual cosa explicaria que no poguera fer-se un altre durant l'època medieval i moderna. De fet aquest panorama d'un territori hidràulic de la séquia de Benàger format en bona mesura per senyories medievals és un dels aspectes que pot fer entendre el per què no hi hagué més molins; d'una banda, Aldaia era terme senyorial de Quart de Poblet, on ja hi havia el molí de Poblet com a única instal·lació de monopoli, i el mateix podria considerar-se en el cas del terme de Picanya, inclòs en els segles forals en el terme general de Torrent. Hi ha també una segona raó potser més de caràcter físic, i és la notòria poca pendent de la séquia de Benàger en tot el seu primer recorregut, entre les llengües de Sant Onofre i Alaquàs, per la qual cosa no és massa possible introduir-hi un salt de molí.

Quant al molí d'Alaquàs en concret, es trobava situat sobre la séquia del Terç, només passar les llengües del mateix nom, en un espai on antigament començava l'horta i hui en dia ha quedat al centre del poble, en un solar situat al davant mateix del castell, cantó al carrer del Pare Guillem i l'Avinguda de Miquel Hernández. Justament atenent el que encara no s'ha construït a sobre, pot plantejar-se un estudi arqueològic dels seus fonaments.

RESUM

- 1) La séquia de Benàger no ha reunit un patrimoni hidràulic massa extens al llarg dels segles, tant perquè és més una séquia directa de reg que no de circulació, com per la realitat física de la poca pendent que caracteritza aquest primer espai de la séquia mare fins passar Aldaia. A més, tot el territori històric que rega, estava constituït per senyories feudals en el seu temps i només hi havia terres de reialenc a l'Horta del Realenc, a Picanya, les quals tenien més possibilitats de què la corona atorgués un permís de nou molí, al final del sistema.
- 2) L'únic molí que hi va existir, el d'Alaquàs, va ser enderrocat fa uns anys i només pot plantejar-se un estudi arqueològic dels seus fonaments.
- 3) Les tres principals llengües, les del roll d'Aldaia, les del Terç i les de la Creu Blanca, estan o bé soterrades com en el cas de les primeres i terceres, o directament desaparegudes com en les segones, les més importants. Només pot plantejar-se un estudi arqueològic de les d'Aldaia, i de les possibles restes de les altres dues, la qual cosa recomanem.
- 4) Atenent aquest dèbil panorama prenen major importància els dos partidors de la séquia mare que subsisteixen, el de la Pastora, vora el pou del mateix nom, i el del Xiprer-Martina, en el límit entre els termes municipals d'Alaquàs i Picanya. Mantenen una estructura de carreus antiga, en ple us i encara en mig de l'horta, per la qual cosa podrien esdevenir els únics signes visibles de l'arquitectura hidràulica d'aquesta séquia. Recomanem la seua protecció.

6.2.10. SÉQUIA DE FAITANAR

La séquia de Faitanar forma part del sistema hidràulic de Quart-Benàger-Faitanar, del qual vindria a ser un dels seus tres braços, però administrativament forma part de la comunitat de regants de Benàger-Faitanar. Es tracta d'una séquia de traçat molt llarg quant al seu canal principal si bé té dues parts completament distintes. La segona part, a partir del límit entre els termes municipals de Xirivella i València, és directament una séquia de reg, que funciona a base de partidors que llancen braços i files perpendiculars a la séquia mare, sense que li siga necessari efectuar particions mitjançant llengües. En canvi el seu primer tram és dels més peculiars de tota la Vega de València. Durant segles la dotació d'aigua d'aquesta séquia fou desviada a l'altura del nucli antic del poble de Manises, fent-la caure dins la séquia de Mislata, i 3 km més avall, a les portes del molí de Cabot, una llengua recuperava el seu cabal i s'encetava per fi una séquia mare de Faitanar que passava per l'oest del poble de Xirivella i començava a regar des de l'esmentat límit municipal fins al final del terme de Paiporta. Aquest traçat de circulació de la séquia mare va ser canviat a meitat del segle XIX, quan la comunitat de regants va pagar la construcció d'un nou caixer entre el roll de Manises i uns centenars de metres abans del molí de Cabot, on enllaçava amb l'antic traçat.

Aquest context permet entendre que, durant segles, no arribara a construir-se una arquitectura hidràulica significativa en aquesta séquia. En realitat no tenia un canal propi fins al molí de Cabot, a Mislata, justament en tot aquell tram en què les séquies van amb més força i major volum d'aigua. L'única excepció era el salt on prenia l'aigua de la séquia comuna Quart-Benàger-Faitanar, i just ací, des d'època medieval, hi havia el molí senyorial de Manises. Quan a meitat del segle XIX es va fer el canal propi de Faitanar en tot aquest tram, en terme de Quart de Poblet va edificar-se el molí d'Animeta. D'altra banda, i com acabem d'explicar, les característiques físiques del territori quan aquesta séquia comença a regar, en terme de València i després de Paiporta, no han facilitat l'aparició ni de molins ni de llengües.

A partir d'aquesta descripció del perímetre de reg de Faitanar, podem enumerar una primera llista general d'elements que formen part de la seua arquitectura hidràulica:

1. Molí del roll de Faitanar
2. Alcavons
3. Molí d'Animeta
4. Braç de Na Belluga
5. Braç del motor de Lasala
6. Braç alter del Torn
7. Molí de la Campaneta
8. Braç Alter de
9. Braç de Ferrer
10. Braç de l'Argamassa
11. Braç de la Canal
12. Braç de Bàrtol
13. Braçal Fondo
14. Braç de Rella
15. Braç d'Alemanys
16. Braç Alter de l'alqueria de Baix
17. Braç del Pont del Garro
18. Braç dels Isidros
19. Llengües de Paiporta o de Faitanar
20. Baixà dels Bous
21. Braç Nou
22. Braç de Càtulo
23. Séquia del segon dia
24. Braç de Morant
25. Bracet del Campaner
26. Séquia del Sisé
27. Séquia del Seté
28. Séquia del Huité
29. Séquia de l'alqueria de Mina
30. Séquia de Navé o Nové

D'aquesta llista d'elements hem seleccionat, en un segon nivell, aquells que considerem els essencials del sistema hidràulic de la séquia de Faitanar, destacant aquells que encara hui en dia existeixen, bé de forma completa, bé de forma parcial per estar soterrats o parcialment en ruïnes, i hem ressaltat aquells que han estat inclosos en el fitxer informàtic:

1. Molí del roll de Faitanar.
2. Alcavons.
3. Molí d'Animeta.
4. Molí de la Campaneta.
5. Llengües de Paiporta o de Faitanar.

AVALUACIÓ DE L'ARQUITECTURA HIDRÀULICA DE LA SÉQUIA DE FAITANAR.

Com hem explicat anteriorment, aquesta séquia no ha arribat a reunir una arquitectura hidràulica d'especial rellevància, però tot i això podem parlar de l'existència d'unes llengües, les de Paiporta, i fins a tres molins. Un d'ells, el de Manises, és d'origen medieval, però els altres dos, el d'Animeta i el de Campaneta, són de meitat del segle XIX.

LLENGÜES

Llengües de Paiporta. La séquia de Faitanar té una vintena llarga de partidors en el conjunt del seu recorregut, però pràcticament tots ells estan dotats de paleta i torn per a regar per tanda, d'un en un, o alguns d'ells simultàniament. A més també en tots ells és usual l'existència d'una comporta, cadira o quadrat per a parar l'aigua de la séquia mare i desviar-la pels esmentats partidors. Només hi ha una excepció, les llengües de Paiporta o també anomenades de Faitanar, per ser les úniques del sistema, i situades ja avançat el seu recorregut, concretament en la línia de delimitació dels termes de Picanya, València i Paiporta, més concretament vora la carretera entre Picanya i València, davant el cementiri de Paiporta. També a pocs metres passa el barranc de Torrent.

El partidor o llengua, físicament parlant, consta d'un tallamar situat al mig de la séquia, que divideix l'aigua entre la séquia de Paiporta per la dreta i la séquia pròpiament de Faitanar per l'esquerra. La primera continua vers el sud, seguint la mota de la vora esquerra del barranc de Torrent i endinsant-se sota el nucli urbà de Paiporta. L'altre braç gira als pocs metres quasi 90° a l'esquerra i esdevé així un braç perpendicular a l'antiga séquia mare, mantenint-ne la cota.

El caixer de la séquia mare arriba a les llengües fet d'obra de formigó fa pocs anys i descobert, però des d'aquest punt les dues séquies tenen alguns trams encara de terra, si bé alguna de les parets pot ser d'obra perquè correspon al marge d'un camp. Per la seua banda, el tallamar consta d'un primer carreu en forma prismàtica continuat amb

una escollera de maçoneria revocada amb rajoles, i també una de les parets laterals de la llengua és de carreus. Actualment hi ha instal·lades comportes metàl·liques.

Tot i la presència de la carretera i d'un polígon industrial a l'altra banda, l'entorn es manté encara amb una part de camps de tarongers i permet apreciar raonablement el què era una llengua en els sistemes hidràulics de l'horta de València. Per la seua part, la comunitat de regants és conscient del valor d'una obra antiga d'aquestes característiques i s'ha preocupat de què no fóra alterada en les darreres obres. Tot i això sembla lògic recomanar la seua protecció atenent que és l'única llengua de la séquia i que qualsevol eixamplament de la carretera pot acabar tapant-la.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

MOLINS

Com acabem d'explicar, només tres molins han existit en funcionament sobre aquesta séquia, i d'ells hui en dia resten les ruïnes de considerables dimensions de la fàbrica que va acabar instal·lant-se sobre l'antic molí del roll de Faitanar, a Manises, i també en ruïnes o totalment transformats els molins d'Animeta i de Campaneta.

Molí del roll de Faitanar. Es tracta de l'únic molí d'època medieval de la séquia de Faitanar, situat en un lloc d'especial privilegi per a fer moure un artefacte pel salt d'aigua que genera el desviament del cabal de la séquia de Faitanar, antigament i durant segles vers la séquia de Mislata que passa a un centenar de metres més avall, i des del 1850 per la nova séquia pròpia però també situada a una cota d'uns quants metres més avall. La seua ubicació actual correspon a la vora de les primeres cases de Manises que donen al riu situades en el carrer Nord, a l'altura del seu Ajuntament i immediat a un gran centre escolar que s'ha fet sobre part de l'antiga horta de Manises.

El conjunt edificat és de grans dimensions, amb fins a tres cossos diferents, explanades, un gran fumeral i restes prou deteriorades de la maquinària industrial de meitat del segle XX. No sembla quedar massa del casal antic, tot i que la planta baixa del primer edifici, més tardanament usada com a estable, té traces arquitectòniques de correspondre a segles anteriors, potser segles XVII-XVIII.

L'estat de les instal·lacions és de clara degradació, amb un accés lliure a les ruïnes que implica un perill evident d'accident tenint en compte el veïnatge del centre escolar. Aparentment la instal·lació pot tindre més valor com a element d'arqueologia industrial que no com a molí tradicional de la séquia, però caldria fer una reconstrucció més detallada del conjunt.

[Informació detallada en la fitxa corresponent de l'annex]

Molí d'Animeta. Es tracta d'un molí edificat sobre el nou caixer de la séquia mare de Faitanar, al voltant del 1850, i que li dona una cronologia semblant al molí. Es troba en terme de Quart de Poblet, al sud-est de la població i ja en les immediacions de les primeres cases del nucli urbà. De fet ha quedat en un estret rectangle d'horta de només uns 250 metres d'ample i com un quilòmetre de llarg, entre la via del tren a Manises, ara en conversió en línia del metro soterrada, i el gran polígon industrial de vora l'autovia València-Madrid.

L'estat del casal és de ruïna pràcticament total, assolat fa pocs anys, i bàsicament resten els fonaments de l'edifici i l'entrada als carcaus, sense que per l'acumulació de materials puga saber-se si hi ha restes soterrades de la part hidràulica del molí. Evidentment tampoc no hi ha rastre de la maquinària, si bé també podria haver alguna mola a sota. La séquia de Faitanar encara passa per sota d'ell i l'entorn, front a la imatge de les ruïnes, és d'una molt interessant horta, amb la séquia en bona part de terra i fent corbes i meandres, tota recoberta d'arbres de diversa mena a les dues vores.

Les restes arqueològiques només pertanyen a la meitat del segle XIX, però cal destacar l'entorn territorial d'aquest breu tram, amb la séquia tradicional de terra.

Molí de Campaneta. Aquest molí es troba sobre la séquia mare de Faitanar, però ja en el seu perímetre de reg, en terme municipal de València i vora el camí de Campaneta i el camí de Faitanar. Va ser construït a meitat del segle XIX, aprofitant la liberalització dels permisos, i va funcionar fins a meitat del segle XX. El casal ha estat modificat arquitectònicament en la segona meitat d'aquest darrer segle i hui en dia no queden elements significatius de l'edificació original. En aquesta reordenació ha estat eliminada la part del casal on estaven les moles que es trobava sobre la séquia i, hui en dia, aquesta última circula separada de l'edifici. Només un parell de moles posades

drete a la porta del jardí annex donen una pista sobre que ací va existir un antic molí, juntament amb la supervivència del topònim.

- 1) La séquia de Faitanar és en la pràctica un dels tres braços del gran sistema hidràulic de Quart-Benàger-Faitanar, amb dos espais en el seu traçat molt diferenciats; un primer tram de circulació entre Manises i Quart, d'obra nova feta a meitat del segle XIX, i un segon ja de reg en els termes de València i Paiporta.
- 2) Per les raons d'usar en bona mesura el caixer de la séquia de Mislata en el seu primer tram, no ha acabat de generar una arquitectura hidràulica notable. Només té un salt de molins realment antic, d'època medieval, que és el del molí del roll de Faitanar, o del molí de Vernís, al poble de Manises, però que està molt transformat per la factoria industrial que s'hi va desenvolupar en el segle XX. Tot i això és un salt d'aigua espectacular i hi ha part de l'edificació que pot remuntar-se al segle XVII. Cal recomanar una avaluació més detallada d'aquest conjunt.
- 3) Hi ha en aquest traçat un segon molí de meitat del segle XIX, en terme de Quart de Poblet, que és el molí d'Animeta però es tracta d'una edificació molt moderna i està pràcticament tota en ruïnes.
- 4) Només hi ha un altre molí en el perímetre de reg, el de Campaneta, en terme municipal de València, que també és de meitat del segle XIX i ha estat reedificat completament, sense que hi queden elements del casal.
- 5) Faitanar només ha tingut històricament unes llengües, anomenades de Paiporta, que estan al límit d'aquest terme amb els de València i Picanya. Es conserven en bon estat, amb la seua estructura de carreus i rajoles, a més de partir d'elles dues séquies que encara són parcialment de terra. És un bon escenari per a veure unes llengües parcialment tradicionals. Aquest punt cal que siga protegit i evitades les obres que l'alteren més, especialment per la possible ampliació de la carretera.